

**T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN EĞİTİMİ BİLİM DALI**

AZERBAYCAN'DA AİLEDE DİN EĞİTİMİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

İslam MUSAYEV

BURSA 2010

**T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN EĞİTİMİ BİLİM DALI**

AZERBAYCAN'DA AİLEDE DİN EĞİTİMİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

İslam MUSAYEV

**Tez Danışmanı:
Doç. Dr. M. Akif KILAVUZ**

BURSA 2010

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim/Alan Bilim Dalı,
Din Eğitimi Bilim Dalı'nda 700821016 numaralı
İslam Musayyer'nin hazırladığı "Azerbaycan'da
Ailede Din Eğitimi" konulu
..... (Yüksek Lisans/~~Doktora/Sanatta Yeterlik~~ Tezi/Çalışması) ile ilgili tez
savunma sınavı, 03/08/2010 günü 13⁰⁰ - 14³⁰ saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan
cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının(başarılı/başarısız) olduğuna
.....(oybirliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Kılıç

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Doç. Dr. M. AKİF KILAVUZ
Uludağ Ün.

Sanver

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Mehmet SANVER
Uludağ Ün.

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Turgay GÜNDÜZ

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

...../...../20.....

ÖZET

Yazar	: İslam Musayev
Üniversite	: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	: Felsefe ve Din Bilimleri
Bilim Dalı	: Din Eğitimi
Tezin Niteliği	: Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı	: XII + 129
Mezuniyet Tarihi	: /.... / 2010
Tez Danışmanı	: Doç. Dr. Mehmet Akif KILAVUZ

AZERBAJCAN’DA AİLEDE DİN EĞİTİMİ

Bir alan araştırması olan, ‘‘Azerbaycan’da Ailede Din Eğitimi’’ konulu bu çalışmamızda bağımsızlıktan sonra Azerbaycan ailesinde dini durum ve din eğitimi nasıl olduğu sorusuna cevap aranmaktadır. 70 sene Sovyetler Birliği’nin egemenliğinde kalan Azerbaycan halkı, dini değerleri öğrenme imkânından mahrum kalmış ve kendi değerlerine karşı bir ölçüde yabancılaşmıştır. Azerbaycan’ın 1991 yılında bağımsızlığa kavuşmasından sonra dine ve din öğretimine ilgi artmıştır. Ancak konu ile ilgili yeterli araştırmalar gerçekleştirilememiştir. Özellikle ailede din eğitiminin nasıl olduğu ile ilgili hiçbir araştırma yapılmamıştır.

Araştırmamızda Azerbaycan’da ailede din eğitiminin nasıl olduğu ile ilgili bir durum tespiti yapılarak gerekli teklif ve önerilerde bulunulmuştur. Araştırma çerçevesinde gerçekleştirilmiş anket sonucu, ortaya çıkan veriler değerlendirilmiş ve Azerbaycan’da ailede din eğitiminin sorunlarına cevap aranmaya çalışılmıştır.

Araştırmamızda var olan durumun olduğu gibi tespitini yapmak ve yorumlayabilmek için ‘‘Tarama’’ (Tasvir metodu survey) modeli uygun görülmüştür. Çalışmamızda bilgi toplama aracı olarak anket tekniğinden faydalanılmış ve durum mümkün olduğu ölçüde tespit edilmeye çalışılmıştır. Araştırmanın güvenilirliğini yükseltmek amacıyla mülakat tekniği ile de desteklenmiştir.

Araştırma iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde çalışmanın teorik kısmı ele alınmış, ikinci bölümde çalışmanın temelini oluşturan anket sonuçları değerlendirilmiş ve incelenmiştir.

Araştırmanın teorik kısmının oluşturulması için öncelikle ailede din eğitimi ve Azerbaycan’da ailenin yapısı ile ilgili çalışmalar incelenmiştir. Bu çerçevede Azerbaycan’daki ve Türkiye’deki kütüphanelerde konu ile ilgili çalışmalar taranmış ve değerlendirilmiştir. Daha sonra Azerbaycan’da ailede din eğitiminin durum tespitini yapmak için anket uygulaması yapılmıştır. Anket sonuçları SPSS programında değerlendirilmiştir. Bu çerçevede çapraz tablolar oluşturulmuş, chi-kare sonuçları tespit edilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Azerbaycan, Aile, Din, Eğitim, Din Eğitimi, Ailede Din Eğitimi.

ABSTRACT

Yazar : İslam Musayev
Üniversite : Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı : Felsefe ve Din Bilimleri
Bilim Dalı : Din Eğitimi
Tezin Niteliği : Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı : XII + 129
Mezuniyet Tarihi : /.... / 2010
Tez Danışmanı : Doç. Dr. Mehmet Akif KILAVUZ

RELIGIOUS EDUCATION IN AZERBAIJAN FAMILY

In this study, named ‘‘Religious Education in Azerbaijan Family’’, an answer is sought to the question of how the religious state and religious education is in an Azerbaijan family after the liberation. Azerbaijan people who have been sovereign by the Soviet Union for 70 years were deprived of learning the religious values and got alienated against its own values to some extent. After the liberation of Azerbaijan in 1991, the interest in religion and religious education increased. But no researches could be made about this subject. No researches were made especially about the subject of how the religious education is in family.

In our research an evaluation about the state of the religious education in a family has been made and the necessary suggestions have been asserted. The data which has been obtained according to the surveys with relation to the research has been evaluated and answers to the problems of the religious education in family has been sought.

Scanning model (Description Method Survey) has been applied to determine and to interpret the state as it is. In our research, survey technique has been applied as means of gathering information and the state has been tried to be evaluated as much as possible. It has also been supported, by using the interview technique, to increase the reliability of the research.

The research is consisted of two parts. In the first part the theoretical side of the research is handled, in the second part the results of survey which constitutes the base of the research have been evaluated and been examined.

To form the theoretical part of the research, firstly the studies on the religious education in families and the family structures in Azerbaijan have been examined. In this frame the studies relating this subject have been scanned in the libraries both in Turkey and Azerbaijan and these have been evaluated. Then survey technique has been applied to determine the state of religious education in Azerbaijan. The results of the survey have been evaluated by the SPSS programme. In this frame cross tables have been formed and chi-square results have been obtained.

Key Words: Azerbaijan, Family, Religion, Education, Religious Education, Religious Education in Family.

ÖNSÖZ

Aile toplumun ilk basamağını oluşturan, insan neslinin devamını sağlayan en önemli kurumdur. Çocuk, dünyaya gözlerini ailede açmakta ve aile içinde kendini güvende hissetmektedir. İslâm'ın öğretilip yaşatıldığı en ideal mekânlar sıcak aile yuvaları olmuştur. Çocukların sosyal hayatında başarılı bireyler olabilmeleri, özellikle dinî bakımdan iyi yetişmeleri için ailenin önemi çok büyüktür. İnsanoğlu disiplini, mesuliyeti, emanete riayeti, haklara saygıyı en iyi şekilde uygulamalı olarak ailede öğrenmekte, Allah sevgisi, Peygamber sevgisi, ibadet sevgisi en tatlı bir şekilde bu yuvalarda aşılacaktır.

Aile merhametin, sabrın, ahlâk güzelliğinin öğrenildiği bir okuldur. Anne-baba, bu okulun hem öğretmeni, hem de öğrencisidir. Bu gerçeklerden hareketle, ailenin, çocukların din eğitimi ve öğretiminde en önemli unsur olduğunu ifade etmemiz mümkündür. Çocuğun ailede din eğitimi, anne-babanın onu dini değerler açısından etkilemelerine ve her türlü öğretici rollerine dayanmaktadır.

Bu gerçeklerden hareketle, araştırma konusu olarak seçtiğimiz “Azerbaycan’da Ailede Din Eğitimi” adlı bu çalışmamız, Azerbaycan ailesinde nasıl bir din eğitimi verildiğini, bu eğitimin dinî hayatı nasıl etkilediğini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Araştırmamız giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmanın amacı, önemi, hipotezleri, yöntem ve sınırları yer almıştır.

Araştırmamızın birinci bölümünde Azerbaycan’ın kısa tarihçesi, İslam’dan önce ve sonra, Çarlık Rusya’sı, Sovyetler dönemi ve bağımsızlıktan sonra Azerbaycan’daki dinî durum ve din eğitimi hakkında bilgilere yer verilmiştir. Bununla beraber İslam’da aile, çocuk, Azerbaycan ailesinin yapısı, Azerbaycan ailesinde ahlâk eğitimi ile ilgili bilgiler birinci bölümde yer almıştır.

Tezimizin ikinci bölümünde gerçekleştirdiğimiz anket uygulaması sonucu elde edilen bulgular ve değerlendirmelere yer verilmiştir.

Sonuç ve öneriler kısmında araştırmanın genel özeti ve araştırmanın bulgularına dayalı olarak tespit edilen sonuçlar verilmiş, bu bulgulara dayalı olarak ailede

gerçekleştirilen din eğitiminde daha başarılı olabilme açısından konuyla ilgili önerilere yer verilmiştir.

Çalışmamızın hazırlanması esnasında birçok kişilerin yardım ve desteği olmuştur. Bu vesileyle tez konusunun tespitinde bana destek olan, her safhasında yol göstererek yardımlarını esirgemeyen değerli danışman hocam Doç. Dr. Mehmet Akif Kılavuz'a yürekten teşekkürlerimi sunarım. Tezle ilgili görüş ve tavsiyelerinden yararlandığım başta Azerbaycan Sosyologlar Birliğinin başkanı Dr. Ebülfez Süleymanov'a ve hocam Dr. Elsavar Samadov başta olmak üzere bütün hocalarıma teşekkürü borç bilirim. Çalışmamın çeşitli safhalarında yardımlarını gördüğüm değerli arkadaşlarım Hidayet Korkmaz ve Fatma Balcı'ya da teşekkür ederim.

Yüce Allah'tan başarılar dileğiyle....

İslam MUSAYEV

Bursa 2010

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR.....	x
TABLolar.....	xi
GİRİŞ.....	1
I. Araştırmanın Problemi.....	1
II. Araştırmanın Amacı ve Önemi.....	1
III. Araştırmanın Hipotezleri.....	2
IV. Araştırmanın Yöntem ve Sınırları.....	2
V. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi.....	3

I. BÖLÜM

AZERBAYCAN'IN TARİHÇESİ VE AZERBAYCAN'DAKİ DİNİ DURUM

I. Azerbaycan'ın Kısa Tarihçesi.....	4
II. Azerbaycan'daki Dinî Durum.....	6
A. İslam'dan önce Azerbaycan'daki Dinî Durum.....	6
B. İslam'ın Azerbaycan'a Gelişi ve Yayılması.....	7
C. Çarlık Rusya'sı Dönemi Azerbaycan'da Dinî Durum ve Din Eğitimi.....	8
D. Sovyetler döneminde Azerbaycan'da Dinî Durum ve Din Eğitimi.....	9
E. Bağımsızlıktan Günümüze Azerbaycan'da Dinî Durum ve Din Eğitimi.....	11
III. Günümüzde Azerbaycan'ın Dinî Yapısı.....	12
IV. Azerbaycan Ailesinin Yapısı ve Ailede Ahlâk Eğitimi.....	13
A. Azerbaycan Ailesinin Yapısı.....	13
B. Azerbaycan'da Ailede Ahlak Eğitimi.....	16

II. BÖLÜM
AZERBAYCAN AİLESİNDE DİNÎ HAYAT VE DİN EĞİTİMİ

I. Ankete Katılan Ebeveynlerle İlgili Genel Bilgiler.....	19
II. Azerbaycan Ailesinde Dinî Hayat ve Dinin Rolü.....	21
A. Dindarlık Durumu.....	21
B. İnanç Durumu.....	24
1. Allah İnancı.....	24
2. Ahiret İnancı.....	29
C. İbadet Durumu.....	32
1. Namaz Kılma.....	33
2. Oruç Tutma.....	39
D. Din Eğitimi Alma Durumu.....	42
E. Dinî Nikah.....	52
III. Azerbaycan'da Ailede Din Eğitimi.....	55
A. Çocukların Din Eğitimi Alma Durumu.....	55
B. Çocukların İbadet Eğitimi	72
C. Çocuklara Dinî Bilgilerin Öğretimi.....	86
1. Kelime-i Tevhit ve Kelime-i Şahadet Öğretimi.....	86
2. İman Esasların Öğretimi.....	91
a. Allah'a iman öğretimi.....	95
a.a. Allah sevgisi.....	96
a.b. Allah korkusu.....	98
b. Meleklerle iman öğretimi.....	101
c. Kitaplara iman öğretimi.....	103
d. Peygamberlere iman öğretimi.....	104
e. Ahirete iman öğretimi.....	106
f. Kaza ve Kadere iman öğretimi.....	109
3. Dua Öğretimi.....	112
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	118
BİBLİYOGRAFYA.....	123
EKLER.....	127

KISALTMALAR

AÜEF	: Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
bkz.	: Bakınız
bs.	: Baskı
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
ed.	: Editör
Der.	: Dergi
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
h.	: Hicri
H.z.	: Hazreti
İSAV.	: İslami Araştırmalar Vakfı
m.	: Miladi
MÜİFV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
MÜ	: Marmara Üniversitesi
r.a.	: Radıyallahu Anh
s.a.s.	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
SÜ	: Selçuk Üniversitesi
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
ŞİA	: Şamil İslam Ansiklopedisi
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
UÜ	: Uludağ Üniversitesi
UÜİF	: Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Yay.	:Yayımları

TABLÖLAR

Tablo 1. Deneklerin Cinsiyete Göre Dağılımı.....	19
Tablo 2. Deneklerin Yaşa Göre Dağılımı.....	19
Tablo 3. Deneklerin Medeni Duruma Göre Dağılımı.....	20
Tablo 4. Deneklerin Eğitim Durumuna Göre Dağılımı.....	20
Tablo 5. Deneklerin Meslek ve İş Durumuna Göre Dağılımı.....	21
Tablo 6. Deneklerin Dindarlık Durumlarına Göre Dağılımı.....	21
Tablo 7. Dindarlık Durumunun Değişkenlerle İlişkisi.....	23
Tablo 8. Deneklerin Allah İnancı ile İlgili Görüşlerine Göre Dağılımı	25
Tablo 9. Allah İnancı ile İlgili Görüşlerinin Değişkenlerle İlişkisi.....	26
Tablo 10. Deneklerin Ahiret, Cennet ve Cehennemle İlgili Görüşlerine Göre Dağılımı.....	29
Tablo 11. Ahiret, Cennet ve Cehennem ile İlgili Görüşlerin Değişkenlerle İlişkisi.....	31
Tablo 12. Deneklerin Namaz Kılma ile İlgili Görüşlerine Göre Dağılımı.....	33
Tablo 13. Namaz Kılma ile İlgili Görüşlerin Değişkenlerle İlişkisi.....	36
Tablo 14. Deneklerin Oruç Tutma ile İlgili Görüşlerine Göre Dağılımı.....	39
Tablo 15. Oruç Tutma ile İlgili Görüşlerin Değişkenlerle İlişkisi.....	41
Tablo 16. Deneklerin Her Hangi Kurum ve Her Hangi Bir Yerde Din Eğitimi Almasına Göre Dağılımı.....	43
Tablo 17. Din Eğitimi Alma Durumunun Değişkenlerle İlişkisi.....	44
Tablo 18. Deneklerin Dinî Bilgilerini Nerede Aldıklarına Göre Dağılımı.....	46
Tablo 19. Dinî Bilgilerin Nerede Alınmasının Değişkenlerle İlişkisi.....	49
Tablo 20. Deneklerin Ailede Din Eğitimi Alma Durumlarına Göre Dağılımı	50
Tablo 21. Deneklerin Ailede Din Eğitimi Alma Durumunun Değişkenlerle İlişkisi.....	51
Tablo 22. Deneklerin Dinî Nikahla İlgili Görüşlerine Göre Dağılımı.....	53
Tablo 23. Dinî Nikah ile İlgili Görüşlerin Değişkenlerle İlişkisi.....	54
Tablo 24. Deneklerin Çocukların Dinî Bilgiler Almaları ile İlgili Görüşlerine Göre Dağılımı.....	56
Tablo 25. Çocukların Dinî Bilgiler Almaları ile İlgili Görüşlerin Değişkenlerle İlişkisi.....	57

Tablo 26. Deneklerin Çocukların Dini Bilgilerini Nerede Almalarını İstedikleri ile İlgili Görüşlerine Göre Dağılımı.....	59
Tablo 27. Ebeveynlerin Çocuklarının Dini Bilgilerini Nerede Almalarını İstedikleri ile İlgili Görüşlerinin Değişkenlerle İlişkisi.....	60
Tablo 28. Deneklerin Ailede Dini Bilgilerin Kazandırılması ile İlgili Görüşlerine Göre Dağılımı.....	63
Tablo 29. Ailede Dini Bilgilerin Kazandırılması ile İlgili Görüşlerin Değişkenlerle İlişkisi.....	64
Tablo 30. Deneklerin Çocuklarının Namaz Kılmalarını İstemeleri ile İlgili Görüşlerine Göre Dağılımı.....	73
Tablo 31. Ebeveynlerin Çocukların Namaz Kılmaları ile İlgili Görüşlerinin Değişkenlerle İlişkisi.....	73
Tablo 32. Deneklerin Çocuklara Namaz Eğitimi Vermeleri ile İlgili Görüşlerine Göre Dağılımı.....	75
Tablo 33. Çocuklara Namaz Eğitimi Verilmesi ile İlgili Görüşlerinin Değişkenlerle İlişkisi.....	76
Tablo 34. Deneklerin Çocukların Oruç Tutmalarını İstemeleri ile İlgili Görüşlerine Göre Dağılımı.....	82
Tablo 35. Çocukların Oruç Tutmaları ile İlgili Görüşlerin Değişkenlerle İlişkisi.....	83
Tablo 36. Deneklerin Çocuklara Kelimeyi-Tevhit ve Kelimeyi-Şahadeti Ezberlettikleri ile İlgili Görüşlerine Göre Dağılımı.....	88
Tablo 37. Çocuklara Kelimeyi-Tevhit ve Kelimeyi-Şahadeti Ezberletmekle İlgili Görüşlerin Değişkenlerle İlişkisi.....	89
Tablo 38. Deneklerin İman Esaslarını Öğretimi ile İlgili Görüşlerine Göre Dağılımı.....	92
Tablo 39. Çocuklara İman Esaslarının Öğretimi ile İlgili Görüşlerin Değişkenlerle İlişkisi.....	94
Tablo 40. Deneklerin Çocuklara Dua Öğretimi ile İlgili Görüşlerine Göre Dağılımı..	113
Tablo 41. Çocuklara Dua Öğretimi ile İlgili Görüşlerin Değişkenlerle İlişkisi...	115

GİRİŞ

I. Araştırmanın Problemleri

Ailenin sosyal ve ahlaki hayata hizmet yönünden en başta gelen değeri, çocuklar için ilk ve en etkili eğitim kurumu olmasıdır. Çocuğun maddi ve bedeni bakımdan eğitime ihtiyacı olduğu kadar, dini, ahlaki, sosyal ve mesleki eğitim öğretime de ihtiyacı vardır. Çocuğun gerek kültürel, gerekse eğitsel anlamda yetişmesine büyük oranda tesir eden aile kurumu, onun din eğitimi ve öğretiminde de ayrı bir önem taşımaktadır.

Birçok bilimsel gözlem göstermiştir ki çocuğun inanma ve ibadet konularındaki tutum ve tavırlarını belirleyen en baskın dış unsur aile kurumudur. Gerek bir inanç, gerekse ibadetler bütünü olarak din, kaçınılmaz olarak ailenin sunduğu modeller üzerine bina edilecektir.¹

Araştırmamızda Azerbaycan'da ailede nasıl bir din eğitimi verildiği, bu eğitimin dinî hayatı nasıl etkilediği gibi sorunların çözümüne katkıda bulunmak amaçlanmıştır. Bu araştırmada problem, bağımsızlıktan sonra Azerbaycan'da ailede verilen din eğitiminin yapılanması problemini ve bu doğrultuda ailede var olan din eğitimi derinlemesine araştırmak ve bu problemlere öneriler sunmaktır.

II. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Yetmiş sene Sovyetler Birliği'nin egemenliğinde kalan Azerbaycan'da halk, dini değerleri öğrenme imkânından mahrum kalmış ve kendi değerlerine karşı bir ölçüde yabancılaşmıştır. Azerbaycan'ın 1991 yılında bağımsızlığa kavuşmasından sonra dine ve din öğretimine ilgi artmıştır. Ancak bu konu ile ilgili yeterli araştırmalar gerçekleştirilememiştir. Özellikle ailede din eğitiminin nasıl olduğu ile ilgili hiçbir araştırma yapılmamıştır.

Bu araştırma ile Azerbaycan'da ailede din eğitiminin nasıl olduğu ile ilgili bir durum tespiti yapılarak gerekli teklif ve önerilerde bulunulmuştur. Araştırma çerçevesinde gerçekleştirilmiş anket sonucu, ortaya çıkan veriler değerlendirilmiş ve Azerbaycan'da ailede din eğitiminin sorunlarına cevap aranmaya çalışılmıştır.

¹ Hökeleki, Hayati, "Çocuk", *DİA*, TDV yay., İstanbul 1993, VIII, s. 355.

III. Araştırmanın Hipotezleri

Hipotez 1. Azerbaycan'da halk, kendilerini yeterince dindar olarak görmemektedirler.

Hipotez 2. Azerbaycan'da insanların büyük çoğunluğu İslam'ın inanç sistemini benimsemektedirler.

Hipotez 3. Azerbaycan'da halk, dini bilgilerini genel olarak din görevlilerinden almaktadır.

Hipotez 4. Azerbaycan'da ailede din eğitime yeterince önem verilmemektedir.

Hipotez 5. Azerbaycan'da ailede din eğitime yeterince önem atfedilmeme nedenlerinden en önemlisi, ebeveynlerin bu konuda yeterince bilgi sahibi olmamalarıdır.

Hipotez 6. Anne-babalar çocuklarının daha çok dini bilgi almasını istemektedirler.

Hipotez 7. Anne-babalar çocuklarının kötü davranışlardan uzak kalmaları için dini vecibeleri yerine getirebilecek bir şekilde eğitim almalarını istemektedirler.

Hipotez 8. Genel olarak anne-babalar çocuklarının dinî bilgilerini Yaz Kur'an kurslarından almalarını istemektedirler.

Hipotez 9. Bazı anne-babalar çocuklarının fanatik, "dinci" olmamaları ve yanlış gruplaşmaların etkisi altında kalmamaları için aile içi din eğitiminden başka yerlerde din eğitimi almalarını istememektedirler.

Hipotez 10. Azerbaycan'da ailede verilen din eğitiminde Allah'a iman öğretimi ve çocuklara verilen ibadet eğitiminde bazı yanlış uygulamalar yapılmaktadır.

IV. Araştırmanın Yöntem ve Sınırları

Araştırmamızda var olan durumun olduğu gibi tespitini yapmak ve yorumlayabilmek için "Tarama" (Tasvir metodu survey) modeli uygun görülmüştür. Tarama modeliyle yapılan araştırmalar, objelerin, varlık ve olayların, grupların ve çeşitli alanların mevcut durumlarını, şartlarını ve özelliklerini gerçek görünüşüyle tasvir edip ortaya koymak amacıyla yapılır. Tarama tipi araştırmalar, genellikle anket ve mülakat

yoluyla hayata geçirilmektedir.² Bu sebepten dolayı, çalışmamızda bilgi toplama aracı olarak anket tekniğinden faydalanılmış ve durum mümkün olduğu ölçüde tespit edilmeye çalışılmıştır.

Araştırma iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde çalışmanın teorik kısmı ele alınmış, ikinci bölümde çalışmanın temelini oluşturan anket sonuçları değerlendirilmiş ve incelenmiştir.

Araştırmanın teorik kısmının oluşturulması için öncelikle ailede din eğitimi ve Azerbaycan'da ailenin yapısı ile ilgili çalışmalar incelenmiştir. Bu çerçevede Azerbaycan'daki ve Türkiye'deki kütüphanelerde konu ile ilgili çalışmalar taranmış ve değerlendirilmiştir. Daha sonra Azerbaycan'da ailede din eğitiminin durum tespitini yapmak için anket uygulaması yapılmıştır.

V. Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini Azerbaycan'daki tüm Müslüman aileler oluşturmaktadır. Araştırma, çocukları olan anne-babalarla sınırlandırılmıştır. Örneklem için yedi şehirde üç yüz altmış kişi arasında anket yapılmıştır. Anket, Azerbaycan'ın Bakü, Zagatala, Göyçay, Lenkeran, Astara, Ağdaş, Gabele gibi şehirlerinde çocukları olan anne-babalar arasında uygulanmıştır. Bu şehirler Azerbaycan'daki evreni temsil edebilecek niteliğe sahip olduğu düşünülmüştür. Başkent Bakü, Azerbaycan'ın tüm şehirlerinden gelen insanların yaşadığı bir şehirdir. Zagatala, Astara ve Lenkeran türk olmayan azınlık halkların yaşadığı şehirlerdir. Göyçay diğer şehirlere göre dini değerlere önem atfedilen şehirlerden olmuştur. Bu şehirlerde uygulanan anketin, tezimizin evrenini en iyi biçimde temsil edeceği düşünülmektedir. Anketimizde doğru sonuçların elde edilmesi için rast gele ebeveynlerin seçilmesine dikkat edilmiştir. Ebeveynlerin ankette yer alan sorulara samimi bir şekilde cevap vermesi doğru bir tespit yapılmasına yardımcı olacaktır. Bu nedenle ankete katılan ebeveynlerle teke tek görüşerek sorulara samimi bir şekilde cevap vermeleri istenmiştir.

Anket sonuçları SPSS programında değerlendirilmiştir. Bu çerçevede çapraz tablolar oluşturulmuş, chi-kare sonuçları tespit edilmiştir. Chi-kare sonuçları 0.05 ve 0.01 anlamlılık düzeyinde değerlendirilmiştir.

² Bu konuda geniş bilgi için bkz. Arslantürk, Zeki, *Sosyal Bilimciler İçin Araştırma Metod ve Teknikleri*, Çamlıca yay., İstanbul 2008, s. 101-102.

BİRİNCİ BÖLÜM

I. Azerbaycan'ın Kısa Tarihçesi

Günümüz Azerbaycan topraklarının bulunduğu coğrafyada bir çok devlet kurulmuştur. Azerbaycan tarih sahnesinde M.Ö. VI. asırdan itibaren görünmeye başlamıştır. Bu bölgede kurulmuş ilk devlet, Ahameni komutanı Sahrap Atropates'in kurmuş olduğu Atropates krallığıdır. Ülkeye, "Atropates'in ülkesi" anlamında "Atropatene" adı verilmiştir. Daha sonraları Atrapatakan, Farsçada Aturpatakan, Sasanice'de Azurbaycan, Süryânîce'de Azarbaygan şeklinde telaffuz edilen kelime, Arapçadaki telaffuz şekliyle Azerbaycan'a dönüşmüştür. Türkler ve İranlılar bu bölgeye Azerbaycan ismini vermişlerdir. Bazı kaynaklarda doğalgazın yer üstüne çıkararak alevlendiği için, farsça alev anlamına gelen "azer" ve yer, mekan anlamına gelen "baygan" kelimelerinden oluşan Azerbaycan yani "alevler yurdu" adını almıştır.¹

Atropates krallığından sonra bu bölgeye Selevkoslular, Romalılar, Sasaniler ve Ermeniler hâkim olmuşlardır. Türklerin bu topraklara yerleşmeleri M.S. IV. ve V. asırlarda olmuştur. Daha sonra Sasani hükümdarı Nuşirevan bölgeye İranlıları yerleştirme politikasını gütmüştür. VII. asırdan itibaren büyümeye başlayan Müslüman ordusu Azerbaycan'ı fethetmeye başladı. Bu fetih hareketi, 643 de bölge Müslümanların hakimiyeti altına geçmesiyle gerçekleştirildi. Daha sonra Abbasiler burayı Türk emirler vasıtasıyla idare ettiler. Abbasi devletinin yıkılmasıyla, bu topraklarda bir çok hanedanlık ve beylik kuruldu. Yedinci asırdan itibaren Selçuklular Azerbaycan'a girdiler. Fakat onlar da uzun süreli bir hâkimiyet tesis edemediler.²

1015-1016'dan sonra bu topraklarda Oğuz boyları yerleşmeye başladı. 1043 senesinde Tuğrul Bey, amcası ve amcasının oğlunu buranı fethetmeye gönderdi. Bizanslılarla uzun süren çarpışmalardan dolayı bir sonuç alamadılar. Azerbaycan'ın kesin Selçukluların hâkimiyeti altına girmesi Sultan Alparslan devrinde olmuştur.³

¹ Bünyadov, Z.M. ve Yusufov, Y.B., *Azerbaycan Tarihi*, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü 1994, s. 17.

² İsmail, Mahmut, *Azerbaycan Tarihi*, Azerbaycan Ansiklopedisi Neşriyatı, Bakü 1997, s. 50-52.

³ İsmail, a.g.e., s. 107.

Azerbaycan, XII. ve XIII. asırlar arasında Atabeyler ve Harezmşahların hâkimiyeti altına girdi. Bundan sonra Azerbaycan Moğolların istilasına uğradı, fakat Cengiz Han'ın bu bölgedeki hâkimiyeti çok kısa sürdü. Onun ölümünden sonra Azerbaycan Cuci milletinin istilasına uğradı. Onlardan sonra İranlıların hâkimiyetine giren Azerbaycan, bir süre sonra da Altınordu devletinin hâkimiyetine girdi.⁴

Azerbaycan'a ilk Osmanlı seferi ise XVI. asırdan itibaren başladı. Yavuz Sultan Selim Safevilerle olan savaşları esnasında, 1514'te Tebriz'i aldıysa da, şehir tekrar Safevilerin eline geçti. 1534'te Kanuni Sultan Süleyman Han Tebriz'i aldı ve ertesi sene tüm Azerbaycan'ı feth etti. 1555'te çıkan karışıklık sonucu Azerbaycan tekrar Safeviler'in yönetimine girdikten sonra III. Murat devrinde tekrar Osmanlıların eline geçti.⁵

XVIII. yüzyılda bu topraklarda muhtelif hanlıklar kuruldu. Hanlıklar arasında kargaşa, XIX. yüzyılın sonlarına kadar devam etti. Bu dönemde Çarlık Rusya'sına karşı bazı ayaklanma hareketleri başladıysa da, sonuçları ancak XX. yüzyılın başlarında görüldü. Çarlık Rusya'sından kurtularak 28 Mayıs 1918 yılında Memmed Emin Resulzade'nin başkanlığıyla Azerbaycan Cumhuriyeti kuruldu. Böylece tarihte ilk defa Azerbaycan adıyla Türk devleti kurulmuş oldu. Ama halkın bu kurtuluş mutluluğu çok kısa sürdü. 23 ay süren Azerbaycan Cumhuriyeti, 28 Nisan 1920 yılında Sovyet ordusu tarafından işgal edildi.⁶ Böylece Azerbaycan'da Sovyetler dönemi başlamış oldu. Nihayet 28 Nisan 1920'de kızıl ordunun istilası ile Sovyet rejimi ilan edildi. Azerbaycan Devleti bugünkü statüye gelene kadar, Gürcüler-Ermeniler ile birlikte Kafkasya federasyonu şeklinde idare edildi.⁷ 12 Mart 1922 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin üyesi olan Azerbaycan, 5 Aralık 1936'da Sovyetler Birliği'ni oluşturan on beş cumhuriyetten biri haline geldi. 5 Aralık 1936 senesinde de bu toprakların bir kısmı Ermenilere, bir kısmı da Gürcülere verildi. Böylece Kafkasya'da kalan Azerbaycan toprakları üzerinde Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan olmak üzere Rusya'ya bağlı üç cumhuriyet kuruldu. 1989'da Rusya'da başlayan Glasnost ve Prestroika politikası ile Ülkenin kuzeyinde maddi ve manevi değerlere dönüş başladı. Ermenilere verilen bölgeleri geri almak için ayaklanmalar oldu. 1990'da bağımsızlığını

⁴ Bünyadov ve Yusufov, *a.g.e.*, s. 307-350.

⁵ İsmail, *a.g.e.*, s. 208; Bünyadov, *a.g.e.*, s. 465.

⁶ Resulzade, Memmed Emin, *Azerbaycan Cumhuriyeti*, İstanbul 1990, s. 47.

⁷ İsmail, *a.g.e.*, s. 276; Bünyadov, *a.g.e.*, s. 569-572.

ilan eden Azerbaycan Cumhuriyetine giren Kızıl ordu pek çok can ve mal kaybına neden oldu. Bütün bu zorluklara rağmen Azerbaycan SSCB'nin dağılması sonucu 18 Ekim 1991'de bağımsızlığını kazandı.⁸

II. Azerbaycan'daki Dini Durum

A. İslâm'dan Önce

İslam öncesi Azerbaycan Hıristiyanlığın, putperestliğin, yaşandığı bir yer olmuş ve halk arasında totemizm, fetişizm, ateşperestlik gibi politeizm (çok tanrıcılık) mevcut olmuştur.⁹ Mingçeşvir şehrinde yapılan arkeolojik araştırmalarda; mabet kalıntılarına ve eski cam tabaklar üzerinde Hıristiyanlığa ait Arnavutluk yazılarına rastlanmıştır. V. asırda Aran'da dinî ayinlerin öğretilmesi için okulların var olduğu bildirilmiş ve Hıristiyanlığın zorunlu olarak öğretilmesi emredilmiştir.¹⁰

Diğer bir örnek ise, Göyçay şehri ile Ağdaş şehri arasında dağ yamacında olan Surhay kulesidir. Bu kule hakkında, yerli insanların aktardığı birçok dinî efsane mevcuttur. Surhay kulesinin olduğu dağın adı da ilgi çekicidir. Yanardağ olarak bilinen bu yerde çıkan gazın yandığı sürekli olarak görüldüğünden dolayı tarihi kaynaklarda bu yörede yaşayan insanların ateşe taptıkları bildirilmektedir.¹¹

İslâm fetihlerinden önce bu topraklarda yaşayan kabilelerin bir kısmı eski ataları gibi putlara tapmışlardı. Puta tapanlar ağaçlara, taşlara, kendi elleriyle hazırladıkları şeylere secde eder, bazen Güneşi ve Ayı ilahlaştırırlardı.¹²

1970 senelerinde Göyçay şehrinin Arap Cebirli kabristanlığında arkeoloji kazılarında elde edilen, bronz, gümüş, altın ziynetleri ve gümüş para kalıntılarının IV. – VIII. asra ait olduğu sanılmaktadır. Burada bulunmuş “sine taşı”* da insanların ilgisini çekmektedir. Bu taşın yüz kısmında büyük haç, kenarında ise su resmi, aynı zamanda, zenginlik, güzellik ve temizlik sembolü olan yüzen balık tasvir olunmuştur. Tarihi kaynaklar, bu kabir taşının Azerbaycan topraklarında Hıristiyanlığın varlığının göstergesi olduğunu söylemektedir. 1000'li yılların başlangıcında, bu toprakların kilise

⁸ İsmail, *a.g.e.*, s. 343.

⁹ Memmedov, İsmail, *Azerbaycan Tarihi*, Adiloğlu Neşriyatı, Bakü 2005, s. 49.

¹⁰ Bünyadov, Ziya, *Azerbaycan, VII-IX Asırlarda*, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü 1989, s. 57.

¹¹ Asgeroğlu Adalet, *Göyçaydan Başlayan Ömür Yolu*, Azer Neşir, Bakü 2000, s. 6.

¹² Allahşükür Paşazade, *Kafkas'da İslam*, Azernesir, Bakü 1991, s. 34-35.

* *Kabirde cenazenin gömüldükten sonra toprağın üzerine düşmemesi için yerleştirilen yassı taş.*

birliklerini temsil eden, Gabala eyaletine bağılı olduğu da buralarda Hristiyanlığın yaşandığını göstermektedir.¹³

B. İslâm'ın Azerbaycan'a Gelişi ve Yayılması

Azerbaycan toprakları VII. asırda Hz. Ömer (r.a) döneminde, Hz. Semak bin Haris, İsmet bin Ferkad ve Bekir bin Abdullah'ın komutanlığı altında fethedilerek İslam topraklarına katılmıştır.¹⁴ Daha sonra Hz. Osman Erdebil merkez olmak üzere Azerbaycan'ın çeşitli şehirlerine asker yerleştirerek, İslâmiyet'in yayılması için yoğun bir gayret göstermiştir. Hz. Ali döneminde Azerbaycan valisi Eş'as b. Kays el-Kindi de, Erdebil'de bir cami yaptırmıştır. Emeviler döneminde Azerbaycan Kafkaslardaki stratejik bir yer olarak kullanılmıştır. Azerbaycan toprakları IX-X. yüzyılına kadar Emevilerin, daha sonra Abbasilerin hâkimiyeti altında kalmıştır.¹⁵

Müslüman olmayan Hazarlar'ın 789 yılında Dağistan, Derbent ve şirvan'ı istila ederek 140.000 Müslüman'ı öldürmeleri Azerbaycan tarihinde önemli bir yer işgal etmektedir. Hatta Dağistan halkının bu baskılar sonucu yeniden putperestliğe döndükleri bilinmektedir. Ama daha sonradan onlara yapılan irşad ve tebliğler neticesinde yeniden Müslüman olmuşlardır. Aynı dönemlerde Azerbaycan'ın Güneyinde Babek isimli bir ateşperest ortaya çıkarak Mazdek dinini savunmaya çalışmıştır. Uzun süren savaşlar sayesinde Babek, taraftar toplayarak Hamadan ve İsfahan'ı ele geçirmiştir. Nihayet, Afşin lakaplı Türk asıllı Haydar b. Kavus isimli komutan Babek'le savaşmak için görevlendirilmiştir. Uzun süren mücadele sonucunda 837–838 yılında Babek ordusu bozguna uğratılmıştır. Babek yakalanarak Bağdad'a Mu'tesim'in yanına getirilmiş ve orada öldürülmüştür. Bu olaydan sonra bugünkü Azerbaycan topraklarının tümü Emevi devleti sınırları içine girmiştir.¹⁶

Hz. Ömer (r.a) zamanında fetihler genişlemişti. Bu fetihlerin içinde Azerbaycan da bulunuyordu. O dönemde İslâm'ın yayılışı ile alakalı olarak bütün fetih olunmuş yerlerde camiler yaptırılmıştır. Bu dönem, Azerbaycan için oldukça büyük bir anlam taşımaktadır. Çünkü bu bölgeler yeni bir din, yeni bir anlayış, yeni bir medeniyetle

¹³ Cebraıylov, Neriman, *Göyçay; Tarih, İktisadiyat, Medeniyyet*, Zirve neşriyatı, Bakü 2005, s. 9-10.

¹⁴ Taberi, Ebu Ca'fer Muhammed Bin Cerir'üt-Taberi, *Tarih-i Taberi*, s. 489; Memmedov, a.g.e., s. 71.

¹⁵ İbn Kesir, *El-Bidaye ve'n-Nihaye, Büyük İslam Tarihi*, (çev: Mehmet Keskin) Çağrı yay, İstanbul 1994, c. 7, s. 203; Bünyadov ve Yusufov, a.g.e, s. 129.

¹⁶ Yıldız, Hakkı Dursun, "Babek" *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, DİB yay., İstanbul 1991, c. IV, s. 377.

karşılaşıyordu. Eskiden var olan yaşam bu yeniliğe karşı mücadele verse de, bu büyük medeniyete, uygarlığa fazla dayanamayıp İslâmî değerler içinde eriyerek İslâm coğrafyasından, tarihinden, düşüncesinden bir parçaya çevrilmiştir. İslâm'dan önce Azerbaycan, Eğitim-öğretim açısından o kadarda canlılık arz etmemekteydi. Ama İslâm'ın Azerbaycan'da yayıldığı ilk dönemden yarım asır sonra eğitim-öğretim canlanmağa başlamıştır.¹⁷

Çarlık Rusya'sının bu topraklara gelişine kadar halk İslam'ı benimsemiş ve Müslüman olarak yaşamıştır. XII. yüzyılda yani İslam Azerbaycan'a geldikten sonra Azerbaycan'da eğitim-öğretim camilerin bünyesinde yer alan medreselerde verilmiştir. Bu dinî ilimlerle birlikte Arapça, nahiv, sarf, astronomi gibi ilimler okutulmuştur. Ortaçağ Azerbaycan tarihine baktığımız zaman Füzulî, Nizami, Katran Tebrizî gibi meşhur düşünürler ve şairler medreselerde yetişmişlerdir.¹⁸

XVIII. yüzyılda Azerbaycan'da küçük devletler şeklinde kurulan hanlıklar döneminde eğitim öğretim tamamen din adamları tarafından verilmekteydi. Çocuklar eğitimine 10 yaşında iken camilerin bünyesinde faaliyet gösteren mekteplerde başlar, ortaokula medresede devam ederdi. O devirde ortaokullara medrese ismi verilirdi. Bu medreselerde dinî ilimlerle beraber, tıp, felsefe, mantık, edebiyat gibi ilimler de okutuluyordu. Bu devirde Kuran eğitimi her kes için zorunlu kılınmıştır.¹⁹

C. Çarlık Rusya'sı Dönemi Azerbaycan'da Dinî Durum ve Din Eğitimi

XVIII. yüzyılın sonu XIX. yüzyılın başlarında hanlıklar arasında çıkan karışıklık sonucu Çarlık Rusya Azerbaycan topraklarını ele geçirmiştir. 1813 ve 1828'te gerçekleştirilen Gülistan ve Türkmençay antlaşmaları sonucu Azerbaycan güney ve kuzey olarak iki kısma ayrılmıştır. Kuzey kısmı Ruslara, güney kısmı İranlılara verilmiştir. Azerbaycan Türkleri ile Anadolu Türklerini birbirinden uzak tutmak için Ermenistan Devleti kurulmuştur.²⁰

Çarlık Rusya'sı Azerbaycan'da bir taraftan dinî açıdan halk üzerinde etkili olan ulema ve mollaları kendi gözetimi altında tutmaya çalışmış, diğer taraftan da millî ruha

¹⁷ Yıldız, *a.g.m.*, s. 377.

¹⁸ Bünyadov-Yusufof, *a.g.e.*, s. 313.

¹⁹ Bünyadov-Yusufof, *a.g.e.*, s. 558-559.

²⁰ Geniş bilgi için bkz: Bünyadov-Yusufof, *a.g.e.*, s. 571.

sahip kimselerin yetişmesini engellemek için ailelerin çocuklarını Rus mekteplerinde okutmalarını zorlamıştır.²¹

Rusya'nın baskılarından rahatsızlık duyan Azerbaycan halkında XX. yüzyılın başlarında Türkiye'ye yönelme eğilimi görülmüştür. Bu süreç sayesinde ülkede yeniden millî ve manevî değerleri aşılacak okullar açılmıştır. 1905 yılında Türkiye'den öğretmenler gelmiş ve eğitime başlamışlardır. Ama bu da çok sürmemiştir. Çarlık Rusya'sının düşünülmüş politikası sonucunda siyasî İslâm ideolojisi Azerbaycan aydınlarına yanlış anlatılmış ve bu faaliyet Türkçülük ideolojisi gibi sıkıştırılarak ikinci plana itilmiştir. Çarlık Rusya'sının bu faaliyeti Türkçülüğe yönelmiş değil, Azerî Türklerinin millî ve manevî ve dinî uyanışını engellemek için Türkçülük ideolojisi düşüncesi ile dinî hurafeye ve fanatizme yol açmak için hazırladıkları bir faaliyet olmuştur.²²

D. Sovyetler döneminde Azerbaycan'da Dini Durum ve Din Eğitimi

Azerbaycan Cumhuriyeti Çarlık Rusya'sının etkisinden kurtularak Memmed Emin Resulzade'nin başkanlığında 28 Mayıs 1918 yılında kuruldu. Ama halkın bu kurtuluş mutluluğu çok kısa sürdü. Azerbaycan Cumhuriyeti 28 Nisan 1920 yılında Sovyet ordusu tarafından işgal edildi.²³ Böylece ülkede Sovyetler dönemi başlamış oldu. Bununla da Azerbaycan'da tüm millî ve manevî değerlere el konuldu, dinî imtiyazlar ve ruhani sınıflar iptal edildi. Gerçekler yerine dinî hurafeye ve fanatizme yer verildi. Çünkü dindar gibi görünen din adamları “geriliğin dinden kaynaklandığını” söyleyerek, gerçekten gelişmenin önünü kapatıyor ve engelliyorlardı.²⁴

Sovyet rejimi kendi ideolojisini insanların şuurunda oluşturmak için ilk adımını atmış ve 15 Mayıs 1920 yılında Azerbaycan'da dini mahkemelerin kapatılması emrini vermiştir.²⁵ 19 Mayıs 1921 senesinde Sovyetler Birliği'nin Büyük Konseyinde Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin ilk anayasası kabul edilmiştir. Bu anayasanın 4. maddesinde şöyle deniliyordu: “Vatandaşların vicdan hürriyetini temin etmek amacıyla, din devletten ve eğitim dinden ayrılır. Ama vatandaşa dinî ve dinî

²¹ Resulzade, Memmed Emin, *Azerbaycan Cumhuriyetinin Keyfiyeti Teşekkülü*, İstanbul 1341 (1922-1923), s. 22.

²² Göyüşov, Altay, “Azerbaycan'da Sovyet Hakimiyetinin İslam'a Münasebette Yürüttüğü Devlet Siyaseti”, *Gütb Dergisi*, S.1, haziran 2004, s. 10.

²³ Resulzade, Memmed Emin, *Azerbaycan Cumhuriyeti*, İstanbul 1990, s. 47.

²⁴ Göyüşov, a.g.m., s. 10.

²⁵ Göyüşov, a.g.m., s. 10.

olmayan tebliğ hürriyeti verilir.” Bu da dinî eğitimin önünü açmaktan yana, kapatma amacı taşıyordu. Bu çerçevede 8 Ocak 1924 yılında dine karşı “Din Aleyhine Komisyon”, tahsis edilerek köylerde, kasabalarda ve illerde “Allahsızlar Kulüpleri” ve “Mübariz Allahsızlar” ittifakı yaratılmıştır.²⁶

1920 yılının Mayıs ayında okullarda ve medreselerde dinî inançların öğretimi ve ibadetlerin, dini ayinlerin icrası yasak edildi. Okullarda, camilerin bünyesinde faaliyet gösteren medreselerde, hatta evlerde bile din eğitim-öğretimi yasaklandı.²⁷ 1920'den itibaren hac farızasının ifası ve Şiiiler'in İran ve Irak'taki kutsal yerleri ziyaret etmeleri yasaklandı. Azerbaycan'da 1924'te dinî mahkeme tamamen kapatıldı. 1928'de ise bütün medreseler kapatıldı ve 1930'a kadar bütün vakıflara el konuldu. 1929'da Arap alfabesinin kaldırılması da dinî hayatı olumsuz yönde etkiledi. 1936'da Azerbaycan'ın Sovyetler Birliği'ne katılmasından sonra Azerbaycan Müslümanlarının diğer Müslüman ülkelerle ilişkileri tamamen kesildi.²⁸

Sovyetler Birliğinde din adamlarının faaliyetine yasaklar getirmişlerdi. Din adamları, bundan sonra artık dine hizmet etmeyeceklerini ve inanmadıklarını beyan edip yazılı olarak ifade verme zorunda bırakılmışlardı. Ruslaştırma politikalarına karşı çıkan aydınlar 1933–1937 yılları arasında ya sürgüne gönderilmiş ya da öldürülmüştür. Eğitim kurumlarında ateizm empoze edilmiş, yetişkinler de ateizmi empoze eden kurslara tabi tutulmuşlardır. Dine hizmette geri durmayan hocalar, efendiler ve diğer din mensupları Sovyet rejiminin kendi maksadına uygun olarak çıkarmış olduğu kanunlarla Sibiryaya ya da Kazakistan çöllerine sürülmüş, Memmedkerim Mir Cafer oğlu, Rıza Efendi Kadırov, Hafız Ramazan Efendi gibi birçok din adamı ise 1937-38 yıllarında Sovyet terörünün kurbanları olmuştur.²⁹

Sovyetlerin Azerbaycan'da İslâm dinine karşı mücadelesinin en mühim ve en etkili uygulamalarından biri camilerin kapatılması olmuştur. Sovyetler Birliği kurulana kadar Azerbaycan'da 2000'i aşkın³⁰, bazı kaynaklarda ise 3000 cami varken, Sovyetler kurulduğu, 1927 yılında bu sayı 1600 civarına, 1944'te ise 22'ye düşmüştür. 1980-90

²⁶ Yunusov, Arif, *Azerbaycan'da İslam*, Zaman Neşriyatı, Bakü 2004, s. 137.

²⁷ Bünyadov, Ziya, *İslam; Tarih, Felsefe ve İbadetler*, İrşad yay, Bakü 1998, s. 318.

²⁸ Büniyatov, Ziya, “Azerbeycan”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, DİB yayınları, İstanbul 1991, c. IV, s. 318.

²⁹ Bünyadov, Ziya, *Kırmızı Terör*, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü 1993, s. 274.

³⁰ Paşazade, a.g.e., s. 34-35.

yıllarında Azerbaycan'da cami sayısı 25 olarak bildirilmektedir.³¹ Kapatılan camilerin çoğu dağıtılmış veya sinema kulüplerine çevrilmiş, ziyaret yerleri, türbeler yıkılmıştır. Dinî törenlerin, ayinlerin ve bayramların kutlanması yasak edilmiştir. Cami ve evlerdeki Kuran-ı Kerimler ve dinî kitaplar toplanarak imha edilmiştir.³²

Sovyetler dinsiz, ateist, maddeci felsefeye dayanan bir toplum kurmak istiyorlardı. Bunun için bütün tedbirleri hayata geçirmeye çalışmışlardır. Onlar okullara, üniversitelere “ateizm” dersleri koymuşlardı. Dini bir uydurma olarak nitelendiren ateistler toplumun tüm tabakalarında dinin insan zayıflığından, korkaklığından doğan bir uydurma, yalan, korku ürünü olduğunu tebliğ etmişler, insanları dinden uzaklaştırmaya çalışmışlardı. Sovyetlerin ateist anlayışı yayma çabası karşısında dinin ayakta kalması, Azerbaycan halkının büyük fedakârlığı sayesinde mümkün olmuştur. Din eğitimi sadece gizli olarak evlerde yapılmıştır. Ailelerde gerçekleştirilen dinî törenler ve ibadetler, verilen dinî eğitim sayesinde dinî değerler, örf ve adetler bütünlüğüyle olmasa da gelecek kuşaklara aktarılmıştır.

E. Bağımsızlıktan Günümüze Azerbaycan'da Dini Durum ve Din Eğitimi

1989'da Rusya'da başlayan Glasnost ve Prestroika politikası ile Kuzey Azerbaycan'da maddî ve manevî değerlere dönüş başladı. 70 yıl boyunca Sovyetler birliğinin bünyesinde yaşamış olan Azerbaycan halkı, yeniden kendi değerlerine döndü. Büyük mücadelelerden sonra 18 Ekim 1991 yılında bağımsızlığını ilan etti.³³

Bağımsızlığını kazanan Azerbaycan, küreselleşen dünyada bütün alanlarda olduğu gibi dinî alanda da oldukça önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Sovyetler döneminde din bir köşeye itmesine rağmen bağımsızlıktan sonra eski değerini kazanmıştır. On sekiz senelik bir süre zarfında dinî alanda oldukça büyük yapılanmalar olmuştur. Bu açıdan Azerbaycan'ın kısa bir süre içinde millî ve manevî değerlerine, dinî yaşamına, örf ve adetlerine sarılması şaşırtıcı olmamalıdır.

1990 yıllarının başlarında dinî hayatın canlanması için gereken tedbirler alınmıştır. Azerbaycan milli devlet çıkarlarına saygı gösterebilecek duyguların aşılması yoluyla din eğitiminin doğru verilmesi için ilk adımlarını atmıştır. Bu sebeple Azerbaycan kendi sınırlarını açarak, vatandaşlarını Türkiye, Libya, Suudi

³¹ Ahadov, Abdulla, *Azerbaycan'da Din ve Dini Tesisatlar*, Bakü 1991, s. 77.

³² Göyüşov, *a.g.m.*, s.10.

³³ İsmail, *a.g.e.*, s. 343.

Arabistan, Mısır, Pakistan, Suriye gibi Müslüman komşu ülkelere eğitim alma maksadıyla göndermiştir. 1992 yılında Azerbaycan, Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığıyla anlaşma yaparak, Bakü Devlet Üniversitesi bünyesinde İlahiyat Fakültesi açılmasını sağlamıştır. 1989 yılında faaliyete başlayan Bakü İslâm Medresesi 1992 yılında genişletilerek Üniversiteye çevrilmiştir. Ayrıca Azerbaycan Beynelhalk Üniversitesi, Kafkas Üniversitesi gibi özel üniversitelerin bünyesinde İlahiyat fakülteleri açılmıştır.³⁴

Din eğitimi alanında en büyük faaliyetlerden biri 1993 yılında Azerbaycan Bilimler Akademisi Elyazmaları Enstitüsü'ne bağlı olarak Dinler Tarihi ve Teorisi alanında doktora programının açılması olmuştur. Bunlara ilaveten Azerbaycan'ın pek çok şehirler ve köylerinde Kur'an Kursları faaliyete başlamıştır.³⁵ Bu alanda diğer faaliyetlerden biri de Şamahi ve Şeki Pedagoji Yüksekokulunda Milli Ahlak ve İslamşunasluk Fakültelerinin, Aliabad İslam Medresesi, Şeki İslam İlimler ve Hafızlık Medresesi, Hosrov İslam Medresesi, Bakü Şebnem İslam Medresesi, Resulü-Ekrem Medresesi, İmam Hüseyin Medresesi, Meştağa Medresesi, İlahiyat Medresesi gibi medreselerin, Bakü İslam Üniversitesi ve onun Zakatala, Lenkaran şubelerinin açılması olmuştur. Yaygın din eğitimi alanında ise camilerde, dinî törenlerde, kitle iletişim aracılığıyla din görevlileri tarafından pek çok faaliyetler hayata geçirilmiştir.³⁶

III. Günümüzde Azerbaycan'ın Dinî Yapısı

Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Laiklik ilkesi benimsendiğinden dolayı devletin resmi dini yoktur. Bütün dinî inançlar kanun karşısında eşittir. Azerbaycan'da nüfusun büyük çoğunluğu (%96) İslam dinine mensuptur. Kalan nüfus ise Hıristiyanlar (%2,5), Yahudiler (%0,3) ve az sayıda diğer dinlere mensup olanlardan müteşekkildir. Müslümanlar Şîi ve Sünnî mezhebine mensupturlar. Halkın %65'i Şii, %35'i Sünnî'dir. Şiiiler esasen Caferi, Sünniler ise çoğunluk olarak Hanefi, kısmen Şafii mezhebine mensupturlar. Müslümanların dinî merkezi Bakü'dedir ve başlarında da bir şeyhülislâm bulunmaktadır. Şeyhülislâm'ın Ehli-Sünnet'ten Hanefî bir müftü yardımcısı vardır.³⁷

³⁴ Samadov, Elsavar, *Azerbaycan'da Din-Devlet Münasibetleri ve Dini Tahsilin Formalaşması*, Bakü 2009, s. 67.

³⁵ Göyçay Merkez Mescidi Kur'an Kursu, Zakatala Cuma Mescidi Kur'an Kursu, Celilabad Prişip Kur'an Kursu, İsmayılı Kur'an Kursu, Masallı Cuma Mescidi Kur'an Kursu, Yanık Mescidi Kur'an Kursu gibi.

³⁶ Samadov, *a.g.e.*, s. 68.

³⁷ Büniyatov, Ziya, "Azerbaycan", *DİA*, DİB yayınları, İstanbul 1991, c. IV, s. 318.

IV. Azerbaycan Ailesinin Yapısı ve Ailede Ahlâk Eğitimi

A. Azerbaycan Ailesinin Yapısı

Azerbaycan toplumu aile değerlerine sahip çıkmış bir toplumdur. Azerbaycan'da eskiden geniş aile yapısına sahip ailelerin sayısının oldukça fazla oranda olduğu söylenebilir. Azerbaycan'da mevcut olan geniş aile, akrabalık bağları kuvvetli bir aile tipi olmuştur. Erkeğin liderliğini barındıran, yaşlı erkeğin ailenin sorumluluğunu üstlendiği bu tip ailelerde, anne baba, çocukların yanında evlenen bütün oğulların eşleri onların çocukları, büyük anne büyükbaba, hala, amca hep beraber yaşadıkları bir aile kültürü mevcut olmuştur.

Azerbaycan'da aile biçimleriyle ilgili yapılan çeşitli araştırmalar bu ülkede çekirdek aile biçiminin bölgeler arasında küçük farklılıklar göstermesine rağmen, ülkede yaygın durumda olduğunu göstermektedir.

Azerbaycan Aile Yapısı araştırmasına katılanların verdiği cevaplara göre ailelerin % 60.2'si anne-baba ve çocuklardan oluşan çekirdek aile yapısına sahiptir. %32.2'ünde büyükanne ve büyükbabanın da yer aldığı görülmektedir. Ailelerin %7.9'unda başka akrabalar da yaşamaktadır. Daha önceki yıllarda 6-7 çocuklu ailelere sık-sık rastlandığı halde bugün ailelerde genç anne-babalar 1-3 çocukla yetinmeyi tercih etmektedirler. Son istatistiklere göre günümüzde ülkede çocuksuz ailelerin oranı %24.3'e tek çocuklu ailelerin oranı %40.8'e, iki çocuklu ailelerin oranı %47.2'ye tekabül etmektedir.³⁸

Azerbaycan'da sanayi devrimi ile birlikte çekirdek aile sayısında artışlar görülmüştür. Günümüzde yapı bakımından çekirdek aileye geçilse bile, dede ve ninenin ailedeki rolü çok önemlidir. Çekirdek ailelerin sayısı artmasına rağmen aile bireyleri arasındaki ilişkiler açısından geniş ailenin özellikleri hala sürdürülmektedir. Dede ve nineler çocuk ve torunlarından ayrı çatı altında yaşıyor olsalar da aile bireyleri üzerinde önemli bir etkiye sahiptirler.

Azerbaycan ailesinde karı-koca arasındaki ilişkiler genellikle karşılıklı sevgi-saygıya dayanmaktadır. Çocukların yaşı ne olursa olsun, büyüklerine karşı saygılı davranmaları önemli bir değerdir. Anne baba hayatta olduğu müddetçe kendilerine atfedilen kutsallık nedeniyle büyük bir saygı çerçevesinde muamele görmektedirler.

³⁸ Suleymanov, Ebulfez, *Sosyo-Kültürel Değişim Sürecinde Azerbaycan Ailesinin Özellikleri*, Uluslararası Aile Sempozyumu, Ensar Neşriyatı, İstanbul 2007, s. 531.

Akrabalık, komşuluk ilişkileri önemli bir değer olarak yer almaktadır. Özellikle de sevinçli ve üzüntülü günlerde bu değerler bariz şekilde görülmektedir.

Azerbaycan ailesi, manevi değerlere sahip bir aile tipi olmuş, sosyal, ekonomi ve manevi temeller üzerinde kurulmuş ve üretim ilişkilerinin karakterine uygun gelişmiş bir kurum olmuştur. Azerbaycan ailesinin Batı kültüründen etkilenmekle birlikte, bu yeni aile modelinde kendi kültürel değerlerini mümkün olduğu kadar korumaya çalışarak sahip olduğu paylaşımcı ve dayanışmacı kimliğini muhafaza ederek bu değişim sürecini en az zararla atlattığını başarmıştır.

Azerbaycan ailesinin diğer Türk ve İslam topluluklarında olduğu gibi, en önemli özelliği dayanışmacı, paylaşımcı bir yapıya sahip olmasıdır. Halen yaşamakta olan ağır ekonomik buhranın bu güçlü aile değerleri ile hafifletildiği konusunda toplumda ortak bir kanaat mevcuttur.³⁹ Azerbaycan'da aile toplumun ve vatandaşların eğitim ve öğretimin ilk basamağı kabul edilmektedir.

Azerbaycan Cumhuriyetinin Anayasasında ailenin, devlet tarafından korunduğu ifade edilmektedir. Devlet doğum yardımı yapma, kreşler, anaokulu, çocuk esirgeme kurumlarının yapımı ve gelişimi, toplumsal yaşamın mükemmelleşmesi, çocuğu olmayan ve çok çocuklu ailelere yardımlar yapmak gibi çalışmalarla aile kurumunun sağlığını dikkate almaktadır.⁴⁰

Azerbaycan Cumhuriyetinin Anayasasının aile ile ilgili 34. maddesinde şu hükümler yer almaktadır.

Herkesin, kanunla öngörülen yaşa geldiğinde aile kurma hakkı vardır.

Nikâh gönüllü rızaya dayanarak yapılır. Hiç kimse zorla evlendirilemez.

Nikâh ve aile, devletin himayesindedir. Anne, baba ve çocuk hakları kanunla korunur. Devlet çok çocuklu ailelere yardım eder.

Karı ve kocanın hakları eşittir. Çocukların bakımını üstlenmek ve onları terbiye etmek anne ve babaların hem hakkı, hem de görevidir.

Ebeveyne saygı göstermek ve onların bakımını üstlenmek, çocukların görevidir. 18 yaşında ve çalışma gücü olan çocuklar, çalışma gücü olmayan ebeveynlerine bakmakla görevlidirler.

³⁹ Suleymanov, Ebulfez, *Sosyo-Kültürel Değişim Sürecinde Azerbaycan Ailesinin Özellikleri*, Uluslararası Aile Sempozyumu, Ensar Neşriyatı, İstanbul 2007, s. 530.

⁴⁰ Abbasov, Akif, *Milli Ahlak ve Aile Etikası*, Mütercim Neşriyatı, Bakü 2008, s. 189.

Azerbaycan'da kanunî nikâhla oluşan ailede eşlerin hukukî eşitliği, düşünce ve menfaat birliği mevcuttur. Ailede anne-babanın görevleri, çocukların eğitim görmesi gibi tüm aile içi sorunlar, eşlerin sahip oldukları eşit haklar çerçevesinde çözülmektedir. Karı-koca karşılıklı sevgi, saygı, yardımlaşma ile ilişkilerini düzenlemeli, ailenin sağlam temeller üzerinde yürümesi için çocukların eğitilmesine birlikte çalışmalı ve onların sağlam yetiştirilmesine dikkat etmelidirler.⁴¹ Anayasaya göre, karı-koca birlikte yaşadıkları sürece aynı hukuka sahip olur ve kazandıkları bütün emlak onların ortak mülkiyeti olarak değerlendirilir. Ailede çocuğun doğumu ile onun yasal hukuku da başlamış olur.⁴²

Anayasaya göre, 18 yaşına girmeyen ve çalışma hakkına sahip olmayanlar çocuk sayılmaktadır. Aile Kanununda bildirildiği üzere, çocuklar, ailede yaşamak, eğitim almak, anne-baba yardımından faydalanmak, ebeveynleri ile birlikte yaşama haklarına sahiplerdir. Çocukların ailede, kendi haklarının korunmasını ve kendilerine karşı saygı gösterilmesini talep etme hakları vardır.⁴³

Aile Kanunu, çocuk sahibi oldukları zaman eşlerin, anne-baba olma hak ve sorumluluklarını ilan etmekte ve onların çocukların eğitiminde, karı-kocanın sahip oldukları eşit haklar çerçevesinde çalışmalarını istemektedir. Anne-babalar; evlatlarının eğitilmesi, fizyolojik, psikolojik ve manevi yönden gelişmesi için sorumluluk taşımaktadırlar.⁴⁴

Azerbaycan'da ailenin reisinin baba olduğu kabul edilmiştir. Eğer baba vefat ederse aileye anne veya ailenin büyük oğlu reislik eder. Ailede baba tüm mal varlığının sahibidir. Azerbaycan aile kültüründe aile reisi anlayışı çok önemlidir. Aile reisi mevcut olduğu aile için kutsal kabul edilmektedir. Evlatların evlendirilmesi, onların mülkiyet sahibi olması, ailedeki mirasın bölüştürülmesinden baba sorumlu sayılmaktadır.

Azerbaycan halkı Müslüman olsa da miras dağılımı İslam Fıkhı kurallarına göre uygulanmamaktadır. Geleneğe göre babanın mirası tüm çocuklar arasında bölünmemektedir. Ailenin küçük oğlu en son evlenen kişi olması hasebiyle, anne-babanın yanında kalmaktadır. En son evlenen küçük çocuk ailenin yanında kalmakta, böylece ev, mülk ona verilmektedir.⁴⁵

⁴¹ Abbasov, *a.g.e.*, s. 189.

⁴² Abbasov, *a.g.e.*, 189.

⁴³ Abbasov, *a.g.e.*, 190.

⁴⁴ Abbasov, *a.g.e.*, s. 213-214.

⁴⁵ Guliyeva, Nergiz, *Müsteqillik İlleri Azərbaycan Ailesi*, İlim Neşriyatı, Bakü 2006, s. 56.

B. Azerbaycan'da Ailede Ahlak Eğitimi

Azerbaycan toplumu sahip olduğu kültürel ve dinî değerlerin etkisiyle tarih boyunca aile kurumuna hak ettiği değeri vermiş ve yüceltmıştır. Bu nedenle Azerbaycan ailesi yapısal olarak zaman içinde değişse de, varlığını hala güçlü bir şekilde sürdürmektedir.

Tarih boyunca olduğu gibi günümüzde de Azerbaycan ailesinde çocuk, aile kurumunun en önemli öğelerinden biri olarak görülmektedir. Çocuğa bu kadar önem atfedilen bu toplumda ebeveynlerin çocukların geleceğini temin etmek için bir çok zorluğa katlandıkları görülmektedir. Bu konudaki araştırmalar da dikkate alındığında çocuğun ailedeki önemi tarihten günümüze ulaşılan dönemlerde şöyle sıralanabilir: Aileyi tamamlayıcı özelliği; karı-kocayı yaklaştırmacı işlevi; sağladığı neşe ve canlılık; aile adını devam ettirmesi; yaşlılıkta güven sağlayıcı işlevi vs.⁴⁶ Özellikle çocukları okutmak ve ona iyi bir eğitim imkânı sağlamak ailelerin en önemli görevleri arasında yer almaktadır. Azerbaycan ailesinde çocukların iyi bir ahlak sahibi olmaları için ciddi bir disiplin anlayışı uygulanmaktadır.

Azerbaycan'da aile kültürü, aile ilişkileri çerçevesinde gelişir. Aile ilişkileri üç şekilde hayata geçirilmektedir. Aile içi ilişkiler, fertler arası ilişkiler ve aile fert ilişkileri. Aile çocukları eğitmekle onun her yönden yetişmesini temin etmiş olmaktadır. Anne-babaya, yaşlılara, büyüklere karşı sevgi, saygı göstermek, Azerbaycan aile kültürünün temelini oluşturmaktadır.⁴⁷

Azerbaycan ailesinin medeniyet ve ahlak eğitimi, manevî yönden saf, ahlak bakımından sağlam, uygun davranış kurallarına sahip olan, vatansever, saygılı, adaletli, doğru ve dürüst olan, yardımlaşmayı, alçakgönüllülüğü seven bir kişiliğin oluşmasını içermektedir. Ailede yetişen çocuğun genellikle millî ruha sahip, vatanperver olarak yetiştirilmesi çok büyük önem arz etmektedir. Kutsal vatan sevgisini ailede yetişen çocuğa kazandırmak, onun vatanseverlilik duygusunda, mensubu olduğu halkına, milletine bağlılığına katkıda bulunmaktadır. Çünkü halkın, milletin saadeti, mutluluğu, yaşadığı toplum üyelerinin vatanına, milletine derin bağlılığından kaynaklanmaktadır.⁴⁸

⁴⁶ Suleymanov, Ebulfez, *Sosyo-Kültürel Değişim Sürecinde Azerbaycan Ailesinin Özellikleri*, Uluslararası Aile Sempozyumu, Ensar Neşriyatı, İstanbul 2007, s. 538.

⁴⁷ Guliyeva, Nergiz, *Azerbaycan'da Müasir Kent Ailesi Ve Aile Meişeti*, İlim Neşriyatı, Bakü 2005, s. 105.

⁴⁸ Abbasov, a.g.e., s. 132.

Azerbaycan aile kültürü ve ahlakının manevî temelini oluşturan diğer önemli husus, çocukların dürüst olarak yetiştirilmesine çalışmaktır. Dürüstlük, kişinin sözünü tutması ve onun vicdan duygusunun sesine kulak vererek hareket etmesidir. Çocuklara her zaman ve her durumda doğruluktan ayrılmamayı, dürüst olmayı, yalan söylememeyi, Allah'ın doğru sözlü olanları sevdiğini öğretmek Azerbaycan ailesinin önemli görevi olmuştur.⁴⁹

Davranışlarını gözeterek başkalarına karşı saygılı olmak, insan maneviyatını zenginleştiren en önemli husustur. Azerbaycan'da ailede verilen ahlak eğitiminde, çocukların başkalarına karşı saygılı davranmaları öğretilmektedir. Saygılı olmak, samimiyet ve yardımlaşmanın ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Saygılı olmak, toplum içinde, ailede, okulda, başkalarıyla konuşmada, sosyal ilişkiler kurmada etik normlarını gözeterek hareket etmeyi sağlamaktadır. İnsanlarla ilişkilerde saygılı olurken insan gibi sevilmenin sırları öğrenilmiş olmaktadır. Çocuklar saygılı olmayı ilk önce ailede öğrenir. Çocuk, anne-babasından, kardeşlerinden, kendisine karşı gördüğü saygı doğrultusunda, kendi arzu ve isteklerini onların isteklerine uygun olarak hayata geçirmekle başkalarına karşı saygılı davranmanın yollarını öğrenir.⁵⁰

Azerbaycan aile eğitiminde anne-babalar çocuklarla ilişkilerinde samimiyete, karşılıklı anlaşmaya, sevgiye yer vermekle, çocuklarının kendilerine ve başkalarına saygılı davranmalarının yollarını öğretmektedirler. Çocukların büyüklere, yaşlılara, ebeveynlerine, öğretmenlerine, kardeşlerine ve diğer insanlara karşı saygılı olmaları onlardan istenmektedir. Çünkü başkalarına karşı saygılı davranmak mutluluğun yolunu göstermektedir. Azerbaycan'da küçüklerin büyüklere karşı saygılı davranmaları, onların manevi borcu sayılmaktadır. Bu önemli davranış, yaşlı neslin genç nesle dikkatli ve saygılı yaklaşmasının gerekliliğini ortaya koymaktadır.⁵¹

İnsanların karşılıklı olarak birbirlerine yardım etmeleri, sıkıntı içinde bulunan kişilerin güçlüklerini gidermeye çalışmanın gerekliliği çocuklara öğretilmektedir. Yardım eden insanın merhametli ve mutlu olduğu çocuğa söylenmektedir. Yardım eden insanı Allah'ın sevdiği benimsetilmektedir.⁵²

⁴⁹ Alizade Abdul-Abbasov Akif, *Aile Hayatının Etika ve Psikolojisi*, Maarif Neşriyatı, Bakü 1988, s. 181.

⁵⁰ Alizade-Abbasov, *a.g.e.*, s. 181.

⁵¹ Abbasov, *a.g.e.*, s. 140.

⁵² Alizade-Abbasov, *a.g.e.*, s. 181.

Azerbaycan ahlak anlayışında dostluk ve arkadaşlığın çok büyük önemi vardır. Bu yüzden halk arasında “sınıf arkadaşım”, “iş arkadaşım”, “askerlik arkadaşım”, “yürek dostum”, “meslek dostum” gibi terimler önem arz etmektedir. Halk arasında dostunu tanıştırırken, “yürek dostum”, “ekmek dostum” gibi ifadeler kullanılmaktadır. Ama bu kelimeler kendi-kendiliğinden oluşmamıştır. İnsanlar arasındaki beraberlikler ve benzer görüşler, sonucu arkadaşlıklar oluşmaktadır.

Ailede çocuklara karşılıklı yardımlaşma, anlaşma ve samimiyet üzerinde kurulan dostlukların önemli olduğu öğretilmektedir. Çünkü insan dostunun sevinç ve kederini, kendinin sevinç ve kederi gibi yaşmalıdır. Dostluğun bin yıllarla yaşanmış, ama hiç kimse tarafından yazılmamış kuralları vardır.⁵³

Milli ruhta yetişmek, vatana, millete bağlı olmak, büyüklere saygılı, dostlukta sağlam olmak ve bu gibi fonksiyonlar aile üyelerinin sağlıklı bireyler olabilmelerine olanak sağlamaktadır. Bu davranış ve duygularla yetişen ailelerde, hayat şartları zorunlu değişimleri direttiğinde, değişimler ya da bozulmalar yaşansa da yine sağlıklı bir yaşamın varlığı söz konusu olmaktadır.

⁵³ Abbasov, *a.g.e.*, 141-142.

İKİNCİ BÖLÜM

I. Ankete Katılan Ebeveynlerle İlgili Genel Bilgiler

Araştırmanın örneklemini oluşturan değişkenlerin cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim durumu, meslek ve iş ile ilgili durumlarına göre dağılımı şöyledir: Ankete katılanların %56.4'ünü kadınlar, %43.6'sını erkekler oluşturmaktadır (Tablo 1).

Tablo 1. Deneklerin Cinsiyete Göre Dağılımı

Cinsiyet	Sayı	%
Kadın	203	56.4
Erkek	157	43.6
Toplam	360	100.0

Ankete katılan ebeveynlerin yaşlarına göre dağılımı, 21-30, 31-40, 41-50, 51-60 ve 61 ve yukarı yaş grubu şeklinde ele alınarak değerlendirilmiştir. Ankete katılanların %14.7'ini 21-30 yaş grubundaki ebeveynler oluşturmaktadır. 31-40 yaş grubundaki ebeveynlerin oranı %44.2'dir. 41-50 yaş arasındaki ebeveynlerin katılma oranı %28.3'iken, 51-60 yaş grubundaki ebeveynlerden katılanların oranı %9.2'dir. 61 ve yukarı yaş grubundaki ebeveynler ise en az grubu (%3.6) oluşturmaktadır (Tablo 2).

Tablo 2. Deneklerin Yaşa Göre Dağılımı

Yaş	Sayı	%
21-30	53	14.7
31-40	159	44.2
41-50	102	28.3
51-60	33	9.2
61 ve yukarısı	13	3.6
Toplam	360	100.0

Medeni durumlarına göre ankete katılan ebeveynlerin büyük çoğunluğunu evli olanlar (%91.4) oluşturmaktadır. Dul olanlar %6.4, boşanmış olanlar %2.2'dir (Tablo 3).

Tablo 3. Deneklerin Medeni Duruma Göre Dağılımı

Medeni Durum	Sayı	(%)
Evli	329	91.4
Dul	23	6.4
Boşanmış	8	2.2
Toplam	360	100.0

Azerbaycan’da son yapılan nüfus sayımına göre okuma-yazma bilenlerin oranı %98.2 gibi oldukça yüksek bir değer oluşturmaktadır. Bu durum Sovyetler Birliği Dönemi’nde uygulanan eğitim sistemi ile alakalıdır. Azerbaycan’da okur-yazar nüfusun, en büyük payını liseyi bitirenler oluşturmaktadır. Liseyi bitirenlerin % 39.8’lik oranına karşın, ortaokulu bitirenler % 13.0, ilkokulu bitirenler % 12.8, üniversiteyi bitirenler ise %17.7’lik oran oluşturmaktadır.¹ Nitekim son yıllarda liseyi bitirenlerin oranı azalmakta, buna karşın yüksekokul ve üniversiteyi bitirenlerin oranlarında artışlar görülmektedir. Azerbaycan’da eğitim seviyesinin yüksek düzeyde olmasının başlıca sebeplerinden biri, eğitimin zorunlu olmasından kaynaklanmaktadır. Bugün nüfusunun %95’inin üzerinde Azerbaycan halkı okuma ve yazma sorununu çözmüş durumdadır.²

Tablo 4. Deneklerin Eğitim Durumuna Göre Dağılımı

Eğitim durumu	Sayı	(%)
İlkokul mezunu	9	2.5
Ortaokul mezunu	180	50.0
Lise mezunu	81	22.5
Üniversite mezunu	90	25.0
Toplam	360	100.0

Araştırmamıza katılanların eğitim durumu yukarıda zikredilen Azerbaycan’daki eğitim durumunun oranını destekler niteliktedir. Deneklerden ilkokul mezunu olanlar

¹ Azerbaycan eğitim sistemindeki okullar; ilkokula kadar terbiye (anaokulu), genel eğitim (ilkokul, ortaokul, lise), meslek, ihtisas eğitimi, yüksek öğretim, üniversite şeklinde yapılandırılmıştır. Azerbaycan eğitim sisteminde anaokulu zorunlu olmayıp seçimde serbest bırakılmışlardır. Ama ilkokul, ortaokul ve lise zorunlu eğitim sistemi kapsamındadır.

² Seferov, Rahman - Akkuş, Akif, *Azerbaycan Nüfusunun Eğitim Açısından Analizi*, SÜSBED, Y. 2005, S. 13, s. 357.

%2.5'lik bir dilimi oluşturmaktadırlar. Ankete katılanların büyük çoğunluğunu ortaokul mezunu ebeveynler (%50.0) oluşturmaktadır. Lise mezunu olanlar %22.5'iken, Üniversite mezunu olanlar %25.0 oranındadır (Tablo 4).

Ankete katılanların büyük çoğunluğunu memurlar (%30.0) ve işsizler (%30.0) oluşturmaktadır. İşçi olanlar %11.9, esnaf olanlar da %7.2 oranındadır. Serbest çalışan ebeveynlerin oranı %20.8 iken, işsiz olanlar %30.0 göstererek memur grubuyla eşit orandadır (Tablo 5).

Tablo 5. Deneklerin Meslek ve İş durumuna göre dağılımı

Meslek ve İş	Sayı	(%)
Memur	108	30,0
İşçi	43	11,9
Esnaf	26	7,2
Serbest çalışan	75	20,8
İşsiz	108	30,0
Toplam	360	100,0

II. Azerbaycan Ailesinde Dini Hayat ve Dinin Rolü

A. Dindarlık Durumu

Ankete katılan ebeveynlerin dindarlık durumlarını öğrenmek için “*Dindarlık bakımından kendinizi aşağıdaki gruplardan hangisine ait olarak görürsünüz?*” diye bir soru yöneltilmiştir.

Tablo 6. Deneklerin Dindarlık Durumlarına Göre Dağılımı

Dindarlık bakımından kendinizi aşağıdaki gruplardan hangisine ait olarak görürsünüz?	Sayı	(%)
Çok dindar	30	8.3
Orta derece dindar	184	51.1
Dinle az ilgim var	121	33.6
Dinle hiç ilgim yok	25	6.9
Toplam	360	100,0

Ebeveynlerden %8.3'ü kendilerini çok dindar, %51.1'i orta derece dindar olarak görmektedir. Dinle az ilgim var diyenlerin oranı %33.6 iken, dinle hiç ilgim yok diyenlerin oranı %6.9 düzeyindedir (Tablo 6).

Deneklerin kendilerini dindarlık bakımından hangi grupta olduğunu görme açısından cinsiyet faktörü değişkeninin önemli bir farklılaşmaya sebep olduğu görülmekte, chi-kare testi bu anlamlı farklılaşmayı desteklemektedir. Dindarlık bakımından kadınlardan %4.4'ü kendisini "çok dindar", %47.3'ü "orta derece dindar" olarak görürken, %40.4'ü "Dinle az ilgim var", %7.9'u "Dinle hiç ilgim yok" cevabını vermiştir. Erkeklerin %13.4'ü kendilerinin "çok dindar", %56.1'i "orta derece dindar", olarak görmektedir. Erkeklerden "Dinle az ilgim var" diyenlerin oranı %24.8 iken, "dinle hiç ilgim yok" diyenlerin oranı %5.7 düzeyindedir (Tablo 7).

Yaş faktörü önemli bir farklılaşmaya sebep olmadığından chi-kare değeri anlamsız görülmektedir. "Çok dindar" olanlar 21-30 yaş grubunda %9.4 oranında, 31-40 yaş grubunda %7.5 oranında, 41-50 yaş grubunda %7.8 oranında, 51-60 yaş grubunda %3.0 oranında, 61 ve yukarı yaş grubunda en yüksek düzeyde, %30.8 oranındadır. Ankete katılan 21-30 yaş grubunun %52.8'i, 31-40 yaş grubunun %56.0'sı, 41-50 yaş grubunun %43.1'i, 51-60 yaş grubunun %57.6'sı, 61 ve yukarı yaş grubunun %30.8'i kendilerini "orta derece dindar" olarak görmektedirler. Kendilerinin "dinle az ilgisi" olduğunu söyleyenlerin oranı 21-30 yaş grubunda %34.0, 31-40 yaş grubunda %30.2, 41-50 yaş grubunda %42.2, 51-60 yaş grubunda %27.3, 61 ve yukarı yaş grubunda %23.1 düzeyindedir. "Dinle hiç ilgim yok" diyenlerin oranı 21-30 yaş grubunda %3.8'i, 31-40 yaş grubunda %6.3'ü, 41-50 yaş grubunda %6.9'u, 51-60 yaş grubunda %12.1'i, 61 ve yukarı yaş grubunda %15.4'ü göstermektedir (Tablo 7).

Dindarlık durumu ile medeni durum değişkeni arasındaki farklılaşma chi-kare değerinin anlamlı çıkmasına sebep olmaktadır. Evli olanlarda "çok dindar" olanlar %8.5 oranında, "orta derece dindar" olanlar %51.4 oranında, "dinle az ilgim var" diyenler %34.0 oranında iken, "dinle hiç ilgisi olmayanların" oranı %6.1 düzeyindedir. Dul olanların %4.3'ü kendilerini "çok dindar", %56.5'i "orta derece dindar" olarak görürken, %30.4'ü "dinle az ilgisinin olduğunu", %8.7'nin "dinle hiç ilgisinin" olmadığını söylemektedirler. Boşanmış olanların %12.5'i, kendilerini "çok dindar", %25.0'i "orta derece dindar" görmekte, yine %25.0'i "dinle az ilgisinin olduğu", %37.5'i "dinle hiç ilgisinin olmadığı" ifade etmektedirler (Tablo 7).

Tablo 7. Dindarlık Durumunun Değişkenlerle İlişkisi

Değişkenler		Dindarlık bakımından kendinizi aşağıdaki gruplardan hangisine ait olarak görürsünüz?						Chi-Square Değeri
			Çok dindar	Orta derece dindar	Dinle az ilgim var	Dinle hiç ilgim yok	Toplam	
Cinsiyet	Kadın	S %	9 4.4	96 47.3	82 40.4	16 7.9	203 100.0	x ² =16.785 SD=3 P<0.05 P<0.001
	Erkek	S %	21 13.4	88 56.1	39 24.8	9 5.7	157 100.0	
	Toplam	S %	30 8.3	184 51.1	121 33.6	25 6.9	360 100.0	
Yaş	21-30	S %	5 9.4	28 52.8	18 34.0	2 3.8	53 100.0	x ² =19.618 SD=12 P<0.05 P>0.075
	31-40	S %	12 7.5	89 56.0	48 30.2	10 6.3	159 100.0	
	41-50	S %	8 7.8	44 43.1	43 42.2	7 6.9	102 100.0	
	51-60	S %	1 3.0	19 57.6	9 27.3	4 12.1	33 100.0	
	61 ve yukarısı	S %	4 30.8	4 30.8	3 23.1	2 15.4	13 100.0	
	Toplam	S %	30 8.3	184 51.1	121 33.6	25 6.9	360 100.0	
Medeni Durum	Evli	S %	28 8.5	169 51.4	112 34.0	20 6.1	329 100.0	x ² =13.296 SD=6 P<0.05 P<0.039
	Dul	S %	1 4.3	13 56.5	7 30.4	2 8.7	23 100.0	
	Boşanmış	S %	1 12.5	2 25.0	2 25.0	3 37.5	8 100.0	
	Toplam	S %	30 8.3	184 51.1	121 33.6	25 6.9	360 100.0	
Eğitim Durumu	İlkokul mezunu	S %	0 .0	3 33.3	4 44.4	2 22.2	9 100.0	x ² =12.125 SD=9 P<0.05 P>0.206
	Ortaokul mezunu	S %	17 9.4	91 50.6	59 32.8	13 7.2	180 100.0	
	Lise mezunu	S %	6 7.4	35 43.2	35 43.2	5 6.2	81 100.0	
	Üniversite mezunu	S %	7 7.8	55 61.1	23 25.6	5 5.6	90 100.0	
	Toplam	S %	30 8.3	184 51.1	121 33.6	25 6.9	360 100.0	
Meslek ve İş	Memur	S %	8 7.4	59 54.6	34 31.5	7 6.5	108 100.0	x ² =13.266 SD=12 P<0.05 P>0.350
	İşçi	S %	7 16.3	19 44.2	12 27.9	5 11.6	43 100.0	
	Esnaf	S %	3 11.5	15 57.7	7 26.9	1 3.8	26 100.0	
	Serbest çalışan	S %	6 8.0	43 57.3	23 30.7	3 4.0	75 100.0	
	İşsiz	S %	6 5.6	48 44.4	45 41.7	9 8.3	108 100.0	
	Toplam	S %	30 8.3	184 51.1	121 33.6	25 6.9	360 100.0	

Eğitim faktörü değişkeni ile dindarlık durumu arasında anlamlı bir farklılaşma olmadığından chi-kare değeri anlamsız çıkmaktadır. İlkokul mezunları arasında “çok dindar olanlar (%0) yoktur. “Orta derece dindar” olanlar %33.3 oranında, “dinle az ilgim var diyenler” %44.4 oranında iken, “dinle hiç ilgim yok” diyenlerin oranı %22.2

düzeyindedir. Ortaokul mezunlarından “çok dindar” olanlar oranının %9.4’ünü, “orta derece dindar” olanlar oranının %50.6’sını, “dinle az ilgim var” cevabını verenler oranının %32.8’ini, “dinle hiç ilgim yok” diyenler oranının %7.2’sini oluşturmaktadır. Lise mezunları arasında “çok dindar” olduğunu söyleyenler %7.4 oranında, “orta derece dindar” olduğunu söyleyenler %43.2 oranında, yine “dinle az ilgim var” diyenlerin de %43.2 oranında olduğu görülürken, “dinle hiç ilgim yok” cevabını verenlerde bu oranın en aşağı düzeyde (%6.2) olduğu görülmektedir. Üniversite mezunlarından “çok dindar” olduğunu söyleyenler %7.8 oranında iken, “orta derece dindar” olduğunu söyleyenlerin oranı %61.1’e yükselmekte, “dinle az ilgim var” diyenlerin oranı %25.6’ya, “dinle hiç ilgim yok” diyenlerin oranı %5.6 düzeyine düşmektedir (Tablo 7).

Meslek ve iş değişkeni açısından bakıldığı zaman chi-kare değerinin anlamsız olduğu görülmektedir. Meslek ve iş değişkenleri arasında kendilerini “çok dindar” olarak görenler memurlarda %7.4 oranında, işçilerde %16.3 oranında, esnaflarda %11.5 oranında, serbest çalışanlarda %8.0 oranında iken, işsiz olanlarda en aşağı %5.6 oranındadır. “Orta derece dindar” olduğunu söyleyenler memurların %54.6’sını, işçilerin %44.2’sini, esnafların %57.7’sini, serbest çalışanların %57.3’ünü, işsizlerin %44.4’ünü oluşturmaktadır. “Dinle az ilgim var” cevabını verenlerin oranı memurlarda %31.5, işçilerde %27.9, esnaflarda %26.9, serbest çalışanlarda %30.7, işsizlerde %41.7 iken, “dinle hiç ilgim yok” cevabını verenler memurlarda %6.5, işçilerde %11.6, esnaflarda %3.8, serbest çalışanlarda %4.0, işsizlerde %8.3 düzeyindedir (Tablo 7).

B. İnanç Durumu

1. Allah İnancı

Azerbaycan’da toplumun genelde Allahın varlığına inandığını, %6 gibi çok sınırlı kesimin inkar etmemekle beraber, tamamen inanmayanların ise %1’i aşmadığını söyleyebiliriz.³

Azerbaycan’da ailede verilen din eğitiminde yapılan bazı yanlış uygulamalardan biri de Allah inancı ile ilgilidir. Bu ülkede çocuklara verilen eğitimde Allah’ın insan biçiminde bir varlık olarak öğretildiği görülmektedir. Bu açıdan yaptığımız anket uygulamasında ebeveynlerin kendilerinin Allah’ı nasıl tanıdıklarını, nasıl öğrendiklerini

³ Gasımova, Mihriban, *Azerbaycan’da Dini Hayat (Bakü Örneği)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1999, s. 37.

bilmek için Allah inancı hakkında soruya yer verilmiştir. “Allah inancı hakkındaki görüşleriniz aşağıdakilerden hangisine uygundur?” sorusuna ebeveynlerin %86.7’si “Allah’ı yüce, her şeyi yaratan, insana benzemeyen bir varlık olarak anlıyorum”, %8.9’u “Allah’ı yüce, her şeyi yaratan, insan biçiminde bir varlık olarak anlıyorum”, %4.4’ü “Bu konuda hiçbir düşüncem yoktur” cevabını vererek bu konu ile ilgili tutumlarını belirtmişlerdir (Tablo 8).

Tablo 8. Deneklerin Allah İnancı İle İlgili Görüşlerine Göre Dağılımı

Allah inancı hakkında görüşleriniz aşağıdakilerden hangisine uygundur?	Sayı	(%)
Allah’ı yüce, her şeyi yaratan, insana benzemeyen bir varlık olarak anlıyorum	312	86.7
Allah’ı yüce, her şeyi yaratan, insan biçiminde bir varlık olarak anlıyorum	32	8.9
Bu konuda hiçbir düşüncem yoktur	16	4.4
Toplam	360	100.0

Batıda yapılan deneysel araştırmalara bakıldığında çocukluk döneminde çocukların genellikle somut bir Allah tasavvur ettikleri görülmektedir. Buna göre Allah olgun, yaşlı, erkek bir insan, yani insani özellikler taşıyan bir fert olarak tasavvur edilmektedir. Bu tür tasavvurlar Hıristiyan kültür çevresi içinde yaşayan çocuklarca o çevre kültürünün bir nevi dışarıya yansıtılmasıdır.⁴

Azerbaycan halkı da Sovyet döneminde Hıristiyan kültürünün etkisinden sonra bu tür bir inanç sistemini benimsemiştir. Ailelerde genellikle çocukların korkutmak istediklerinde “*Allah baba kızar, seni cezalandırır*” gibi ifadeler kullanmaktadırlar. Bu ifade tarzının Hıristiyanlıkta teslis inancına benzediğini ve İslam akidesine ters düştüğünü söylememiz gerekmektedir. Hatta büyükler arasında Allah’ın gökyüzünde oturan bir kişi olduğu söylenmektedir.

Çocukların eğitiminde, terbiyesinde başarısız, sabırsız ebeveynler çocukların şuurunda korkutucu, azap veren bir Allah tanıtarak eğitimde kendilerine rahatlık sağlamaya çalışmaktadırlar. Çocuk bir yaramazlık yaptığı zaman Allah baba seni öldürecek, cehenneme atarak seni cezalandıracak, seni kor edecek, başkasına zarar

⁴ Yavuz, Kerim, *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi (7-12 Yaş)*, DİB yay., Ankara 1987, s. 175.

verdiğin için Allah da sana azap edecek gibi ifadelerle kendilerine düşen görevin üstesinden kolaylıkla gelmeye çalışmaktadırlar.

Tablo 9. Allah İnancı İle İlgili Görüşlerinin Değişkenlerle İlişkisi

Değişkenler		Allah inancı hakkında görüşleriniz aşağıdakilerden hangisine uygundur?				Chi-Square Degeri	
		S	Allah'ı yüce, her şeyi yaratan, insana benzemeyen bir varlık olarak anlıyorum.	S	Allah'ı yüce, her şeyi yaratan, insan biçiminde bir varlık olarak anlıyorum.		S
Cinsiyet	Kadın	S	165	28	10	203	x ² =14.396 SD=2 P<0.05 P<0.001
	Erkek	S	147	4	6	157	
	Toplam	S	312	32	16	360	
Yaş	21-30	S	47	6	0	53	x ² =13.245 SD=8 P<0.05 P>0.104
	31-40	S	142	11	6	159	
	41-50	S	81	14	7	102	
	51-60	S	29	1	3	33	
	61 ve yukarı	S	13	0	0	13	
	Toplam	S	312	32	16	360	
Medeni Durum	Evli	S	283	32	14	329	x ² =12.283 SD=4 P<0.05 P<0.015
	Dul	S	23	0	0	23	
	Boşanmış	S	6	0	2	8	
	Toplam	S	312	32	16	360	
Eğitim Durumu	İlkokul mezunu	S	8	1	0	9	x ² =3.824 SD=6 P<0.05 P>0.701
	Ortaokul mezunu	S	155	17	8	180	
	Lise mezunu	S	70	9	2	81	
	Üniversite mezunu	S	79	5	6	90	
	Toplam	S	312	32	16	360	
Meslek ve İş	Memur	S	98	6	4	108	x ² =7.236 SD=8 P<0.05 P>0.511
	İşçi	S	38	3	2	43	
	Esnaf	S	20	5	1	26	
	Serbest çalışan	S	66	5	4	75	
	İşsiz	S	90	13	5	108	
	Toplam	S	312	32	16	360	

Cinsiyet değişkeni ile Allah inancı hakkında verilmiş görüşler arasında önemli ilişki söz konusu olduğundan chi-kare testi anlamlı görülmektedir. Frekans tablosundan ‘‘Allah’ı yüce, her şeyi yaratan, insana benzemeyen bir varlık olarak anlıyorum’’ cevabını verenlerin, kadınlarda %81.3, erkeklerde %93.6 düzeyinde olduğu görülmektedir. Kadınlardan %13.8’i, erkeklerin ise %2.5’i ‘‘Allah’ı yüce, her şeyi yaratan, insan biçiminde bir varlık olarak anladıklarını’’ bildirmişlerdir. Ama ‘‘Bu konuda hiçbir düşüncem yoktur’’ diyenler ise kadınlarda %4.9, erkeklerde %3.8 oranındadır (Tablo 9).

Gasımova’nın araştırmasında 50 yaş ve üzerindeki yetişkinlerde Allah’a inananların oranının (%95.8) yüksek olduğu görülmektedir. Bu oranın 50 yaş üzerinde yüksek olmasının sebebinin, ailelerin geçmişte dine daha bağlı olduklarından ve Sovyetler döneminde daha genç olmalarına rağmen anne babalarının din konusunda titizliğinden etkilenebileceklerinden kaynaklandığı düşünülebilir.⁵

Allah inancı ile yaş faktörü arasında her hangi bir ilişkinin olmadığı söz konusu olduğundan chi-kare değeri anlamsız çıkmıştır. Yaş durumlarına göre ‘‘Allah’ı yüce, her şeyi yaratan, insana benzemeyen bir varlık olarak anlayanlar’’ 21-30 yaş arasında %88.7’lik, 31-40 yaş arasında %89.3’lk, 41-50 yaş arasında %79.4’lk, 51-60 yaş arasında %87.9’lik, 61 ve yukarı yaş arasında %100.0’lk bir oran oluşturmaktadırlar. ‘‘Allah’ı yüce, her şeyi yaratan, insan biçiminde bir varlık olarak anlıyorum.’’ Diyenlerin oranı 21-30 yaş grubunda %11.3, 31-40 yaşlarda %6.9, 41-50 yaşlarda %13.7, 51-60 yaşlarda %3.0 düzeyindeyken, 61 ve yukarı yaşlarda bu cevabı verenler yoktur. ‘‘Bu konuda hiçbir düşüncem yoktur’’ cevabını verenlerin olduğu 21-30 yaş grubunda (%0) görülmemektedir. 31-40 yaş grubunda olanların %3.8’i, 41-50 yaş grubunda olanların %6.9’u, 51-60 yaş grubunda olanların %9.1’i bu konuda hiçbir düşüncesinin olmadığını belirtirken, yine 61 ve yukarı yaş grubunda olanlardan bu cevabı verenlerin olmadığı görülmektedir (Tablo 9).

Medeni durum ile Allah inancı arasında önemli bir farklılaşmanın olması chi-kare değerini anlamlı kılmıştır. ‘‘Allah’ı yüce, her şeyi yaratan, insana benzemeyen bir varlık olarak anlayanların’’ oranının evli olanlarda %86.0, dul olanlarda %100.0, boşanmış olanlarda %75.0 düzeyinde olduğu görülmektedir. ‘‘Allah’ı yüce, her şeyi yaratan, insan biçiminde bir varlık olarak anlıyorum’’ diyenler, evli olanlarda %9.7

⁵ Gasımova, Mihriban, *Azerbaycan’da Dini Hayat (Bakü rneği)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans), Ankara 1999, s. 36.

iken, dul ve boşanmış olanlardan bu cevabı verenler yoktur. “Bu konuda hiçbir düşüncem yoktur” diyenlerin oranı evlilerde %4.3 görülürken, dul olanlarda bu cevabı verenin olmadığı görülmemektedir. Boşanmış olanlarda, “Bu konuda hiçbir düşüncem yoktur” diyenler en yüksek oranı %25.0’i göstermektedir (Tablo 9).

Allah inancının ilişkili olduğu diğer bir değişken, eğitim durumudur. Frekans tablosunda eğitim durumu açısından chi-kare değerinin anlamlı olduğu görülmektedir. “Allah’ı yüce, her şeyi yaratan, insana benzemeyen bir varlık olarak anlayanlar” ilkokul mezunlarında %88.9’luk, ortaokul mezunlarında %86.1’lik, lise mezunlarında %86.4’lük, üniversite mezunlarında %87.8’lik bir oran oluşturmaktadır. “Allah’ı yüce, her şeyi yaratan, insan biçiminde bir varlık olarak anlıyorum” diyenler ilkokul mezunlarında %11.1, ortaokul mezunlarında %9.4, yine lise mezunlarında ilkokul mezunlarıyla aynı oranda (%11.1), üniversite mezunlarında %5.6 düzeyindedir. İlkokul mezunlarında “Bu konuda hiçbir düşüncem yoktur” diyenler mevcut değildir. Bu cevabı verenlerin oranı ortaokul mezunlarında %4.4’ü, lise mezunlarında %2.5’i, üniversite mezunlarında %6.7’yi göstermektedir (Tablo 9).

Azerbaycan’daki bazı insanlarda insan biçiminde bir Allah tasavvurunun Sovyet dönemindeki eğitim anlayışından etkilendiği söylenebilir. Sovyetler döneminde Azerbaycan’ın tüm okullarında, üniversitelerinde zorunlu olarak ateizm dersi verilmiş ve insanların düşüncesinde insan biçimli bir Tanrı’nın tanıtılması sağlanmıştır.

Allah inancı ile ilgili sorunun değişkenlerle ilişkisinin meslek ve iş durumuna göre değerlendirmesinde chi-kare değeri anlamsız çıkmıştır. “Allah’ı yüce, her şeyi yaratan, insana benzemeyen bir varlık olarak anlıyorum” diyenler memurlarda %90.7’lik, işçilerde %88.4’lük, esnaflarda %76.9’luk, serbest çalışanlarda %88.0’lik, işsizlerde %83.3’lük bir oranı oluşturmaktadırlar. Ama memurların %5.6’sı, işçilerin %7.0’si, esnafların %19.2’si, serbest çalışanların %6.7’si, işsizlerin %12.0’si “Allah’ı yüce, her şeyi yaratan, insan biçiminde bir varlık olarak anladıklarını” bildirirken, memurların %3.7’si, işçilerin %4.7’si, esnafların %3.8’i, serbest çalışanların %5.3’ü, işsizlerin %4.6’sı “Bu konuda hiçbir düşüncelerinin olmadığını” söylemektedir (Tablo 9).

2. Ahiret İnanıcı

Çocuklara verilecek din eğitiminde önemli konulardan biri de ahirete, cennet ve cehenneme iman öğretimidir. Ailede çocuklara bu eğitimi veren ebeveynlerin kendilerinin bu konudaki görüşlerinin nasıl olduğunu öğrenmek için “Ahiret gününe, öldükten sonra dirilmeğe, bazı insanların Allah tarafından mükâfatlandırılacağına, bazılarının cezalandırılacağına, cennet ve cehennemin olduğuna inanıyor musunuz?” diye bir soruya yer verilmiştir. Soruya ankete katılanların %92.2’si “Evet, inanıyorum” cevabını vermiştir. Ama “Bu konuda emin değilim” diyenlerin oranı %4.4’ü, “Hayır, inanmıyorum” diyenlerin oranı %3.3’ü göstermektedir (Tablo 10).

Tablo 10. Deneklerin Ahiret, Cennet ve Cehennemle İlgili Görüşlerine Göre Dağılımı

Ahiret gününe, öldükten sonra dirilmeğe, bazı insanların Allah tarafından mükâfatlandırılacağına, bazılarının cezalandırılacağına, cennet ve cehennemin olduğuna inanıyor musunuz?	Sayı	(%)
Evet, inanıyorum	332	92.2
Bu konuda emin değilim	16	4.4
Hayır inanmıyorum	12	3.3
Toplam	360	100.0

Azerbaycan’da bazı insanlarda, “Ahirete inanıyoruz, ama oradan geri gelen oldu mu? gibi sorularla temellendirilen, pozitivist mantıklı yaklaşımlar mevcuttur. Bunun sebebinin ise yapılan anti-dini propagandalardan ve somut elle tutulan şeylerin önemsenmesi, yani maddecilikten kaynakladığını söyleyebiliriz.

Sorunun değişkenlerle ilişkisinde cinsiyet faktörü önemli olsa da, chi-kare değeri açısından anlamsız görülmektedir. Değerlendirmeye cinsiyet faktörü açısından bakıldığında soruya kadınların %92.1’i “Evet, inanıyorum”, %5.9’u “Bu konuda emin değilim”, %2.0’si “Hayır, inanmıyorum” cevabını vermiştir. Erkeklerde “Evet, inanıyorum” diyenlerin oranı %92.4, “Bu konuda emin değilim” diyenlerin oranı %2.5, “Hayır, inanmıyorum” diyenlerin oranı ise %5.1 düzeyindedir (Tablo 11).

Yaş faktörü açısından chi-kare değerinin anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Frekans tablosundan ankete katılanların büyük çoğunluğunun bu soruya olumlu cevap verdiği görülmektedir. 21-30 yaş grubunda “Evet, inanıyorum” diyenlerin oranı %96.2, “Bu konuda emin değilim” diyenlerin oranı %3.8 iken, “Hayır, inanmıyorum”

diyenler (%.0) yoktur. 31-40 yaş grubunda %91.2'lik bir oran "Evet, inanıyorum", %3.8'lik bir oran "Bu konuda emin değilim", %5.0'lik bir oran "Hayır, inanmıyorum" cevabını vermiştir. 41-50 yaş grubunun %92.2'si "Evet, inanıyorum", %7.8'i "Bu konuda emin değilim" cevabını verirken, bu yaş grubunda "Hayır, inanmıyorum" diyenler (%.0) görülmektedir. 51-60 yaş grubunda "Evet, inanıyorum" diyenler %90.9'luk bir düzeyde iken, "Bu konuda emin değilim" diyenler (%.0) görülmemekte, ama "Hayır, inanmıyorum" diyenler ise %9.1'lik bir oran oluşturmaktadır. 61 ve yukarı yaş grubunda "Evet, inanıyorum" diyenler %92.3 oranında iken, "Bu konuda emin değilim" diyenler (%.0) yoktur. Bu yaş grubunda "Hayır, inanmıyorum" diyenlerin oranı %7.7'yi göstermektedir. (Tablo 11).

21-30 yaş grubunda inanmayanların olmadığı görülmektedir. Çünkü bu yaş grubu bu konuda yeterli bilgi almış ve Sovyet döneminin tesirinden etkilenmemiştir. Gençlerin dine olan ilgisini açıkça ortaya koyan bu sonuçlardan hareketle Azerbaycan'da dine karşı olumlu dönüşlerin olduğunu söyleyebiliriz. 51-60 ve 61 ve yukarı yaş gruplarında ahirete, cennet ve cehenneme inanmayanların olduğu görülmektedir. Bu yaş grubunda böyle olumsuz cevapların görülmesi bu yaştaki insanların bu konuda yeterli bilgi sahibi olmamasından ve Sovyet döneminde mevcut olan yanlış inanç sistemini benimsemelerinden kaynaklandığı söylenebilir

Anket sonuçlarımız, Azerbaycan'da ahirete inanç oranının, Sovyet rejiminin dine karşı olumsuz tepkilerine rağmen halen yüksek olduğunu ortaya koymaktadır.

Medeni durum değişkeni bu konuda önemli bir rol oynamadığından chi-kare değeri anlamsız çıkmıştır. Soruya evli olanların %93.0'ü "Evet, inanıyorum", %4.0'ü "Bu konuda emin değilim", %3.0'ü "Hayır, inanmıyorum" cevabını vermişlerdir. Frekans tablosundan dul olanların %87.0'lik bir oranının "Evet, inanıyorum", %8.7'lik bir oranının "Bu konuda emin değilim", %4.3'lük bir oranının "Hayır, inanmıyorum" cevabını verdikleri görülmektedir. Boşanmış olanlarda "Evet, inanıyorum diyenlerin oranı %75.0, "Bu konuda emin değilim" diyenlerin oranı %12.5, yine "Hayır, inanmıyorum" diyenlerin oranı %12.5 düzeyindedir (Tablo 11). Boşanmış olanlarda inanmayanların oranının yüksek düzeyde olmasının sebeplerinin hayatlarında yaşamış oldukları olumsuz sıkıntı ve hadiselerden kaynaklandığı düşünülebilir. Çünkü sıkıntılı bir hayat yaşayan insanların bazen Allah'ı ve ahireti inkâr ettiklerini görürüz. Bu durumla karşılaşan bazı insanların ise daha da Allah'a yakın olduğu görülmüştür.

Tablo 11. Ahiret, Cennet ve Cehennem ile İlgili Görüşlerin Değişkenlerle İlişkisi

Değişkenler		Ahiret gününe, öldükten sonra dirilmeğe, bazı insanların Allah tarafından mükafatlandırılacağına, bazılarının cezalandırılacağına, cennet ve cehennemin olduğuna inanıyor musunuz?					Chi-Square Değeri
			Evet, inaniyorum	Bu konuda emin değilim	Hayır inanmıyorum	Toplam	
Cinsiyet	Kadın	S %	187 92.1	12 5.9	4 2.0	203 100.0	x ² =4.848 SD=2 P<0.05 P>0.089
	Erkek	S %	145 92.4	4 2.5	8 5.1	157 100.0	
	Toplam	S %	332 92.2	16 4.4	12 3.3	360 100.0	
Yaş	21-30	S %	51 96.2	2 3.8	0 .0	53 100.0	x ² =15.592 SD=8 P<0.05 P<0.049
	31-40	S %	145 91.2	6 3.8	8 5.0	159 100.0	
	41-50	S %	94 92.2	8 7.8	0 .0	102 100.0	
	51-60	S %	30 90.9	0 .0	3 9.1	33 100.0	
	61 ve yukarısı	S %	12 92.3	0 .0	1 7.7	13 100.0	
	Toplam	S %	332 92.2	16 4.4	12 3.3	360 100.0	
Medeni Durum	Evli	S %	306 93.0	13 4.0	10 3.0	329 100.0	x ² =4.805 SD=4 P<0.05 P>0.308
	Dul	S %	20 87.0	2 8.7	1 4.3	23 100.0	
	Boşanmış	S %	6 75.0	1 12.5	1 12.5	8 100.0	
	Toplam	S %	332 92.2	16 4.4	12 3.3	360 100.0	
Eğitim Durumu	İlkokul mezunu	S %	8 88.9	1 11.1	0 .0	9 100.0	x ² =8.351 SD=6 P<0.05 P>0.213
	Ortaokul mezunu	S %	170 94.4	3 1.7	7 3.9	180 100.0	
	Lise mezunu	S %	72 88.9	7 8.6	2 2.5	81 100.0	
	Üniversite mezunu	S %	82 91.1	5 5.6	3 3.3	90 100.0	
	Toplam	S %	332 92.2	16 4.4	12 3.3	360 100.0	
Meslek ve İş	Memur	S %	94 87.0	9 8.3	5 4.6	108 100.0	x ² =11.945 SD=8 P<0.05 P>0.154
	İşçi	S %	39 90.7	1 2.3	3 7.0	43 100.0	
	Esnaf	S %	24 92.3	1 3.8	1 3.8	26 100.0	
	Serbest çalışan	S %	70 93.3	2 2.7	3 4.0	75 100.0	
	İşsiz	S %	105 97.2	3 2.8	0 .0	108 100.0	
	Toplam	S %	332 92.2	16 4.4	12 3.3	360 100.0	

Eğitim durumu değişkeninin önemli bir farklılaşmaya sebep olmadığı, frekans tablosu ve chi-kare sonuçlarının anlamsız sonuçlarından anlaşılmaktadır. İlkokul mezunlarından soruya %88.9 oranında “Evet, inanıyorum”, %11.1 oranında “Bu konuda emin değilim” cevabını vermişlerdir. Ama ilkokul mezunlarından bu soruya

“Hayır, inanmıyorum” cevabını verenler (%0) yoktur. Frekans tablosundan ortaokul mezunlarının %94.4’ünün “Evet, inanıyorum”, %1.7’sinin “Bu konuda emin değilim”, %3.9’unun “Hayır, inanmıyorum” cevabını verdikleri görülmektedir. Lise mezunlarında “Evet, inanıyorum” diyenlerin oranı %88.9, “Bu konuda emin değilim” diyenlerin oranı %8.6, “Hayır, inanmıyorum” diyenlerin oranı %2.5 düzeyindedir. Üniversite mezunlarında, “Evet, inanıyorum” diyenler %91.1’lik bir oranı, “Bu konuda emin değilim” diyenler %5.6’lık bir oranı, “Hayır, inanmıyorum” diyenler ise %3.3’lük bir oranı oluşturmaktadır (Tablo 11).

Meslek ve iş durumu açısından sorunun değişkenlerle ilişkisinde önemli bir farklılaşmanın olmaması chi-kare değerinin anlamsız çıkmasına sebep olmuştur. Ahiret, cennet ve cehenneme “Evet, inanıyorum” diyenlerin oranının memurlarda %87.0, işçilerde %90.7, esnaflarda %92.3, serbest çalışanlarda %93.3, işsizlerde %97.2 düzeyinde olduğu görülmektedir. “Bu konuda emin değilim” diyenler memurların %8.3’ünü, işçilerin %2.3’ünü, esnafların %3.8’ini, serbest çalışanların %2.7’sini, işsizlerin %2.8’ini oluşturmaktadır. “Hayır, inanmıyorum” cevabını verenler memurlarda %4.6’lık, işçilerde %7.0’lik, esnaflarda %3.8’lik, serbest çalışanlarda %4.0’lük bir oran göstermektedir. Ama işsizlerden bu soruya “Hayır, inanmıyorum” cevabını verenler (%0) yoktur (Tablo 11).

C. İbadet Durumu

İbadetlerin neler olduğunu ve nasıl yapıldığını öğrenmek, ibadetin bilgi boyutunu, öğrenilen bu ibadetleri içtenlikle yerine getirmek ise davranış boyutunu oluşturmaktadır. Ailede çocuklara ibadet eğitimi küçük yaşlardan itibaren verilmeye başlanmalıdır. Bu eğitim küçük yaşlarda verilirse kişide gerek ibadetlerin gerekse ibadetlerle gelişen müspet davranışların daha köklü bir şekilde yerleşmesine vesile olur. Çünkü küçük yaşlarda öğrenilen bilgiler, aynı mermer üzerine yazılan yazı gibi daha kalıcı ve etkili olur. Çocuklara ibadet eğitimi, öncelikle dinin direği durumunda olan namazla başlanmalıdır. Çünkü Yüce Allah “*Ailene namazı emret! Kendin de ona sabırla devam et.*”⁶ buyurmaktadır. Ayetten de anlaşılacağı üzere, anne ve baba önce kendileri namaz kılmak suretiyle çocuklarına güzel örnek olmalıdırlar. Sevgili

⁶ Tâhâ 20/132

Peygamberimiz çocuklara ibadet alışkanlığının kazandırılması ile ilgili olarak “Çocuklarınıza onlar yedi yaşında iken namazı emredin”⁷ buyurmaktadır.

1. Namaz Kılma

Çocuklara verilen din eğitiminde önemli hususlardan biri namaz öğretimidir. Çocuklar namaz kılmak, oruç tutmak gibi dini yükümlülüklerden ergenlik çağına girdikleri yaşlardan itibaren sorumlu olmaktadır. Fakat bu yaşlara gelmeden önce de, çocukları ibadetlere alıştırmaya uygulamaları yaptırılabilir. Çocuklar her şeyi taklit eder durumda oldukları için küçük yaşlardan itibaren anne-babalarını taklit etmeye başlarlar. Çok küçük yaşlardaki çocukların namaz kılan anne babasının yanında, farklı denemelerle namaz kılmaya çalıştığını görüyoruz. Mesela, anne babasından birisini namaz kılarken gören çocuk, önce onları gözler, davranışlarını takip eder, daha sonra onların yanında namaza durur ve onları taklit eder. Namaz kılarken heyecanlanır. Hatta dikkatleri kendilerine çekmek için en güzel bir şekilde büyüklerin hareketlerinin aynısını yaptığını gösterir. Çocuklar evde, camide namaz kılmak ister ve bunu severek yapar. Çocukluk çağlarında öyle iyi bir eğitim vermeliyiz ki, çocuk ibadetlerden sıkılmasın, zamanla vazgeçmesin, tamamen şekil ve taklitte de kalmamasın. Çocukluk çağında yaptığımız hatalar, bu gibi sonuçların ortaya çıkmasına neden olabilir.⁸

Bu gerçeklerden hareketle Azerbaycan’da ebeveynlerin kendilerinin namaz kılma ve bu davranışlarıyla ilgili görüşlerini öğrenmek için Namaz kılma ile ilgili görüşleriniz aşağıdakilerden hangisine uymaktadır? Şeklinde bir soruya yer verilmiştir.

Tablo 12. Deneklerin Namaz Kılma İle İlgili Görüşlerine Göre Dağılımı

Namaz kılma ile ilgili görüşleriniz aşağıdakilerden hangisine uymaktadır?	Sayı	(%)
Her gün beş vakit namazı kılıyorum	185	51.4
Günlük namazların bazılarını, Cuma ve bayram namazlarını kılıyorum	10	2.8
Sadece Cuma ve bayram namazlarını kılıyorum	10	2.8
Hiç namaz kılmıyorum	155	43.1
Toplam	360	100.0

⁷ Ebu Davud, Salat, 25

⁸ Ayhan, Halis, *Din Eğitimi ve Öğretimi*, MÜİFVY, İstanbul 1997, s. 169.

Ankette yer alan bu soruya ebeveynlerin %51.4'ü “Her gün beş vakit namazı kılıyorum”, %2.8'i “Günlük namazların bazılarını, Cuma ve bayram namazlarını kılıyorum”, yine %2.8'i “Sadece Cuma ve bayram namazlarını kılıyorum”, %43.1'i “Hiç namaz kılmıyorum” cevabını vermişlerdir (Tablo 12).

Bu tabloya baktığımızda namaz kılanlarla namaz kılmayanların aynı oranda olduğunu görmekteyiz. Bu oranın eşit olması açısından namaz kılanların az, kılmayanların çok olduğu düşünülebilir. Çünkü Sovyet döneminde namaz, oruç gibi ibadetlerin yasaklanmasının önemli bir etkisinin olduğu söylenebilir. Örnek verecek olursak, eskiden Cuma ve bayram namazlarındaki insan sayısı, günümüzde vakit namazlarında olan insan sayısı kadar oluyordu. Bu gün artık Cuma ve bayram namazlarında camiler dolup taşmaktadır. Bu husus ibadetlere karşı giderek artan bir ilginin olduğunu ortaya koymaktadır.

Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de yapılan araştırmada namaz kılma ile ilgili elde edilen sonuçlardan, %10'luk bir oranın 3 vakit, %7.5'lik bir oranın beş vakit, %1.5'lik bir oranın sadece Cuma günleri, %7'lik bir oranın bayram günlerinde namaz kıldıkları görülmüştür. Namaz kılmayanların oranının ise %73.5 olduğu tespit edilmiştir.⁹ Bu araştırma Azerbaycan'ın Kuzey illerinde yapılsaydı sonuçlarda namaz kılanların oranının daha yüksek olduğu görülürdü. Çünkü Zagatala, Balaken, Şeki diğer illere göre dini hayatın canlı olduğu şehirlerden sayılır. 10 sene önce yapılan bu araştırmada namaz kılmayanların oranının bu kadar az çıkması çok normaldir. Çünkü halk dine yeni yeni ısınmağa başlamıştır.

Cinsiyet faktörü açısından baktığımızda namaz kılma uygulaması ile chi-kare değerinin anlamlı olduğu görülmektedir. Kadınların %47.8'i, erkeklerin %56.1'i “Her gün beş vakit namazı kıldıklarını” söylemektedirler. “Günlük namazların bazılarını, Cuma ve bayram namazlarını kılıyorum” diyenler ise kadınlarda %1.5'lik, erkeklerde %4.5'lik bir oranı oluşturmaktadır. “Sadece Cuma ve bayram namazlarını kılıyorum” cevabını verenler kadınlarda %2.0 oranında, erkeklerde %3.8 oranındadır. Kadınların %48.8'i, erkeklerin ise 35.7'si ise “Hiç namaz kılmadıklarını” söylemektedir (Tablo 13).

⁹ Gasımova, *Azerbaycan'da Dini Hayat (Bakü Örneği)*, s. 47

Erkeklerin namaz kılma konusunda kadınlardan yüksek oranda olmasının sebeplerinin, kadınların namaz kılmayı öğrenmeleri için yeterli kurs ve kurumların olmadığından kaynaklandığı düşünülebilir. Çünkü kadınların din eğitimi alması için uygun ortam azdır. Diğer önemli bir husus kadınların sadece Cuma ve bayram namazını kılıyorum cevabında görülmektedir. İslam hukuku açısından kadınlar Cuma ve bayram namazı kılmazlar. Bu cevabı verenler Cuma günü mübarek gün olarak bilindiğinden, her gün beş vakit namazı kılmayanlar Cuma günleri evlerinde namaz kıldıklarını bildirmişlerdir. Diğer bir husus ramazan orucundan kaynaklanmaktadır. Bu cevapta söylenmek istenen oruç tutan kadınların ramazan boyunca oruç namazı diye bildikleri teravih namazını kastettiklerini bildirmişlerdir. Çünkü hala halk arasında, ramazan ayında “oruç tutarsan ama namaz kılmazsan orucun makbul değildir” gibi düşüncelerin devam ettiği görülmektedir. Bu hususların genel olarak bilgisizlikten kaynaklandığı düşünülmektedir.

Namaz kılma ile ilgili görüşlerin yaş faktörü ile ilişkisinde chi-kare değeri açısından anlamlı bir farklılaşma mevcut değildir. Frekans tablosundan “Her gün beş vakit namazı kılanların” oranı 21-30 yaş grubunda %56.6, 31-40 yaş grubunda %56.0, 41-50 yaş grubunda %41.2, 51-60 yaş grubunda %51.5, 61 ve yukarı yaş grubunda %53.8 olarak görülmektedir. “Günlük namazların bazılarını, Cuma ve bayram namazlarını kılıyorum” diyenler 21-30 yaş grubunda %1.9 oranında, 31-40 yaş grubunda %3.8 oranında, 41-50 yaş grubunda %2.9 oranındadır. 51-60 ile 61 ve yukarı yaş grubunda “Günlük namazların bazılarını, Cuma ve bayram namazlarını kılıyorum” cevabını verenler yoktur. Sadece Cuma ve bayram namazlarını kılanların 21-30 yaş grubunda %1.9 oranında, 31-40 yaş grubunda %3.1 oranında, 41-50 yaş grubunda %3.9 oranında olduğu görülürken, yine 51-60 ve 61 ve yukarı yaş grubunda bu cevabı verenler mevcut değildir. 21-30 yaş grubunda %39.6’lık, 31-40 yaş grubunda %37.1’lik, 41-50 yaş grubunda %52.0’lik, 51-60 yaş grubunda %48.5’lik, 61 ve yukarı yaş grubunda %46.2’lik bir oranın “Hiç namaz kılmadıkları” görülmektedir (Tablo 13).

Namaz kılmama oranının yaşa göre düşük olmasının sebepleri korku ve hafıza sorununda olduğu bildirilmektedir. Genel olarak 51-60, 61 ve yukarı yaşlardakilerin “namaz kılmayı çok istiyorum, ama sureleri ve duaları ezberleyemiyor veya hafızamda tutamıyorum” gibi cevaplar verdiklerini görmekteyiz. Bazıları ise, “namaz kılmayı biliyorum veya namaz kılmayı çok istiyorum, ama kılıp sonra bırakıp, devam

edememekten korkuyorum”, gibi düşüncelere kapılarak namaz kılmadıklarını söylemektedirler.

Tablo 13. Namaz Kılma İle İlgili Görüşlerin Değişkenlerle İlişkisi

Değişkenler		Namaz kılma ile ilgili görüşleriniz aşağıdakilerden hangisine uymaktadır?						Chi-Square Değeri
			Her gün beş vakit namazı kılıyorum	Günlük namazların bazılarını, Cuma ve bayram namazlarını kılıyorum	Sadece Cuma ve bayram namazlarını kılıyorum	Hiç namaz kılmıyorum	Toplam	
Cinsiyet	Kadın	S %	97 47.8	3 1.5	4 2.0	99 48.8	203 100.0	x ² =8.630 SD=3 P<0.05 P<0.035
	Erkek	S %	88 56.1	7 4.5	6 3.8	56 35.7	157 100.0	
	Toplam	S %	185 51.4	10 2.8	10 2.8	155 43.1	360 100.0	
Yaş	21-30	S %	30 56.6	1 1.9	1 1.9	21 39.6	53 100.0	x ² =10.595 SD=12 P<0.05 P>0.564
	31-40	S %	89 56.0	6 3.8	5 3.1	59 37.1	159 100.0	
	41-50	S %	42 41.2	3 2.9	4 3.9	53 52.0	102 100.0	
	51-60	S %	17 51.5	0 .0	0 .0	16 48.5	33 100.0	
	61 ve yukarı	S %	7 53.8	0 .0	0 .0	6 46.2	13 100.0	
	Toplam	S %	185 51.4	10 2.8	10 2.8	155 43.1	360 100.0	
Medeni Durum	Evli	S %	170 51.7	10 3.0	10 3.0	139 42.2	329 100.0	x ² =3.066 SD=6 P<0.05 P>0.800
	Dul	S %	12 52.2	0 .0	0 .0	11 47.8	23 100.0	
	Boşanmış	S %	3 37.5	0 .0	0 .0	5 62.5	8 100.0	
	Toplam	S %	185 51.4	10 2.8	10 2.8	155 43.1	360 100.0	
Eğitim Durumu	İlkokul mezunu	S %	2 22.2	0 .0	0 .0	7 77.8	9 100.0	x ² =19.336 SD=9 P<0.05 P<0.022
	Ortaokul mezunu	S %	86 47.8	5 2.8	5 2.8	84 46.7	180 100.0	
	Lise mezunu	S %	37 45.7	1 1.2	4 4.9	39 48.1	81 100.0	
	Üniversite mezunu	S %	60 66.7	4 4.4	1 1.1	25 27.8	90 100.0	
	Toplam	S %	185 51.4	10 2.8	10 2.8	155 43.1	360 100.0	
Meslek ve İş	Memur	S %	60 55.6	5 4.6	2 1.9	41 38.0	108 100.0	x ² =20.667 SD=12 P<0.05 P>0.055
	İşçi	S %	20 46.5	2 4.7	0 .0	21 48.8	43 100.0	
	Esnaf	S %	14 53.8	1 3.8	3 11.5	8 30.8	26 100.0	
	Serbest çalışan	S %	38 50.7	2 2.7	4 5.3	31 41.3	75 100.0	
	İşsiz	S %	53 49.1	0 .0	1 .9	54 50.0	108 100.0	
	Toplam	S %	185 51.4	10 2.8	10 2.8	155 43.1	360 100.0	

Namaz kılma ile ilgili görüşlerin ilgili olduğu bir diğer değişken medeni durumdur. Medeni durum değişkeninin chi-kare değeri açısından anlamlı bir farklılaşmaya sebep olmadığı görülmektedir. “Her gün beş vakit namazı kılıyorum” diyenler evlilerde oranın %51.7’sini, dul olanlarda oranın %52.2’sini, boşanmışlarda oranın %37.5’ini oluşturmaktadır. “Günlük namazların bazılarını, Cuma ve bayram namazlarını kılanların” oranı evlilerde %3.0 iken, dul ve boşanmış olanlardan bu cevabı verenler yoktur. Yine “Sadece Cuma ve bayram namazlarını kılanlar” evlilerde %3.0 oranında iken, dul ve boşanmış olanlardan sadece Cuma ve bayram namazlarını kılanlar yoktur. “Hiç namaz kılmayanlar” evli olanlarda %42.2’lik, dul olanlarda %47.8’lik, boşanmış olanlarda en üst düzey %62.5’lik bir oran oluşturmaktadırlar (Tablo 13).

Evli olanlarda namaz kılmayanların fazla olmasının sebebi aile içi sorunlardan, sıkıntılardan oluştuğu, dul ve boşanmış olanlarda ise yaşamış oldukları sıkıntılardan, yüzleşmiş oldukları aile problemlerinden kaynaklandığı düşünülebilir.

Frekans tablosundan eğitim durumu değişkeninin chi-kare değeri açısından anlamlı bir farklılaşmaya yol açtığı görülmektedir. İlkokul mezunlarının %22.2’si, ortaokul mezunlarının %47.8’i, lise mezunlarının %45.7’si, üniversite mezunlarının %66.7’si “Her gün beş vakit namazı kıldıklarını” söylemektedirler. “Günlük namazların bazılarını, Cuma ve bayram namazlarını kılanlar” ilkokul mezunları arasında yoktur. Ortaokul mezunlarının ise %2.8’i, lise mezunlarının %1.2’si, üniversite mezunlarının %4.4’ü günlük namazların bazılarını, Cuma ve bayram namazlarını kıldıklarını belirtmişlerdir. Yine ilkokul mezunlarından sadece Cuma ve bayram namazlarını kılanların olmadığı görülürken, ortaokul mezunlarının %2.8’inin, lise mezunlarının %4.9’unun, üniversite mezunlarının %1.1’inin sadece Cuma ve bayram namazlarını kıldıkları görülmektedir. “Hiç namaz kılmayanlar” ise ilkokul mezunlarında en yüksek düzey %77.8’lik bir oran, ortaokul mezunlarında %46.7’lik bir oran, lise mezunlarında %48.1’lik bir oran, üniversite mezunlarında en aşağı düzey %27.8’lik bir oran oluşturmaktadırlar (Tablo 13).

Ebeveynlerin eğitim durumuna bakıldığında eğitim durumuna göre namaz kılma oranları da değişmektedir. Bu değişme eğitim seviyesi arttıkça namaz kılanların oranının da arttığı şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bu da gösteriyor ki, eğitim sistemi insanları namazdan uzaklaştırmamakta, aslında daha çok insanları ibadete yönlendirdiği görülmüştür. Azerbaycan eğitim öğretim sisteminin dini dışlayan bir eğitim sistemi

olmadığı söylenebilir. Çünkü bağımsızlıktan sonra Azerbaycan eğitim sisteminin değiştirilmesine başlanmıştır. Bu bağlamda eğitim politikasının temel yönü milliyetçilik, vatanseverlik ve demokratik ilkelere yoğunlaştırılarak, 30 Aralık 1992 tarihli yeni eğitim kanunu “Azerbaycan gençlerinde milli şuurun geliştirilmesi” olarak belirlenmiştir. Bu kanunda özellikle dil, din, tarih ve özel öğrenim kurumları ile ilgili konular ele alınmıştır.¹

Azerbaycan’da eğitim öğretim gören kimselerin diğer bilgileri öğrenirken din ile ilgili bilgilere ilgi duymaları, dini bilimler konusunda kendilerini geliştirdikleri görülmektedir. Bu ilkeler doğrultusunda dine ilgi giderek artan bir oranı göstermektedir. Bu arada eğitim seviyesi yükseldikçe, namaz kılma oranının artmasının bizce tespit edilemeyen başka nedenleri de olabilir.

Meslek ve iş değişkeni her hangi bir farklılaşmaya sebep olmadığından chi-kare sonuçları anlamsız çıkmıştır. “Her gün beş vakit namazı kılıyorum” diyenlerin oranı, memurlarda %55.6, işçilerde %46.5, esnaflarda %53.8, serbest çalışanlarda %50.7, işsizlerde %49.1 düzeyindedir. “Günlük namazların bazılarını, Cuma ve bayram namazlarını kılanlar” memurlarda %4.6, işçilerde %4.7, esnaflarda %3.8, serbest çalışanlarda %2.7 oranında iken, işsizlerde Cuma ve bayram namazlarını kılanların olmadığı görülmektedir. “Sadece cuma ve bayram namazlarını kılanlar” memurlarda %1.9 oranındadır. İşçilerde bu cevabı verenler yok iken, esnaflarda üst düzeyde %11.5, serbest çalışanlarda %5.3, işsizlerde %0.9 oranındadır. “Hiç namaz kılmayanlar”ın oranı memurlarda %38.0, işçilerde %48.8, esnaflarda %30.8, serbest çalışanlarda %41.3, işsizlerde %50.0 düzeyindedir (Tablo 13).

Eğitim ve meslek ve iş değişkeni açısından baktığımızda üniversite mezunlarında, memurlarda, işçilerde ve esnaflarda namaz kılanların diğerlerine göre üst düzeyde olduğu, namaz kılmayanların aşağı düzeyde olduğu görülmektedir. Böyle bir sonucun, çalışma problemi ve sosyo-ekonomik düzeyinin iyi olmamasından kaynaklandığını söylememiz mümkündür. Ama yine de meslek sahibi ebeveynlerin namaz kılma oranlarının %50 civarında olması dikkate değer bir noktadır. Bu önemli bir orandır. Meslek sahibi insanlar arasında ibadetlerini yerine getiren insanların varlığı azımsanmamalıdır. Kılmayanların da içinde buldukları ortam nedeniyle

¹ Gasımova, Mihriban, *Azerbaycan’da Milli Kimliğin Oluşumunda Dinin Rolü*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2006, s. 138.

kılmadıkları düşünülebilir. Çünkü bazı insanlar “çalışmamla ilgili olarak namaz kılmaya vaktim yok”, “vaktinde kılamayacağımdan korktuğum için namaza başlamıyorum”, “namaz kılmak istiyorum işimle ilgili olarak kılamıyorum” ve benzeri ifadelerle namaz kılmadıklarını dile getirmektedirler.

2. Oruç Tutma

Çocuklara verilecek ibadet eğitiminde önemli yeri olan oruç ibadetinin çocuklar tarafından benimsenmesi için ailenin, anne-babanın bu davranışları yaparak örnek olmaları gerekmektedir. Bu açıdan gerçekleştirdiğimiz anket uygulamasında Azerbaycan’da ebeveynlerin kendilerinin oruç tuttuklarını ve bu davranışlarıyla nasıl örnek olduklarını öğrenmek için “Oruç ile ilgili tutum ve davranışlarınız aşağıdakilerden hangisine uymaktadır?” diye bir soru yöneltilmiştir. Soruya ankete katılanların %25.0’i “Ramazan ayının tamamını ve mübarek günlerde oruç tutarım”, %27.5’i “Yalnız ramazan ayının tamamını tutarım”, %22.8’i “Ramazan ayında oruç tutarım”, %24.7’si “Hiç oruç tutmam” cevabını vermişlerdir (Tablo 14).

Tablo 14. Deneklerin Oruç Tutma İle İlgili Görüşlerine Göre Dağılımı

Oruç ile ilgili tutum ve davranışlarınız aşağıdakilerden hangisine uymaktadır?	Sayı	(%)
Ramazan ayının tamamını ve mübarek günlerde oruç tutarım	90	25.0
Yalnız ramazan ayının tamamını tutarım	99	27.5
Ramazan ayında oruç tutarım	82	22.8
Hiç oruç tutmam	89	24.7
Toplam	360	100.0

Cinsiyet faktörü bu konuda farklılaşmaya sebep olmakta, chi-kare testi bu anlamlı farklılaşmayı desteklemektedir. Buna göre kadınların %21.2’sinin, erkeklerin %29.9’unun Ramazan ayının tamamını ve mübarek günlerde oruç tuttuğu görülmektedir. “Yalnız ramazan ayında oruç tutanlar” ise kadınlarda %22.2, erkeklerde %34.4 oranındadır. “Ramazan ayında oruç tutarım” diyenler kadınların %31.5’ini, erkeklerin %11.5’ini oluşturmaktadır. “Hiç oruç tutmayanların” oranı ise kadınlarda %25.1, erkeklerde %24.2 düzeyindedir (Tablo 15).

Chi-kare değeri açısından yaş faktörünün her hangi bir farklılaşmaya sebep olduğu görülmektedir. Frekans tablosundan “Ramazan ayının tamamını ve mübarek günlerde oruç tutanlar” 21-30 yaşlarda %22.6 oranında, 31-40 yaşlarda %27.0 oranında, 41-50 yaşlarda %23.5 oranında, 51-60 yaşlarda %21.2 oranında, 61 ve yukarı yaşlarda %30.8 oranında görülmektedir. “Yalnız ramazan ayının tamamını oruç tutanların” oranının 21-30 yaşlarda %34.0, 31-40 yaşlarda %28.9, 41-50 yaşlarda %22.5, 51-60 yaşlarda %27.3, 61 ve yukarı yaşlarda %23.1 düzeyinde olduğu görülmektedir. “Ramazan ayında oruç tutarım” diyenler 21-30 yaşlarda %26.4 oranında, 31-40 yaşlarda %22.6 oranında, 41-50 yaşlarda %21.6 oranında, 51-60 yaşlarda %21.2 oranında, 61 ve yukarı yaşlarda %23.1 oranındadır. “Hiç oruç tutmayanların” oranı 21-30 yaşlarda %17.0, 31-40 yaşlarda %21.4, 41-50 yaşlarda %32.4, 51-60 yaşlarda %30.3, 61 ve yukarı yaşlarda %23.1 düzeyindedir (Tablo 15).

Oruç tutma ile ilgili görüşlerin medeni durum ile ilişkisinde chi-kare değeri açısından her hangi bir farklılaşmanın varlığı söz konusu değildir. Medeni durumlarına göre “Ramazan ayının tamamını ve mübarek günlerde oruç tutanların” evlilerde %25.5 oranında, dul olanlarda %17.4 oranında, boşanmış olanlarda %25.0 oranında olduğu görülmektedir. “Yalnız ramazan ayının tamamını tutarım” diyenlerin oranı evlilerde %27.7, dul olanlarda %30.4, boşanmış olanlarda %12.5 düzeyindedir. “Ramazan ayında oruç tutanların” oranı evlilerin %22.8’ini, dul olanların %21.7’sini, boşanmış olanların %25.0’ini oluşturmaktadır. Evlilerin %24.0’ü, dul olanların %30.4’ü, boşanmış olanların %37.5’i “Hiç oruç tutmam” cevabını vererek bazı nedenlerden dolayı bu ibadeti hiç yapmadıklarını söylemektedirler (Tablo 15).

Eğitim durumu faktörü önemli bir farklılaşma oluşturmadığından chi-kare değeri anlamsız görülmektedir. “Ramazan ayının tamamını ve mübarek günlerde oruç tutanlar” ilkokul mezunlarının %22.2’sini, ortaokul mezunlarının %20.6’sını, lise mezunlarının %25.9’unu, üniversite mezunlarının %33.3’ünü oluşturmaktadırlar. “Yalnız ramazan ayının tamamını tutarım” diyenler ilkokul mezunlarında %11.1 oranında, ortaokul mezunlarında %28.3 oranında, lise mezunlarında %24.7 oranında, üniversite mezunlarında %30.0 oranındadır. “Ramazan ayında oruç tutarım” diyenlerin oranının ilkokul mezunlarında %22.2, ortaokul mezunlarında %23.9, lise mezunlarında %24.7, üniversite mezunlarında %18.9 düzeyinde iken, “Hiç oruç tutmam” diyenlerin

oranının ilkökul mezunlarında %44.4, ortaokul mezunlarında %27.2, lise mezunlarında %24.7, üniversite mezunlarında %17.8 düzeyinde olduğu görülmektedir (Tablo 15).

Tablo 15. Oruç Tutma İle İlgili Görüşlerin Değişkenlerle İlişkisi

Değişkenler		Oruç ile ilgili tutum ve davranışlarımız aşağıdakilerden hangisine uymaktadır?						Chi-Square Değeri
		S	Ramazan ayının tamamını ve mübarek günlerde oruç tutarım	Yalnız ramazan ayının tamamını tutarım	Ramazan ayında oruç tutarım	Hiç oruç tutmam	Toplam	
Cinsiyet	Kadın	S %	43 21.2	45 22.2	64 31.5	51 25.1	203 100.0	x ² =23.201 SD=3 P<0.05 P<0.000
	Erkek	S %	47 29.9	54 34.4	18 11.5	38 24.2	157 100.0	
	Toplam	S %	90 25.0	99 27.5	82 22.8	89 24.7	360 100.0	
Yaş	21-30	S %	12 22.6	18 34.0	14 26.4	9 17.0	53 100.0	x ² =8.004 SD=12 P<0.05 P>0.785
	31-40	S %	43 27.0	46 28.9	36 22.6	34 21.4	159 100.0	
	41-50	S %	24 23.5	23 22.5	22 21.6	33 32.4	102 100.0	
	51-60	S %	7 21.2	9 27.3	7 21.2	10 30.3	33 100.0	
	61 ve yukarı	S %	4 30.8	3 23.1	3 23.1	3 23.1	13 100.0	
	Toplam	S %	90 25.0	99 27.5	82 22.8	89 24.7	360 100.0	
Medeni Durum	Evli	S %	84 25.5	91 27.7	75 22.8	79 24.0	329 100.0	x ² =2.227 SD=6 P<0.05 P>0.898
	Dul	S %	4 17.4	7 30.4	5 21.7	7 30.4	23 100.0	
	Boşanmış	S %	2 25.0	1 12.5	2 25.0	3 37.5	8 100.0	
	Toplam	S %	90 25.0	99 27.5	82 22.8	89 24.7	360 100.0	
Eğitim Durumu	İlkökul mezunu	S %	2 22.2	1 11.1	2 22.2	4 44.4	9 100.0	x ² =9.792 SD=9 P<0.05 P>0.368
	Ortaokul mezunu	S %	37 20.6	51 28.3	43 23.9	49 27.2	180 100.0	
	Lise mezunu	S %	21 25.9	20 24.7	20 24.7	20 24.7	81 100.0	
	Üniversite mezunu	S %	30 33.3	27 30.0	17 18.9	16 17.8	90 100.0	
	Toplam	S %	90 25.0	99 27.5	82 22.8	89 24.7	360 100.0	
Meslek ve İş	Memur	S %	30 27.8	29 26.9	30 27.8	19 17.6	108 100.0	x ² =22.196 SD=12 P<0.05 P<0.035
	İşçi	S %	11 25.6	10 23.3	5 11.6	17 39.5	43 100.0	
	Esnaf	S %	12 46.2	6 23.1	2 7.7	6 23.1	26 100.0	
	Serbest çalışan	S %	16 21.3	24 32.0	20 26.7	15 20.0	75 100.0	
	İşsiz	S %	21 19.4	30 27.8	25 23.1	32 29.6	108 100.0	
	Toplam	S %	90 25.0	99 27.5	82 22.8	89 24.7	360 100.0	

Meslek ve iş değişkeni önemli bir farklılaşmaya sebep olduğundan chi-kare değeri anlamlıdır. Meslek ve iş durumlarına göre memurların %27.8'i, işçilerin %25.6'sı, esnafın %46.2'si, serbest çalışanların %21.3'ü, işsizlerin %19.4'ü “Ramazan ayının tamamını ve mübarek günlerde oruç tuttuklarını” söylemektedirler. “Yalnız ramazan ayının tamamını tutarım” diyenler ise memurların %26.9'unu, işçilerin %23.3'ünü, esnafın %23.1'ini, serbest çalışanların %32.0'sini, işsizlerin %27.8'ini oluşturmaktadırlar. “Ramazan ayında oruç tutarım” cevabını verenlerin oranı memurlarda %27.8, işçilerde %11.6, esnaflarda %7.7, serbest çalışanlarda %26.7, işsizlerde %23.1 düzeyindedir. “Hiç oruç tutmayanların” oranının memurlarda %17.6, işçilerde %39.5, esnafda %23.1, serbest çalışanlarda %20.0, işsizlerde %29.6 düzeyinde olduğu görülmektedir (Tablo 15).

Günümüzde artık Azerbaycan'da halkın %70'den fazlası oruç tutmaktadır. Bu rakamın yüksek bir rakam olduğu düşünülebilir. Halkın dine, ibadete ve dini uygulamalara ilgisi artan bir şekilde devam etmektedir. Çünkü Sovyet döneminde gerek okullarda, gerek devlet kurumlarında olsun ramazan ayında oruç tutanların oruçlarını bozmak için tüm öğretmenlere, memurlara, işçilere su içirilmiş ve halkın düşüncesinde bu ibadetle ilgili olarak yanlış uygulamalı düşüncelerin, korkuların oluşmasına zemin hazırlanmıştır. Sovyet döneminde Ramazan bayramı günü fitrelerin dağıtılması, bayram günlerinde vefat etmiş yakınlarının mezarını ziyaret etmek, Kur'an okutmak, yemek dağıtmak ve bu gibi dini ritüeller devam etmiştir.²

Bu gün oruç tutmayan insanlara neden tutmuyorsun denildiğinde, “oruç duasını bilmiyorum”, “ben namaz kılamıyorum, oruç namazını kılmazsan orucun kabul değildir” gibi ifadelerle cevap vermektedirler. Bu tür düşüncelerin, kendilerini bilgili olarak tanıtan cahil din adamlarının yaptıkları anlamsız ve esassız tebliğler sonucu ortaya çıktığı söylenebilir.

D. Din Eğitimi Alma Durumu

Çalışmamızda ebeveynlere “*Her hangi bir kurum veya her hangi bir yerde din eğitimi aldınız mı?*” sorusu yöneltilmiştir. Bu soruya ebeveynlerden %16.4 oranında “Evet”, %83.6 oranında ise “Hayır” cevabını vermişlerdir (Tablo 16).

² Hasanov, Behram, *Sovyet Kuşağından Sovyet Kuşağı Sonrasına Azerbaycan'da Din*, MÜSBE Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2007, s. 153.

Tablo 16. Deneklerin Her Hangi Kurum ve Her Hangi Bir Yerde Din Eğitimi Almasına Göre Dağılımı

Din eğitimi alma	Sayı	%
Evet	59	16.4
Hayır	301	83.6
Toplam	360	100.0

Ebeveynlerden büyük çoğunluğun hayır demesinin en önemli sebeplerinden biri yaşadıkları ortamın uygun olmamasından kaynaklanmaktadır. Çünkü onların eğitim aldıkları devir Sovyet dönemine denk gelmektedir. Bu bireylerin o dönemde din eğitimi almaları yasaklandığından din eğitimi almaları mümkün olmamıştır. Bağımsızlıktan sonra Azerbaycan’da yapılan mescit, medrese ve İslam Üniversiteleri din eğitimi verilmesini sağlamıştır.

Halk genel olarak dini bilgilerini din görevlilerinden almaktadır. Mescitlerin bünyesinde faaliyet gösteren Kur’an kurslarına çocuklarla birlikte yetişkinler de dini eğitimi almak için devam ettikleri görülmektedir.

Din eğitimi alma durumunu değerlendirme açısından cinsiyet faktörü önemli görülmektedir. Cinsiyet faktörü önemli bir farklılaşmaya sebep olurken, chi-kare değeri oldukça anlamlıdır. *Hangi bir kurum veya her hangi bir yerde din eğitimi aldınız mı?* sorusuna kadınların “Evet” cevabını verdikleri %11.8 oran, erkeklerde bunun iki katına tekabül etmektedir. “Hayır” cevabını verenler kadınlarda %88.2 iken erkeklerde bu oran %77.7 ile sınırlıdır. Her iki cevapta erkeklerin kadınlardan daha fazla olduğu görülmektedir. Din eğitimi alma düzeyinin kadınlarda erkeklerden daha düşük olmasının en önemli sebepleri, kadınların din eğitimi alabilecekleri ortamların erkeklere oranla daha az olması ve toplumsal hayata aktif bir biçimde katılamamaları olarak düşünülebilir (Tablo 17).

Her hangi bir kurum veya her hangi bir yerde din eğitimi alma durumunun yaş değişkenleri arasındaki ilişki chi-kare açısından anlamlı farklılaşmanın olduğunu göstermektedir. 21-30 yaş grubunda “Evet” diyenlerin oranı %30.2 iken, 31-40 yaş grubunda olanların oranı %18.2’dir. 41-50 yaş grubunda oran %7.8, 51-60 yaş grubu da (%18.2) 31-40 yaş grubu ile aynı orandadır. 61 ve yukarı yaş grubunda “Evet” diyen (%0) hiç yoktur. “Hayır” cevabını verenlerin oranı 21-30 yaş grubunda %69.8’iken, 31-40 yaş grubunda %81.8, 41-50 yaş grubunda ise bu oran %92.2’dir. 51-60 yaş

grubunda olanlar da ise bu durum daha düşük olarak görülürken, 61 ve yukarıya yaş grubunda oran %100.0 göstermektedir (Tablo 17).

Tablo 17. Din Eğitimi Alma Durumunun Değişkenlerle İlişkisi

Değişkenler		Her hangi bir kurum veya her hangi bir yerde din eğitimi aldınız mı?				Chi-Square Değeri
		S	Evet	Hayır	Toplam	
Cinsiyet	Kadın	S %	24 11.8	179 88.2	203 100.0	x ² =7.083 SD=1 P<0.05 P<0.008
	Erkek	S %	35 22.3	122 77.7	157 100.0	
	Toplam	S %	59 16.4	301 83.6	360 100.0	
Yaş	21-30	S %	16 30.2	37 69.8	53 100.0	x ² =15.824 SD=4 P<0.05 P<0.003
	31-40	S %	29 18.2	130 81.8	159 100.0	
	41-50	S %	8 7.8	94 92.2	102 100.0	
	51-60	S %	6 18.2	27 81.8	33 100.0	
	61 ve yukarıya	S %	0 .0	13 100.0	13 100.0	
	Toplam	S %	59 16.4	301 83.6	360 100.0	
Medeni Durum	Evli	S %	53 16.1	276 83.9	329 100.0	x ² =0.558 SD=2 P<0.05 P>0.745
	Dul	S %	5 21.7	18 78.3	23 100.0	
	Boşanmış	S %	1 12.5	7 87.5	8 100.0	
	Toplam	S %	59 16.4	301 83.6	360 100.0	
Eğitim Durumu	İlkokul mezunu	S %	1 11.1	8 88.9	9 100.0	x ² =6.773 SD=3 P<0.05 P>0.079
	Ortaokul mezunu	S %	22 12.2	158 87.8	180 100.0	
	Lise mezunu	S %	14 17.3	67 82.7	81 100.0	
	Üniversite mezunu	S %	22 24.4	68 75.6	90 100.0	
	Toplam	S %	59 16.4	301 83.6	360 100.0	
Meslek ve İş	Memur	S %	21 19.4	87 80.6	108 100.0	x ² =16.056 SD=4 P<0.05 P<0.003
	İşçi	S %	6 14.0	37 86.0	43 100.0	
	Esnaf	S %	4 15.4	22 84.6	26 100.0	
	Serbest çalışan	S %	21 28.0	54 72.0	75 100.0	
	İşsiz	S %	7 6.5	101 93.5	108 100.0	
	Toplam	S %	59 16.4	301 83.6	360 100.0	

21-30 ve 31-40 yaş grubunun diğer yaş gruplarına göre din eğitimi alma oranındaki farklılık, onların yaş döneminin uygun olmasından kaynaklanmaktadır. 1990

yıllarından sonra faaliyete başlayan Kur'an kursları ve medreselerde verilen din eğitiminden faydalanmaları bu yaş grubu için uygun olmuştur.

Din eğitimi almanın değişkenlerle ilişkisinde medeni durumun etkisi söz konusu olsa da chi-kare değeri anlamlı değildir. *“Her hangi bir kurum veya her hangi yerde din eğitimi aldınız mı?”* sorusuna evli olanların %16.1'i, dul olanların %%21.7'i, boşanmış olanların ise, %12.5'i “Evet” cevabını vermişlerdir. “Hayır” cevabı evlilerde %83.9, boşanmışlarda %78.3, dul olanlar da ise %87.5 oranındadır (Tablo 17).

“Her hangi bir kurum veya her hangi yerde din eğitimi aldınız mı?” sorusunun değişkenlerle ilişkisinin eğitim durumuna göre değerlendirmesinde chi-kare değeri anlamsız çıkmaktadır. “Evet” cevabını veren ilkokul mezunları %11.1, ortaokul mezunları %12.2, lise mezunları %17.3 oranındadır. Üniversite mezunu olanlar %24.4 oranıyla diğer gruplara nispete yüksek düzeyde görülmektedir. “Hayır” cevabını veren ilkokul mezunları %88.9 oranında, ortaokul mezunları %87.8 oranında, lise mezunları %75.6 oranında, Üniversite mezunu olanlar ise %75.6 oranındadır (Tablo 17).

Değişkenlerle ilişkinin meslek ve iş durumuna göre değerlendirilmesinde chi-kare değerinin anlamı, frekans tablosunda açık şekilde görülmektedir. “Evet” cevabını veren memur oranı %19.4, işçi oranı %14.0, esnaf olanların oranı %15.4'dır. Serbest çalışanlar %28.0 oranıyla yüksek düzeyde başarı sağlarken, işsiz olanlar %6.5 oranla en az seviyede ortaya çıkmaktadır. “Hayır” cevabını veren memurlar %80.6, işçi olanlar %86.0, esnaf grubu %84.6, serbest çalışanlar %72.0, işsiz olanlar ise %93.5 oranındadır (Tablo 17).

Din eğitimi alma açısından bakıldığı zaman, eğitim ve meslek ve iş grubunda olanlar arasında üniversite mezunu, serbest çalışan ve işçilerin din eğitimi almada yüksek bir oranı göstermektedir. Buradan hareketle sosyo-ekonomik durumun yüksek olmasının din eğitimi alma açısından etkili olduğu düşünülebilir.

Ankete katılan ebeveynlerin dini bilgilerinin genel olarak nereden aldığını aldıklarını bilmek için *“Dini bilgileriniz varsa nereden öğrendiniz?”* diye bir soru yöneltilmiştir.

Bu soruya ebeveynlerin %29.4'ü *“kendi kendilerine okuyup araştırarak öğrendiklerini”*, %24.4'ü *“ailesinden, anne babasından”*, %34.4'ü ise *“din görevlilerinden”* aldıkları cevabını vermişlerdir. Din eğitimi kurumlarında dini bilgiler alan ebeveynler en az grubu (%11.7) oluşturmaktadır (Tablo 18).

Tablo 18. Deneklerin Dini Bilgilerini Nerede Aldıklarına Göre Dağılımı

Dini bilgileriniz varsa nereden öğrendiniz?	Sayı	(%)
Kendi kendime okuyup araştırarak öğrendim	106	29.4
Ailemden, anne babamdan	88	24.4
Din görevlilerinden	124	34.4
Din eğitimi kurslarından	42	11.7
Toplam	360	100,0

Sovyet döneminde insanların din eğitimi almaları yasak olduğu için, halk dini bilgilere olan ihtiyacını kendi çabalarıyla ve anne babalarından aldıkları bilgilerle karşılamışlardır. Bu dönemde din eğitimi alma yasağı olsa bile yine de ailede din eğitiminin verilmediği düşünülmemelidir. Gizli de olsa insanlar evlerinde anne babalarından din eğitimi almışlardır. Şöyle ki, görüştüğümüz yaşlı ebeveynlere dini bilgilerinin nerede öğrendiği ile ilgili sorduğumuz sorulara, “ailede dedem mollaydı (hoca), bize dini sohbetler ederdi”, “anne babam bize inanç konularında bilgi verirlerdi, Allah’ı, peygamberi ve imamları her zaman bilirdik” cevabını vermişlerdir.

Ailede dini değerlerin öğretilmesi Azerbaycan’da dini hayatın sürdürülmesine önemli bir katkı sağlamıştır. Çünkü Sovyetler döneminde din sadece ailede verilen eğitimle varlığını sürdürebilmiştir. Ama bağımsızlıktan sonra, halkın dini bilgilerinin genel olarak daha çok gerçekleştirilen dini merasim ve törenlerde veya camilerde din görevlileri tarafından yapılan vaaz ve konuşmalardan elde ettikleri görülmektedir.

Chi-kare açısından, *Din bilgileriniz varsa nereden öğrendiniz?* sorusunun değişkenlerle ilişkisinde cinsiyet faktörü anlamlı bir farklılaşmaya sebep olmakta ve frekans dağılımındaki bu anlamlılık derecesi net bir şekilde görülebilmektedir. Buna göre kadınlarda “Kendi-kendime okuyup araştırarak öğrendim” cevabını verenler %35.5’lik oranda iken, erkeklerde %21.7 oranındadır. “Ailemden, anne-babamdan öğrendim” diyenlerin oranı kadınlarda %27.1 iken, erkeklerde bu oran %21.0’le yine de kadınlardan aşağı düzeydedirler. Dini bilgilerin “Din görevliler”inden alma durumunun kadınlarda %30.5 oranında, erkeklerde ise %39.5 oranında olarak kadınlardan üst düzeyde olduğu görülmektedir. “Din eğitimi kurslarından” alma seçeneğinde kadınlar %6.9 oranında iken erkeklerde bu oran kadınların iki kat fazlasına tekabül eden %17.8 düzeyindedir (Tablo 19).

Buradaki anlamlı farklılık dini bilgilerin ‘*kendi-kendime okuyup araştırarak ve ailemden, anne-babamdan öğrendim*’ cevabını vermede kadınlar erkeklerden daha yüksek bir düzeyde iken, ‘*Din görevlilerinden ve Din eğitimi kurslarından*’ aldım diyenlerde erkekler kadınlara üstünlük teşkil etmektedir. Kadınlar sosyal hayata erkekler kadar katılmadıkları için onların din eğitimine olan ihtiyaçlarını kendi-kendilerine okuyup araştırarak ve ailelerinin yardımıyla karşılamaktadırlar.

Yaş faktörü değişkeninin önemli bir farklılaşmaya sebep olmadığı chi-kare sonuçlarından anlaşılmaktadır. 21-30 yaş grubunda olanlardan %30.2’si, 31-40 yaş grubunda olanların %28.3’ü, 41-50 yaş grubunda olanların %31.4’ü, 51-60 yaş grubunda olanların %33.3’ü, 61 ve yukarı yaş grubunda olanların ise %15.4’ü din bilgilerinin ‘*kendi-kendilerine okuyup-araştırarak öğrendiklerini*’ belirtmektedirler. ‘*Ailemden, anne-babamdan öğrendim*’ diyenler 21-30 yaş grubunda %15.1 oranında, 31-40 yaş grubunda %23.3 oranında, 41-50 yaş grubunda %29.4 oranında, 51-60 yaş grubunda %24.2 oranında iken, 61 ve yukarı yaş grubundan ise bu oran %38.5 olmakla en yüksek düzeydedir. 21-30 yaş grubunda ‘*Din görevlilerinden*’ dini bilgiler alanların %34.0’ını 21-30 yaş grubu, %35.2’sini 31-40 yaş grubu, %33.3’ünü 41-50 yaş grubu, %30.3’ünü 51-60 yaş grubu, %46.2’sini 61 ve yukarı yaş grubundakiler oluşturmaktadır. ‘*Din eğitimi kurslarından*’ dini bilgiler alanların oranı 21-30 yaş grubunda %20.8’le en yüksek düzeyde iken, 31-40 yaş grubunda %13.2’ye, 41-50 yaş grubunda %5.9’a düşmekte, 51-60 yaş grubunda bu düzey %12.1’e yükselmektedir. 61 ve yukarı yaş grubunda din eğitimi kurslarında eğitim alanların olmadığı görülmektedir (Tablo 19).

Yukarıda ifade edildiği gibi halk genel olarak dini bilgilerini din görevlilerinden almaktadır. Tüm yaş gruplarında dini bilgilerimi ‘*Din görevlilerinden*’ aldım diyenlerin oranı diğerlerinden en üst düzeyde olduğunun görülmesi bu görüşü büyük ölçüde doğrulamaktadır. Dini bilgilerimi ‘*Din eğitimi kurslarından*’ aldım diyenlerin oranının 21-30 ve 31-40 yaş grubunda daha üst düzeyde olduğu görülmektedir. Çünkü bağımsızlıktan sonra açılmış olan medrese, Kur’an kursları ve İlahiyat fakülteleri bu yaş döneminin din eğitimi almasına imkan sağlamıştır.

Medeni durum değişkeninde chi-kare sonuçları anlamsız çıkmıştır. Ankete katılan evlilerin %28.9’u dini bilgilerini ‘*Kendi-kendilerine okuyup araştırarak öğrendiklerini*’, %25.2’si ‘*Ailesinden, anne-babasından*’, %34.3’ü ‘*Din*

görevlilerinden”, en az grubu oluşturan %11.6’sı “Din eğitimi kurslarından” aldıklarını söylemektedirler. Dul olanlarda dini bilgileri, “Kendi-kendime okuyup araştırarak öğrendim” diyenlerin oranı %30.4, “Ailemden, anne-babamdan öğrendim” diyenlerin oranı %21.7, “Din görevlilerinden öğrendim” diyenlerin oranı 34.8, “Din eğitimi kurslarından öğrendim” diyenlerde ise bu oran %11.6 düzeyindedir. Boşanmış olanların %50.0’si dini bilgilerini Kendi-kendilerine okuyup araştırarak öğrendiklerini bildirmiştir. Boşanmışlardan dini bilgilerimi “Ailemden, anne-babamdan öğrendim” diyenler yoktur. Ama dini bilgilerimi “Din görevlilerinden” aldım diyenlerin oranı %37.5 iken, “Din eğitimi kurslarından” aldım diyenlerin oranı %12.5’dir (Tablo 19).

Eğitim durumu değişkeni ile bu soru arasında önemli bir ilişkinin varlığı söz konusudur. Bu açıdan chi-kare testi sonuçları anlamlıdır. “Dini bilgileriniz varsa nerede öğrendiniz?” sorusuna “Kendi-kendime okuyup araştırarak öğrendim” cevabını verenler ilkökul mezunlarında %55.6, ortaokul mezunlarında 29.4, lise mezunlarında %28.4 iken, üniversite mezunlarında %27.8 düzeyindedir. İlkokul mezunlarından dini bilgilerimi “Ailemden, anne babamdan öğrendim” diyenler yoktur. Ama dini bilgilerinin “Ailemden, anne babamdan öğrendim” cevabını verenlerin oranı ortaokul mezunlarında %30.0, lise mezunlarında %22.2, üniversite mezunlarında %17.8 düzeyindedir. “Din görevlilerinden” aldım diyenler ilkökul mezunlarında %44.4, ortaokul mezunlarında %33.9, lise mezunu olanlarda %33.3, üniversite mezunu olanlarda %35.6 oranında olduğu görülmektedir. İlkokul mezunlarından dini bilgilerimi “Din eğitimi kurslarında” aldım cevabını verenlerin oranı %0’dır. Ortaokul mezunlarında bu oran %6.7, lise mezunlarında %16.0 iken, üniversite mezunu olanlarda en yüksek düzeyde (%18.9) olduğu görülmektedir. Dini bilgilerimi “Kendi-kendime okuyup araştırarak, ailemden, anne-babamdan ve din görevlilerinden öğrendim” cevabını verenler ortaokul ve lise mezunlarında yüksek düzeyde iken, “Din eğitimi kurslarında” cevabını verenlerin oranı üniversite mezunu olanlarda en üst düzeyde olduğu görülmektedir (Tablo 19).

Meslek ve iş durumu değişkeninde chi-kare değeri anlamlı görülmektedir. Soruda yer alan “Kendi-kendime okuyup araştırarak öğrendim” cevabını verenler memur olanlarda %28.7, işçi olanlarda %27.9, esnafda %42.3, serbest çalışanlarda %18.7, işsiz olanlarda %35.3 oranındadır. Memurların %21.3’ü, işçilerin %23.3’ü, esnaf olanların %15.4’ü, serbest çalışanların %21.3’ü, işsiz olanların ise %32.4’ü dini

Tablo 19. Dini Bilgilerin Nerede Alındığının Değişkenlerle İlişkisi

Değişkenler		Dini bilgileriniz varsa nereden öğrendiniz?						Chi-Square Değeri
			Kendi kendime okuyup araştırarak öğrendim	Ailemden, anne babamdan	Din görevlilerinden	Din eğitimi kurslarından	Toplam	
Cinsiyet	Kadın	S %	72 35.5	55 27.1	62 30.5	14 6.9	203 100.0	x ² =18.209 SD=3 P<0.05 P<0.000
	Erkek	S %	34 21.7	33 21.0	62 39.5	28 17.8	157 100.0	
	Toplam	S %	106 29.4	88 24.4	124 34.4	42 11.7	360 100.0	
Yaş	21-30	S %	16 30.2	8 15.1	18 34.0	11 20.8	53 100.0	x ² =14.585 SD=12 P<0.05 P>0.265
	31-40	S %	45 28.3	37 23.3	56 35.2	21 13.2	159 100.0	
	41-50	S %	32 31.4	30 29.4	34 33.3	6 5.9	102 100.0	
	51-60	S %	11 33.3	8 24.2	10 30.3	4 12.1	33 100.0	
	61 ve yukarı	S %	2 15.4	5 38.5	6 46.2	0 .0	13 100.0	
	Toplam	S %	106 29.4	88 24.4	124 34.4	42 11.7	360 100.0	
Medeni Durum	Evli	S %	95 28.9	83 25.2	113 34.3	38 11.6	329 100.0	x ² =3.368 SD=6 P<0.05 P>0.761
	Dul	S %	7 30.4	5 21.7	8 34.8	3 13.0	23 100.0	
	Boşanmış	S %	4 50.0	0 .0	3 37.5	1 12.5	8 100.0	
	Toplam	S %	106 29.4	88 24.4	124 34.4	42 11.7	360 100.0	
Eğitim Durumu	İlkokul mezunu	S %	5 55.6	0 .0	4 44.4	0 .0	9 100.0	x ² =19.075 SD=9 P<0.05 P<0.025
	Ortaokul mezunu	S %	53 29.4	54 30.0	61 33.9	12 6.7	180 100.0	
	Lise mezunu	S %	23 28.4	18 22.2	27 33.3	13 16.0	81 100.0	
	Üniversite mezunu	S %	25 27.8	16 17.8	32 35.6	17 18.9	90 100.0	
	Toplam	S %	106 29.4	88 24.4	124 34.4	42 11.7	360 100.0	
Meslek ve İş	Memur	S %	31 28.7	23 21.3	39 36.1	15 13.9	108 100.0	x ² =27.295 SD=12 P<0.05 P<0.007
	İşçi	S %	12 27.9	10 23.3	17 39.5	4 9.3	43 100.0	
	Esnaf	S %	11 42.3	4 15.4	8 30.8	3 11.5	26 100.0	
	Serbest çalışan	S %	14 18.7	16 21.3	28 37.3	17 22.7	75 100.0	
	İşsiz	S %	38 35.2	35 32.4	32 29.6	3 2.8	108 100.0	
	Toplam	S %	106 29.4	88 24.4	124 34.4	42 11.7	360 100.0	

bilgilerinin ailelerinden ve anne-babalarından aldıklarını belirtmişlerdir. Dini bilgilerimi “Din görevlilerinden” aldım diyenlerin oranı, memurlarda %36.1, işçilerde %39.5, esnafalarda %30.8, serbest çalışanlarda %37.3, işsizlerde %29.6 düzeyindedir. Memurlarda dini bilgilerimi “Din eğitimi kurslarından” aldım diyenlerin oranı %13.9

iken, işçilerde %9.3, esnafda 11.5, serbest çalışanlarda 22.7, işsizlerde %2.8 olduğu görülmektedir (Tablo 19).

Sosyo-ekonomik durumun din eğitimi alma açısından önemli olduğu zikredilmiştir. Yukarıda zikrettiğimiz bu iddia burada da kendini göstermektedir. Her iki soruda verilen cevaplarda din eğitimi kurslarında eğitim alma durumunun üniversite mezunlarında, esnaflarda ve işçilerde üst düzeyde olduğu görülürken, işsizlerde bu oran en aşağı düzeyde olduğu tespit edilmiştir.

Ankete katılanların kendilerinin ailelerinde anne-babalarından din eğitimi alıp almadıklarını öğrenmek için “Ailenizde anne babanız dini konularda size bilgiler verdi mi?” diye bir soru yöneltilmiştir. Ankette yer alan bu soruya ebeveynlerin %60.8’i “Evet”, %39.2’si “Hayır” cevabını vermişlerdir (Tablo 20).

Tablo 20. Deneklerin Ailede Din Eğitimi Alma Durumlarına Göre Dağılımı

Ailenizde anne babanız dini konularda size bilgiler verdi mi?	Sayı	%
Evet	219	60.8
Hayır	141	39.2
Toplam	360	100.0

Frekans tablosundan cinsiyet faktörünün önemli bir farklılaşmaya sebep olmadığı görülmektedir. Chi-kare değerinin anlamsız çıkması, bu farklılaşmanın olmadığını ortaya koymaktadır. Ailede din eğitimi alma konusunda yöneltilen soruya kadınların %62.1’i, erkeklerin %59.2’si “Evet” cevabını vermişlerdir. “Hayır” cevabını verenler kadınlarda %37.9 oranında, erkeklerde %40.8 oranındadır (Tablo 21).

Yaş faktörü önemli bir farklılaşmaya sebep olmadığı için chi-kare değerinin anlamsız çıktığı görülmektedir. Soruya “Evet” cevabını verenlerin oranı 21-30 yaş grubunda olanların %62.3’nü, 31-40 yaş grubunda olanların %61.0’ini, 41-50 yaş grubunda olanların %60.8’ini, 51-60 yaş grubunda olanların %54.5’ini, 61 ve yukarı yaş grubunda olanların %69.2’sini oluşturmaktadır. “Hayır” cevabını verenlerin düzeyi 21-30 yaş grubunda %37.7 oranında, 31-40 yaş grubunda %39.0 oranında, 41-50 yaş grubunda %39.2 oranında, 51-60 yaş grubunda %45.5 oranında, 61 ve yukarı yaş grubunda %30.8 oranındadır (Tablo 21).

“Ailenizde anne babanız dini konularda size bilgiler verdi mi?” sorusuyla kıyaslayacak olursak, dini bilgilerinin din eğitimi kurslarından aldım diyenler 21-30 ve 31-40 yaş grubunda daha yüksek düzeyde iken, 51-60 ve 61 ve yukarı yaş grubunda dini

bilgilerini ailesinden, anne-babasından alanların oranının daha üst düzeyde olduğu görülmektedir. Tabloya genel olarak baktığımızda halkın dini bilgilerinin daha çok din görevlilerinden aldığını söylemek mümkündür.

Tablo 21. Deneklerin Ailede Din Eğitimi Alma Durumunun Değişkenlerle İlişkisi

Değişkenler		Ailenizde anne babanız dini konularda size bilgiler verdi mi?				Chi-Square Değeri
			Evet	Hayır	Toplam	
Cinsiyet	Kadın	S %	126 62.1	77 37.9	203 100.0	x ² =0.298 SD=1 P<0.05 P>0.585
	Erkek	S %	93 59.2	64 40.8	157 100.0	
	Toplam	S %	219 60.8	141 39.2	360 100.0	
Yaş	21-30	S %	33 62.3	20 37.7	53 100.0	x ² =0.980 SD=4 P<0.05 P>0.913
	31-40	S %	97 61.0	62 39.0	159 100.0	
	41-50	S %	62 60.8	40 39.2	102 100.0	
	51-60	S %	18 54.5	15 45.5	33 100.0	
	61 ve yukarısı	S %	9 69.2	4 30.8	13 100.0	
	Toplam	S %	219 60.8	141 39.2	360 100.0	
Medeni Durum	Evli	S %	205 62.3	124 37.7	329 100.0	x ² =5.336 SD=2 P<0.05 P>0.069
	Dul	S %	12 52.2	11 47.8	23 100.0	
	Boşanmış	S %	2 25.0	6 75.0	8 100.0	
	Toplam	S %	219 60.8	141 39.2	360 100.0	
Eğitim Durumu	İlkokul mezunu	S %	2 22.2	7 77.8	9 100.0	x ² =6.074 SD=3 P<0.05 P>0.108
	Ortaokul mezunu	S %	113 62.8	67 37.2	180 100.0	
	Lise mezunu	S %	48 59.3	33 40.7	81 100.0	
	Üniversite mezunu	S %	56 62.2	34 37.8	90 100.0	
	Toplam	S %	219 60.8	141 39.2	360 100.0	
Meslek ve İş	Memur	S %	70 64.8	38 35.2	108 100.0	x ² =5.743 SD=4 P<0.05 P>0.219
	İşçi	S %	27 62.8	16 37.2	43 100.0	
	Esnaf	S %	20 76.9	6 23.1	26 100.0	
	Serbest çalışan	S %	43 57.3	32 42.7	75 100.0	
	İşsiz	S %	59 54.6	49 45.4	108 100.0	
	Toplam	S %	219 60.8	141 39.2	360 100.0	

Medeni durum değişkeni önemli bir farklılaşmaya sebep olmadığından chi-kare değeri anlamsız çıkmıştır. “Ailenizde anne babanız dini konularda size bilgiler verdi mi?” sorusuna ankete katılan evlilerin %62.3’ü, dul olanların %52.2’si, boşanmışların %25.0’ı “Evet” cevabını verirken, “Hayır” cevabını verenlerin oranı evlilerde %37.7, dul olanlarda %47.8, boşanmışlarda %75.0 düzeyindedir (Tablo 21).

Chi-kare değeri açısından eğitim durumunun anlamlı bir farklılaşmaya sebep olmadığı görülmektedir. Soruya ilkökul mezunlarının %22.2’si “Evet”, %77.8’i “Hayır”, ortaokul mezunlarının %62.8’i “Evet”, %37.2’si “Hayır”, lise mezunlarının %59.3’ü “Evet”, %40.7’si “Hayır”, üniversite mezunlarının %62.2’si “Evet”, %37.8’i “Hayır” cevabını vermiştir (Tablo 21).

Meslek ve iş değişkeni önemli bir farklılaşma oluşturmadığı için chi-kare testi anlamsız çıkmaktadır. Tablodaki sonuçlara göz atıldığı zaman “Evet” cevabını veren memurların oranı %64.8’i, işçilerin oranı %62.8’i, esnafın oranı %76.9’u, serbest çalışanların oranı %57.3’ü, işsizlerin oranı %54.6’nı göstermektedir. “Hayır” cevabını verenlerin oranı memurlarda %35.2, işçilerde %37.2, esnafda %23.1, serbest çalışanlarda %42.7, işsizlerde %45.4 düzeyindedir (Tablo 21).

E. Dinî Nikah

Azerbaycan’da ailede din eğitiminin durumunu tespit etmek için yapmış olduğumuz bu araştırmada dini nikâhla ilgili soruya yer verilmiştir. Ailenin kuruluşunun temelini oluşturan bu uygulama Azerbaycan’da çok önemli görülmektedir. Azerbaycan’da evlenme adet ve görenekleri arasında resmi (medeni) nikah ve imam nikahının önemli bir yeri vardır. Bu nedenle halk, resmi nikâhla birlikte dini nikâhı da önemli görmektedir. 1989 yılında Sovyetler Birliği döneminde Azerbaycan’da yapılan bir araştırma sonucunda hem resmi hem de dini nikah kıyanların oranı %61.5 olarak tespit edilmiştir. Özellikle Sovyet döneminde evlenen kişiler arasında bu durumun çokca görülmesi, Sovyet rejiminin dini dışlayan temel ideolojisine karşın insanların çok önemli bir dini vecibe olarak gördükleri bu uygulamayı yerine getirmeleri önemli bir göstergedir.¹

¹ Süleymanov, *a.g.m.*, s. 547.

Ankette yer alan “Size göre dinî nikah önemli midir?” sorusuna katılanların %95.6’sı “Evet” cevabını vererek dinî nikahı önemli görmekte, %4.4’ü “Hayır” cevabını vererek dini nikahın önemli olmadığını söylemektedir (Tablo 22).

Tablo 22. Deneklerin Dini Nikahla İlgili Görüşlerine Göre Dağılımı

Size göre dinî nikah önemli midir?	Sayı	%
Evet	344	95.6
Hayır	16	4.4
Toplam	360	100.0

Frekans tablosundan cinsiyet faktörünün chi-kare değeri açısından anlamlı bir farklılaşmaya neden olmadığı görülmektedir. Cinsiyet durumlarına göre kadınların %96.6’sının, erkeklerin %94.3’ünün “Evet” cevabını vermişlerdir. “Hayır” cevabını verenlerin oranının kadınlarda %3.4, erkeklerde %5.7 düzeyinde olduğu görülmektedir (Tablo 23).

Sorunun yaş durumu değişkeni ile ilişkisinde önemli bir farklılaşmanın varlığı söz konusu olmadığından chi-kare testi anlamsız çıkmıştır. 21-30 yaşlarda oranın %100.0’ünün, 31-40 yaşlarda oranın %95.6’sının, 41-50 yaşlarda oranın %95.1’inin, 51-60 yaşlarda oranın %87.9’unun, 61 ve yukarı yaşlarda oranın %100.0’ünün “Evet” cevabını vererek dini nikahı önemli gördüklerini söylemişlerdir. 21-30 ile 61 ve yukarı yaşlarda dini nikahı önemsiz görüp “Hayır” cevabını verenlerin olmadığı görülürken, 31-40 yaşlarda oranın %4.4’ünün, 41-50 yaşlarda oranın %4.9’unun, 51-60 yaşlarda oranın %12.1’inin “Hayır” cevabını vererek, bazı nedenlerden dolayı dini nikahın önemsiz olduğunu bildirmişlerdir (Tablo 23).

Medeni durum değişkeni her hangi bir farklılaşmaya sebep olmadığından chi-kare testi anlamsız çıkmıştır. Medeni durum açısından soruya evli olanların %95.4’ü, dul olanların %100.0’ü, boşanmış olanların %87.5’i “Evet” cevabını vermişlerdir. “Hayır” cevabını verenler evlilerde %4.6 oranında iken, dul olanlarda bu cevabı verenler yoktur. Boşanmış olanlarda ise bu cevabı verenlerin oranı %12.5 olarak görülmektedir (Tablo 23).

Eğitim durumu değişkeninin anlamlı farklılaşmaya yol açmadığı chi-kare testi sonuçlarından anlaşılmaktadır. Soruya dinî nikahı önemli görerek, “Evet” cevabını verenlerin oranının, ilkokul mezunlarında %88.9, ortaokul mezunlarında %97.2, lise

Tablo 23. Dini Nikah İle İlgili Görüşlerin Değişkenlerle İlişkisi

Değişkenler		Size göre dini nikah önemli midir?				Chi-Square Değeri
			Evete	Hayır	Toplam	
Cinsiyet	Kadın	S %	196 96.6	7 3.4	203 100.0	x ² =1.088 SD=1 P<0.05 P>0.297
	Erkek	S %	148 94.3	9 5.7	157 100.0	
	Toplam	S %	344 95.6	16 4.4	360 100.0	
Yaş	21-30	S %	53 100.0	0 .0	53 100.0	x ² =7.700 SD=4 P<0.05 P>0.103
	31-40	S %	152 95.6	7 4.4	159 100.0	
	41-50	S %	97 95.1	5 4.9	102 100.0	
	51-60	S %	29 87.9	4 12.1	33 100.0	
	61 ve yukarı	S %	13 100.0	0 .0	13 100.0	
	Toplam	S %	344 95.6	16 4.4	360 100.0	
Medeni Durum	Evli	S %	314 95.4	15 4.6	329 100.0	x ² =2.302 SD=2 P<0.05 P>0.316
	Dul	S %	23 100.0	0 .0	23 100.0	
	Boşanmış	S %	7 87.5	1 12.5	8 100.0	
	Toplam	S %	344 95.6	16 4.4	360 100.0	
Eğitim Durumu	İlkokul mezunu	S %	8 88.9	1 11.1	9 100.0	x ² =3.212 SD=3 P<0.05 P>0.360
	Ortaokul mezunu	S %	175 97.2	5 2.8	180 100.0	
	Lise mezunu	S %	77 95.1	4 4.9	81 100.0	
	Üniversite mezunu	S %	84 93.3	6 6.7	90 100.0	
	Toplam	S %	344 95.6	16 4.4	360 100.0	
Meslek ve İş	Memur	S %	102 94.4	6 5.6	108 100.0	x ² =6.532 SD=4 P<0.05 P>0.163
	İşçi	S %	39 90.7	4 9.3	43 100.0	
	Esnaf	S %	24 92.3	2 7.7	26 100.0	
	Serbest çalışan	S %	72 96.0	3 4.0	75 100.0	
	İşsiz	S %	107 99.1	1 .9	108 100.0	
	Toplam	S %	344 95.6	16 4.4	360 100.0	

mezunlarında %95.1, üniversite mezunlarında %93.3 düzeyinde olduğu görülmektedir. “Hayır” cevabını verenlerin ise, ilkökul mezunlarında %11.1 oranında, ortaokul mezunlarında %2.8 oranında, lise mezunlarında %4.9 oranında, üniversite mezunlarında %6.7 oranında olduğu tespit edilmiştir (Tablo 23).

Meslek ve iş değişkeninin önemli bir farklılaşmaya sebep olmadığı, frekans tablosu ve chi-kare sonuçlarının anlamsız sonuçlarından anlaşılmaktadır. Dinî nikahı

önemli görerek “Evet” cevabını verenlerin oranı, memurlarda %94.4, işçilerde %90.7, esnafda %92.3, serbest çalışanlarda %96.0, işsizlerde %99.1 düzeyindedir. “Hayır” cevabını verenler ise memurlarda %5.6, işçilerde %9.3, esnafda %7.7, serbest çalışanlarda %4.0, işsizlerde %0.9 oranındadır (Tablo 23).

Dinî nikâhı önemli görmeyerek “hayır” cevabını verenler, Müslüman oldukları için halk arasında dini vecibe gibi yerine yetirilmesi gereken bu davranışı yapmamak için değil, resmi bir anlam taşımadığını ifade etmek istedikleri için bu şekilde cevap vermişlerdir. Azerbaycan’da halk Müslüman olsa bile, devlet laik olduğundan resmi nikâh zorunlu bir uygulama olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle resmi açıdan evlenme, boşanma ve bu gibi konularda dini nikâhın resmi açıdan her hangi bir anlam taşımadığı bildirilmiştir. Diğer önemli bir husus dini nikâhın kötüye kullanılması hususudur. Azerbaycan yasalarına göre evlenme yaşı erkekler için 18, kadınlar için 17 olarak belirlenmişti.¹ Azerbaycan’da kırsal kesimlerde özellikle kızlar arasında son dönemlerde yasal evlenme yaşının altında erken evlenmelere rastlanmaktadır. Yasaya göre 17 yaşın altında olan kızların nikahlarının kısılmasına izin verilmemektedir. Yasanın izin vermediği bu davranışa rağmen bazı din görevlileri dini nikah kıymak suretiyle evlilikleri meşrulaştırmaktadırlar. Böylece dini nikahla evlendirilen yaşı küçük bireyler nikah yaşı geldiğinde resmi nikah kıydırmaktadırlar. Ancak dini nikâhlarla gerçekleşen evlilikler, kızların aldatılmalarına sebep olmakta ve resmi geçerliliği olmadığından boşanma durumlarında veraset konusunda sorunlar ortaya çıkabilmektedir.

III. Azerbaycan’da Ailede Din Eğitimi

A. Çocukların Din Eğitimi Alma Durumu

Azerbaycan’da Ailede Din Eğitimi ile ilgili tespit edebildiğimiz kadarıyla her hangi bir araştırma bulunmamaktadır. Bu güne kadar ailelerde gerçekleştirilmiş olan din eğitimi geleneksel olarak şifahi yoldan aktarılmış bilgilerle hayata geçirilmiştir. Yaptığımız uygulamada elde edilen sonuçlardan 61 ve yukarı yaş grubunda olan ebeveynlerin %92.3’ünün çocuklarına Kelime-i Tevhit ve Kelime-i Şahadeti öğrettikleri, yine %92.3’ünün çocuklarına iman esaslarını öğrettikleri, 61.5’nin çocuklarına namaz eğitimi verdikleri, %76.9’unun çocuklarına dua öğrettiği tespit

¹ Bkz: Azerbaycan Cumhuriyeti Aile Mecellesi, Madde 10. Nikah yaşı.

edilmiştir. Dolayısıyla bu tespitler Azerbaycan’da ailede verilen din eğitimi açısından önemli tespitlerdir. Çünkü ailede verilen dini eğitim 61 ve yukarı yaş kesimleri vasıtasıyla genç kuşaklara aktarılmıştır.

Yaptığımız anket uygulamasına başlamadan önce Azerbaycan’da ailede gerçekleştirilen din eğitiminin yeterli olmadığını düşünüyorduk. Uygulama sonucu bu düşüncelerimizin o kadar da doğru olmadığını gördük. Azerbaycan’da milli manevi değerlere dönüş olduğu için, insanlar her ne kadar pratikte dini kuralları uygulamıyor olsalar bile, düşünce tarzı, teorik olarak ailede din eğitiminin gerçekleştirilmesine çalışmaktadırlar. Bu da ileriki dönemde ailede gerçekleşecek din eğitiminin güçleneceğini, daha da gelişeceğini göstermektedir.

Yaptığımız anket uygulamalı bu çalışmamızda Azerbaycan’da ebeveynlerin çocukların dinî bilgiler almaları ile ilgili olumlu veya olumsuz görüşlerinin neler olduğunu tespit etmeye çalıştık. Bu açıdan sorular arasında, “Çocuklarınızın dinî bilgiler almasını ister misiniz?” diye bir soru yer almıştır. Ankete katılanların %99.4’ü çocuklarının dinî bilgilere sahip olmasını istediği için, “Evet, isterim” cevabını verirken, %0.6’sı “Hayır, istemem” cevabını vermiştir (Tablo 24).

Tablo 24. Deneklerin Çocukların Dini Bilgiler Almaları İle İlgili Görüşlerine Göre Dağılımı

Çocuklarınızın dini bilgiler almasını ister misiniz?	Sayı	%
Evet, isterim	358	99.4
Hayır, istemem	2	0.6
Toplam	360	100.0

Gasımova’nın “Azerbaycan’da Dini Hayat” isimli yapılan araştırmasında din eğitiminin lüzumu ve halkın buna ihtiyaç duyması ile ilgili sorulan soruya, ankete katılanların %54.5’i din eğitiminin gerekli olduğunu, %22.5’i bu fikri olumsuz karşıladığını, %23’ü ise bu konuda hiçbir fikir sahibi olmadıklarını bildirmişlerdir. Görüşmelerde din eğitimi konusunda daha çok genç neslin Azerbaycan’da din eğitimine gerek duyulduğunu söyledikleri tespit edilmiştir.²

² Gasımova, *Azerbaycan’da Dinî Hayat (Bakü Örneği)*, s. 36.

Verilerin bu şekilde çıkması, dinî hayatta çok önemli bir canlanmanın olduğunu ortaya koymaktadır. Her iki araştırmanın sonuçlarından elde edilen veriler dinin geleneksel boyuttan koparak düzgün bir şekilde tanıtıldığını göstermektedir.

Tablo 25. Çocukların Dini Bilgiler Almaları İle İlgili Görüşlerin Değişkenlerle İlişkisi

Değişkenler		Çocuklarımızın dini bilgileri almasını ister misiniz?				Chi-Square Değeri
		S	Evet, isterim	Hayır, istemem	Toplam	
Cinsiyet	Kadın	S %	201 99.0	2 1.0	203 100.0	x ² =1.555 SD=1 P<0.05 P>0.212
	Erkek	S %	157 100.0	0 .0	157 100.0	
	Toplam	S %	358 99.4	2 .6	360 100.0	
Yaş	21-30	S %	53 100.0	0 .0	53 100.0	x ² =5.248 SD=4 P<0.05 P>0.263
	31-40	S %	159 100.0	0 .0	159 100.0	
	41-50	S %	101 99.0	1 1.0	102 100.0	
	51-60	S %	32 97.0	1 3.0	33 100.0	
	61 ve yukarı	S %	13 100.0	0 .0	13 100.0	
	Toplam	S %	358 99.4	2 .6	360 100.0	
Medeni Durum	Evli	S %	327 99.4	2 .6	329 100.0	x ² =0.190 SD=2 P<0.05 P>0.910
	Dul	S %	23 100.0	0 .0	23 100.0	
	Boşanmış	S %	8 100.0	0 .0	8 100.0	
	Toplam	S %	358 99.4	2 .6	360 100.0	
Eğitim Durumu	İlkokul mezunu	S %	9 100.0	0 .0	9 100.0	x ² =2.011 SD=3 P<0.05 P>0.570
	Ortaokul mezunu	S %	178 98.9	2 1.1	180 100.0	
	Lise mezunu	S %	81 100.0	0 .0	81 100.0	
	Üniversite mezunu	S %	90 100.0	0 .0	90 100.0	
	Toplam	S %	358 99.4	2 .6	360 100.0	
Meslek ve İş	Memur	S %	108 100.0	0 .0	108 100.0	x ² =3.874 SD=4 P<0.05 P>0.423
	İşçi	S %	42 97.7	1 2.3	43 100.0	
	Esnaf	S %	26 100.0	0 .0	26 100.0	
	Serbest çalışan	S %	75 100.0	0 .0	75 100.0	
	İşsiz	S %	107 99.1	1 .9	108 100.0	
	Toplam	S %	358 99.4	2 .6	360 100.0	

Cinsiyet faktörünün soruyla ilişkisinde farklılığın olmaması chi-kare sonuçlarının anlamsız çıkmasına neden olmuştur. Cinsiyet durumlarına göre ankete katılan kadınların %99.0'u, erkeklerin tamamı "Evet, isterim" cevabını verirken, kadınların %0.6'sı "Hayır, istemem" cevabını vermişlerdir (Tablo 25.)

Yaş durumu faktörünün soruyla ilişkisinde önemli bir farklılık oluşturmadığından chi-kare sonuçları anlamsız görülmektedir. Yaş durumlarına göre soruya, 21-30 ile 31-40 yaşlarda olanların tamamı, 41-50 yaşlarda olanların %99.0'u, 51-60 yaşlarda olanların %97.0'si, yine 61 ve yukarı yaşlarda olanların %100.0'ü "Evet, isterim" cevabını verirken, 41-50 yaşlarda olanların %1.0'inin, 51-60 yaşlarda olanların %3.0'ünün "Hayır, istemem" cevabını verdikleri görülmektedir (Tablo 25).

"Çocuklarınızın dini bilgiler almasını ister misiniz?" sorusunun değişkenlerle ilişkisinin ebeveynlerin medeni durumlarına göre değerlendirmesinde chi-kare sonuçları anlamsız görülmektedir. Frekans tablosundan görüldüğü üzere soruya, evlilerin %99.4'ü, dul ve boşanmış olanların %100.0'ü "Evet, isterim" cevabını vermiştir. Yalnız evli olanların %0.6'sının "Hayır, istemem" cevabını verdikleri görülmektedir (Tablo 25).

Eğitim durumu değişkeninde chi-kare sonuçlarının anlamsız çıkmasına rağmen, ankete katılan ilkökul mezunlarının %100.0'ünün, ortaokul mezunlarının %98.9'unun, yine lise ve üniversite mezunlarının %100.0'ünün "Evet, isterim", ortaokul mezunlarının %1.1'inin "Hayır, istemem" cevabını verdikleri tespit edilmiştir (Tablo 25).

Meslek ve iş değişkeni her hangi bir farklılaşmaya sebep olmadığından, chi-kare testinin anlamsız olduğu tespit edilmiştir. Çocuklarının dinî bilgilere sahip olmasını istediğini bildirerek, "Evet, isterim" diyenlerin oranı, memurlarda %100.0, işçilerde %97.7, yine esnaf ve serbest çalışanlarda %100.0, işsizlerde %99.1 düzeyindedir. "Hayır, istemem" diyenlerin oranının, işçilerde %2.3, işsizlerde %0.9 düzeyinde olduğu görülmektedir (Tablo 25).

"Çocuklarınızın dinî bilgiler almasını ister misiniz?" sorusunda ebeveynlerin çocuklarının neden din eğitimi almalarını istediklerini veya neden din eğitimi almak istemediklerini öğrenmek için "Niçin?" sorusuna yer verilmiştir. Bu soruya, anne babalar çocuklarının, kötü davranışlardan, toplumda mevcut olan ahlaksızlıklardan uzak

kalmaları için, dini vecibeleri yerine getirebilecek bir şekilde eğitim almalarını istediklerini dile getirerek cevap vermişlerdir.

Ankette son soru olarak yer alan, “Ailede dinî bilgilerin çocuklara kazandırılmasını olumlu görüyor musunuz?” sorusuna ebeveynlerin hepsinin “Evet” cevabını verdikleri görülmektedir. Çocuklarınızın dinî bilgiler almasını ister misiniz? sorusunda anne babaların “Hayır” cevabı vermelerinin sebebi dini değerleri benimsememelerinden çok, çocuklarının fanatik, dinci olmamaları ve yanlış gruplaşmaların etkisi altında kalmamaları için aile dışında dinî bilgiler almalarını istemediklerinden kaynaklandığı düşünülebilir.

Gerçekleştirdiğimiz anket uygulamasında çelişkili görünse bile, bir birine bağlantılı üç soru vardır. “Çocuklarınızın dinî bilgiler almasını ister misiniz?” sorusu, “Ailede dinî bilgilerin çocuklara kazandırılmasını olumlu görüyor musunuz?” sorusu ve “Çocuklarınızın dinî bilgilerini nerede almasını isterdiniz?” sorusudur. “Çocuklarınızın dinî bilgiler almasını ister misiniz?” sorusuna ebeveynlerden “Hayır istemem” cevabını verenler olduğu halde, diğer iki soruda ankete katılan tüm ebeveynler, çocuklarının ailede, okulda, Yaz Kuran Kurslarında dinî bilgiler almalarını istediklerini ifade etmişlerdir. Bu soruların çelişkili görünme sebepleri, ebeveynlerin dine inanmayarak çocuklarının dini bilgiler almalarını istemedikleri değil, tam tersi, dinî vecibeleri yerine getirebilecek bir şekilde dinî bilgilere sahip olmalarını istemektedirler. Bu nedenle, gerçekleştirdiğimiz anket uygulamasında, anne babaların fikirlerini tam olarak anlayabilmek için, “Çocuklarınızın dinî bilgilerini nerede almasını isterdiniz?” sorusuna yer verilmiştir. Ankete katılan ebeveynlerin %8.1’i çocuklarının dinî bilgilerini evde, %35.0’i okulda, %56.9’u Yaz Kuran Kurslarında almalarını istemektedirler (Tablo 26).

Tablo 26. Deneklerin Çocukların Dini Bilgilerini Nerede Almalarını İstedikleri İle İlgili Görüşlerine Göre Dağılımı

Çocuklarınızın dini bilgilerinizi nerede almasını isterdiniz?	Sayı	(%)
Evde	29	8.1
Okulda	126	35.0
Yaz Kuran kurslarında	205	56.9
Toplam	360	100.0

Gasimova'nın Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de yaptığı bir araştırmada çocuklara en iyi din eğitiminin kim tarafından daha doğru olarak verilebileceği sorusu yer almıştır. Ankete katılanların %17.5'i din eğitiminin mollalar (cami hocaları), %40'ı öğretmenler, %42.5'i anne baba tarafından verilmesinin daha doğru olacağını ifade etmişlerdir.

Tablo 27. Ebeveynlerin Çocuklarının Dini Bilgilerini Nerede Almalarını İstedikleri İle İlgili Görüşlerinin Değişkenlerle İlişkisi

Değişkenler		Çocuklarınızın dini bilgileri nerede almasını isterdiniz?					Chi-Square Değeri
			Evde	Okulda	Yaz Kuran kurslarında	Toplam	
Cinsiyet	Kadın	S %	15 7.4	71 35.0	117 57.6	203 100.0	x ² =0.296 SD=2 P<0.05 P>0.863
	Erkek	S %	14 8.9	55 35.0	88 56.1	157 100.0	
	Toplam	S %	29 8.1	126 35.0	205 56.9	360 100.0	
Yaş	21-30	S %	3 5.7	22 41.5	28 52.8	53 100.0	x ² =5.904 SD=8 P<0.05 P>0.658
	31-40	S %	14 8.8	56 35.2	89 56.0	159 100.0	
	41-50	S %	6 5.9	33 32.4	63 61.8	102 100.0	
	51-60	S %	5 15.2	12 36.4	16 48.5	33 100.0	
	61 ve yukarı	S %	1 7.7	3 23.1	9 69.2	13 100.0	
	Toplam	S %	29 8.1	126 35.0	205 56.9	360 100.0	
Medeni Durum	Evli	S %	25 7.6	115 35.0	189 57.4	329 100.0	x ² =2.190 SD=4 P<0.05 P>0.701
	Dul	S %	3 13.0	7 30.4	13 56.5	23 100.0	
	Boşanmış	S %	1 12.5	4 50.0	3 37.5	8 100.0	
	Toplam	S %	29 8.1	126 35.0	205 56.9	360 100.0	
Eğitim Durumu	İlkokul mezunu	S %	0 .0	3 33.3	6 66.7	9 100.0	x ² =6.165 SD=6 P<0.05 P>0.405
	Ortaokul mezunu	S %	15 8.3	57 31.7	108 60.0	180 100.0	
	Lise mezunu	S %	4 4.9	29 35.8	48 59.3	81 100.0	
	Üniversite mezunu	S %	10 11.1	37 41.1	43 47.8	90 100.0	
	Toplam	S %	29 8.1	126 35.0	205 56.9	360 100.0	
Meslek ve İş	Memur	S %	13 12.0	42 38.9	53 49.1	108 100.0	x ² =9.444 SD=8 P<0.05 P>0.306
	İşçi	S %	4 9.3	14 32.6	25 58.1	43 100.0	
	Esnaf	S %	1 3.8	8 30.8	17 65.4	26 100.0	
	Serbest çalışan	S %	7 9.3	21 28.0	47 62.7	75 100.0	
	İşsiz	S %	4 3.7	41 38.0	63 58.3	108 100.0	
	Toplam	S %	29 8.1	126 35.0	205 56.9	360 100.0	

Cinsiyet faktörü açısından sorunun değişkenlerle ilişkisinde chi-kare sonuçlarının anlamsız çıktığı görülmektedir. Kadınların %7.4'ünün çocuklarının dinî bilgilerini “evde” almalarını istedikleri görülürken, %35.0'inin “okulda”, %57.6'sının “Yaz Kuran kurslarında” almalarını istedikleri görülmektedir. Erkeklerin %8.9'u evlatlarının dinî bilgilerini “evde”, yine kadınlarla aynı oran %35.0'i “okulda”, %56.1'i “Yaz Kuran Kurslarında” almalarını istemektedirler (Tablo 27).

Sorunun yaş faktörü ile ilişkisinde her hangi bir farklılaşmanın varlığı söz konusu olmadığından, chi-kare testi anlamlı değildir. Yaş durumlarına göre çocuklarının dinî bilgilerini “evde” almalarını isteyenlerin 21-30 yaşlarda %5.7, 31-40 yaşlarda %8.8, 41-50 yaşlarda %5.9, 51-60 yaşlarda %15.2, 61 ve yukarı yaşlarda %7.7 oranında olduğu görülmektedir. Çocuğumun dini bilgilerini “okulda” almasını isterim diyenlerin oranının 21-30 yaşlarda %41.5, 31-40 yaşlarda %35.2, 41-50 yaşlarda %32.4, 51-60 yaşlarda %36.4, 61 ve yukarı yaşlarda en aşağı %23.1 düzeyinde olduğu tespit edilmiştir. Çocuklarının dini bilgilerini “Yaz Kuran Kurslarında” almalarını uygun görenler 21-30 yaşlarda oranın %52.8'ini, 31-40 yaşlarda oranın %56.0'sını, 41-50 yaşlarda oranın %61.8'ini, 51-60 yaşlarda oranın %48.5'ini, 61 ve yukarı yaşlarda oranın %69.2'sini oluşturmaktadırlar (Tablo 27).

Sorunun ilişkili olduğu diğer bir değişken medeni durumdur. Medeni durum faktörü önemli farklılığın oluşmasına zemin oluşturmadığından, chi-kare sonuçları anlamsız gözükmemektedir. Medeni durumlarına göre evli olanların %7.6'sının çocuklarının dini bilgilerini “evde” almalarını isterken, %35.0'nin “okulda”, %57.4'ünün “Yaz Kuran Kurslarında” almalarını istedikleri görülmektedir. Dul olanların %13.0'ü çocuklarının dini eğitimlerini “evde”, %30.4'ü “okulda”, %56.5'i “Yaz Kuran kurslarında” almalarını uygun görürken, boşanmış olanların %12.5'i “evde”, %50.0'si “okulda”, %37.5'i “Yaz Kuran Kurslarında” almalarını uygun görmüşlerdir (Tablo 27).

Sorunun değişkenlerle ilişkisinin eğitim durumuna göre değerlendirilmesinde chi-kare sonuçlarının anlamsızlığı tespit edilmiştir. İlkokul mezunu ebeveynlerden çocuklarının dini bilgilerini “evde” almalarını isteyenler yoktur. Ortaokul mezunu ebeveynlerin %8.3'ü, lise mezunlarının %4.9'u, üniversite mezunlarının %11.1'i çocuklar için “evde” verilecek dinî bilgilerin yeterli olacağını düşünmektedirler. Çocuklar için “okulda” verilecek dinî bilgilerin sağlam temeller üzerinde olacağını

düşünenler ilkokul mezunu ebeveynlerin %33.3'ünü, ortaokul mezunu ebeveynlerin %31.7'sini, lise mezunu ebeveynlerin %35.8'ini, üniversite mezunu ebeveynlerin %41.1'ini oluşturmaktadırlar. Evde ve okulda verilecek dinî bilgilerin yeterli olmayacağını düşünerek, çocuklarının dinî bilgilerini “Yaz Kuran Kurslarında” almalarını isterim diyen ebeveynlerin oranının ise ilkokul mezunlarında %66.7, ortaokul mezunlarında %60.0, lise mezunlarında %59.3, üniversite mezunlarında %47.8 düzeyinde olduğu görülmektedir (Tablo 27).

Meslek ve iş durumunun soruyla ilişkisinde her hangi bir farklılığın oluşmaması chi-kare sonuçlarının anlamsız çıkmasına neden olmuştur. Bu durumda ebeveynlerden memur olanların %12.0'si, işçi olanların %9.3'ü, esnaf olanların %3.8'i, serbest çalışanların %9.3'ü, işsiz olanların %3.7'si çocuklarının dini bilgilerini “evde” almalarını isterken, memur olanların %38.9'u, işçi olanların %32.6'sı, esnaf olanların %30.8'i, serbest çalışanların %28.0'i, işsiz olanların %38.0'i “okulda” almalarını istediklerini ifade etmişlerdir. Çocuklarının dini bilgilerini “Yaz Kuran Kurslarında” almalarını uygun gördüğünü ifade eden ebeveynlerin oranının memurlarda %49.1, işçilerde %58.1, esnaflarda %65.4, serbest çalışanlarda %62.7, işsizlerde %58.3 düzeyinde olduğu tespit edilmiştir (Tablo 27).

Ebeveynlerin bazılarının çocuklarının okullarda din eğitimi almalarını istedikleri görülmektedir. Bu ebeveynler okullarda verilecek din eğitiminin çocuklar açısından yeterli, sağlam temellerle öğretileceğini düşünmektedirler. Bazı ebeveynler ise, çocuklarının dinci, fanatik ve bazı gruplaşmaların etkisi altına düşmelerinden korkarak, çocuklarının dini bilgilerini Yaz Kuran Kurslarında değil, evde veya okulda almalarını istemektedirler. Ebeveynlerin çoğunun ise, çocuklarının dini bilgilerini Yaz Kuran kurslarında almalarını istedikleri tespit edilmiştir. Bu ebeveynler okullarda ve evde verilecek din eğitiminin çocuklar için yeterli olmadığını düşünmekte, bu nedenle çocuklarının dini bilgilerini Yaz Kuran Kurslarında almalarını istediklerini belirtmektedirler.

Çocukları dinî bilgi ve terbiye ile büyütmek anne-baba için vazifedir. Çünkü İslâm'a göre herkes tasarrufu altındakilerden sorumludur. Bu konu ile ilgili olarak Hz. Peygamber şöyle demektedir: *“Hepiniz çobansınız; hepiniz güttüğünüz sürüden sorumlusunuz. Devlet reisi de bir çobandır ve sürüsünden sorumludur. Erkek ailesinin çobanıdır ve sürüsünden sorumludur. Kadın kocasının evinin çobanıdır ve sürüsünden*

sorumludur. Hizmetkâr efendisinin malının çobanıdır; o da sürüsünden sorumludur. Netice itibariyle hepiniz çobansınız ve güttüğünüz sürüden sorumlusunuz.”¹ Çocukları en güzel şekilde eğitmek, onlara dinî ve millî terbiyelerini vermek, her anne-babanın görevidir. Bu açıdan gerçekleştirdiğimiz bu uygulamada Azerbaycan ailesinde dini bilgilerin kazandırılması ile ilgili görüşlerin olumlu veya olumsuzluğunu öğrenmek için “Ailede dini bilgilerin çocuklara kazandırılmasını olumlu görüyor musunuz?” diye bir soruya yer verilmiştir. Soruya ebeveynlerin %100.0’ü “Evet, görüyorum” cevabını vererek dini bilgilerin ailede kazandırılmasının gerekliliğini ifade etmişlerdir (Tablo 28).

Tablo 28. Deneklerin Ailede Dini Bilgilerin Kazandırılması İle İlgili Görüşlerine Göre Dağılımı

Ailede dini bilgilerin çocuklara kazandırılmasını olumlu görüyor musunuz?	Sayı	(%)
Evet, görüyorum	360	100.0
Hayır, görmüyorum	0	.0
Toplam	360	100.0

Frekans tablosundan sorunun değişkenlerle ilişkisinde önemli görülen beş değişken açısından chi-kare değeri hesaplanamamıştır. Bunun nedeninin, sorunun değişkenlerle ilişkisinde önemli görülen cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim durumu ve meslek ve iş durumlarına göre, ankete katılanların %100.0’ünün, “Ailede dinî bilgilerin çocuklara kazandırılmasını olumlu görüyor musunuz?” sorusuna “Evet, görüyorum” cevabını vermesinden kaynaklanmaktadır (Tablo 29).

Burada din eğitimi açısından ailede çocuklara verilecek eğitimde nasıl bir yol takip edilmelidir?, ailede verilecek eğitimde izlenecek metod ve temel ilkeler neler olmalıdır? gibi sorulara cevap bulmak önemli görülmektedir.

İslamî anlayışta, çocuk eğitiminin doğumun çok öncesinde, yani evlilik akdiyle başladığı kabul edilmektedir. Hz. Peygamber (s.a.s.)’in eş seçimine yönelik “...Siz

¹ Buhârî, Cum`a, 11.

Tablo 29. Ailede Dini Bilgilerin Kazandırılması İle İlgili Görüşlerin Değişkenlerle İlişkisi

Değişkenler		Ailede dini bilgilerin çocuklara kazandırılmasını olumlu görüyor musunuz?				Chi-Square Değeri
			Evet, görüyorum	Hayır, görmüyorum	Toplam	
Cinsiyet	Kadın	S %	203 100.0	0 .0	203 100.0	Chi-kare değeri hesaplanamamıştır.
	Erkek	S %	157 100.0	0 .0	157 100.0	
	Toplam	S %	360 100.0	0 .0	360 100.0	
Yaş	21-30	S %	53 100.0	0 .0	53 100.0	Chi-kare değeri hesaplanamamıştır.
	31-40	S %	159 100.0	0 .0	159 100.0	
	41-50	S %	102 100.0	0 .0	102 100.0	
	51-60	S %	33 100.0	0 .0	33 100.0	
	61 ve yukarısı	S %	13 100.0	0 .0	13 100.0	
	Toplam	S %	360 100.0	0 .0	360 100.0	
Medeni Durum	Evli	S %	329 100.0	0 .0	329 100.0	Chi-kare değeri hesaplanamamıştır.
	Dul	S %	23 100.0	0 .0	23 100.0	
	Boşanmış	S %	8 100.0	0 .0	8 100.0	
	Toplam	S %	360 100.0	0 .0	360 100.0	
Eğitim Durumu	İlkokul mezunu	S %	9 100.0	0 .0	9 100.0	Chi-kare değeri hesaplanamamıştır.
	Ortaokul mezunu	S %	180 100.0	0 .0	180 100.0	
	Lise mezunu	S %	81 100.0	0 .0	81 100.0	
	Üniversite mezunu	S %	90 100.0	0 .0	90 100.0	
	Toplam	S %	360 100.0	0 .0	360 100.0	
Meslek ve İş	Memur	S %	108 100.0	0 .0	108 100.0	Chi-kare değeri hesaplanamamıştır.
	İşçi	S %	43 100.0	0 .0	43 100.0	
	Esnaf	S %	26 100.0	0 .0	26 100.0	
	Serbest çalışan	S %	75 100.0	0 .0	75 100.0	
	İşsiz	S %	108 100.0	0 .0	108 100.0	
	Toplam	S %	360 100.0	0 .0	360 100.0	

dindar olanını seçin''¹ buyurduğu hadis ve evlenecek adaylarda aranması istenilen denklik, tamamıyla gelecek nesiller için huzurlu bir eğitim ortamının oluşturulmasına

¹''Kadın dört şeyden biri; malı, soyu-sopu, güzelliği verdini için alınır. Elleri toprak dolası, sen dindar olanını seç !''; Buhari, Nikah, 15.

yöneliktir. Peygamberimiz (s.a.s.)'in, fitrat hadisi¹ de, çocuk eğitiminin evlilik öncesinde planlanması gerektiğini açık ve net bir biçimde ortaya koymaktadır. Hamilelik döneminden itibaren, çocuğun geleceğini etkileyeceği düşüncesiyle, eşlerin helal-haram çizgisine daha fazla ehemmiyet göstermeleri de gerekmektedir.

Gerek din eğitimi açısından, gerek ahlak eğitimi açısından olsun, ailede uygulanan eğitim-öğretimde temel ilkelerin başında anne baba ve aile büyüklerinin, nine ve dedelerin, dini, ahlaki prensipleri bizzat yaşayarak örnek olmaları gelmektedir.² İlk yıllarda çocuk kendisi ile anne babası arasındaki benzerliği fark ederek onlar gibi olmak ister. Bu gelişme döneminde özellikle anne, çocuğun ihtiyaçları için sürekli biyolojik destek sağlar, ona ilgi gösterir, besler ve korunma duygusu verir. Çocuk da hem fizikî hem de duygusal yönden ona bağımlı olur ve onu taklit eder.³ Çocuk kendine örnek olarak gördüğü anne babasının özelliklerini benimsemekte, onların hareketlerini, konuşma ve davranışlarını taklit etmeye çalışmaktadır. Kısacası çocuk dış dünyayı anne ve babasının gözü ile görmeye başlamaktadır. Çocuğun yaptığı örnek ve model onun ruhuna işlemekte, duygularına tesir etmekte ve onu belli bir yöne yönlendirmektedir.⁴

Çocukluk döneminin en önemli öğrenme vasıtalarından olan taklit hayat boyu süren bir öğrenme şekli olmakla birlikte, bireyin kendini bulma ve çevreyi keşfetme sürecine girmesiyle farklı bir önem taşır. Bu yüzden çocuğa en yakın olan anne baba ve diğer aile üyeleri yaptıkları davranışlarda dikkatli olmalıdırlar. Çocuklukta taklit olarak yapılan bu davranışlar taklitten tahkike geçmektedir. Çocukluk döneminde model alınan bu davranışlar, gençlikte değişik kişilerde temsil edilen parçalı bir hale gelir.⁵

Çocuk, model aldığı kişinin dinî davranışlarını örnek almakta ve aynı şekilde davranışlarında onun gibi hareket etmeyi istemektedir. Çocuk için en önemli duygusal tecrübeler onun sevdiği kişilerle olan ferdî ve sosyal ilişkileri sonucu elde edilir. Çocuğun bu ilk ilişkilerini sağlayarak, ona ilk güveni veren anne baba ve diğer aile üyeleri onun dini ve ahlaki değerleri benimsemesinde önemli rol oynamaktadırlar. Özdeşleşme yoluyla

¹ “Her çocuk, fitrat üzere dünyaya getirilir. Onun bu hali, konuşma çağına kadar devam eder. Sonra ebeveyni onu, Hristiyan, Mecusi, Yahudi veya müşrik yapar. Eğer anne babası Müslüman iseler, çocuk da Müslüman olur.”; Buhari, Cenaiz, 79.

² Ay, *Ailede ve Okulda İdeal Din Eğitimi*, s. 29.

³ Kılavuz, Mehmet Akif, *Ergenlerde Özdeşleşme ve Din Eğitimi (İHL ve GL Öğrencileri Arasında Karşılaştırmalı Bir Araştırma)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), UÜSBE 1993, s. 3.

⁴ Yavuzer, Haluk, *Ana-Baba ve Çocuk*, Remzi Kitapevi, İstanbul 1986, s. 24.

⁵ Gündüz, Turgay, *İslam, Gençlik ve Din Eğitimi*, Düşünce yayınevi, İstanbul 2003, s.175.

çocuk aile üyelerinin ideallerini, tutum ve davranışlarını kabullenirken onların dinî inanç ve kanaatlerini de benimser. Anne babasına sevgi duyan ve onları kendine model alan çocuk, özdeşleşme yoluyla onların dinî, ahlaki değerlerini benimser. Anne baba örnek olarak, dinî ve ahlâkî yasaların şekil almasında direkt öğretimden daha büyük etkiler meydana getirebilmektedir.⁶

Ailede verilecek din eğitiminin temel ilkelerden biri de Allah sevgisinin aşılmasındır ki, bu konuyla ilgili iman esaslarının öğretimi bölümünde geniş bilgiler verilmiştir. Çocuk psikolojisinin iyi bilinmesi, onlara karşı her zaman hoş görülü ve müsamahakâr davranılması, zaman zaman mükâfat verilmesi, her yaptığı hatadan dolayı azarlanmaması ve fiziki cezalara maruz bırakılmaması ailedeki din eğitiminde izlenecek temel ilkelerdendir.⁷

Çocuk psikolojisinin iyi bilinmesi ailede yürütülecek eğitimde kolaylık sağlayacaktır. Çocuğun psikolojisine, zekâ gelişimine, ruhî durumuna dikkat eden bir eğitim anlayışı, şüphesiz daha başarılı olacaktır. Anne babalar, hem konuşmalarında hem de uygulamalarında “*İnsanlara derecelerine göre davranın*”⁸ hadisinin ifade ettiği ölçüyü gözetmek durumundadır. Hangi eğitimin, ne zaman, nasıl ve ne şekilde verileceğini iyi belirlemek, çocukları bıkkınlık ve ilgisizlikten koruyacaktır.⁹ Çocuğun eğitiminde en önemli nokta ferdi farklılıkların dikkatle korunması ve her çocuğa kendi kabiliyetine uygun olan bilgi ve davranışların kazandırılmasıdır. Kendisinden kabiliyeti dışında veya üstünde bir iş yapması istenen çocuk, normal başarı düzeyine ulaşamaz. Çocuğa kabiliyetler dışında bir görev yüklemenin ve onu güç yetiremeyeceği şeyden sorumlu tutmanın onu yıpratmaktan ve aslında yatkın olduğu konularda başarısız hale getirmekten başka bir sonuç vermeyeceğini unutmamak lazımdır. Çocuk ruhu hakkında yeterli bilgiye sahip olmayan ebeveynin, çocuğun eğitim-öğretiminde bir takım hatalara düşmesi kaçınılmazdır.¹⁰

Çocuklara karşı hoşgörülü ve müsamahakâr davranmak aile içi eğitimde başarı prensiplerindedir. Yüce Allah Kur’an-ı Kerim’de “yavrucuğum, oğulcuğum” gibi

⁶ Kılavuz, *a.g.tez.*, s. 6.

⁷ Ay, *Ailede ve Okulda İdeal Din Eğitimi*, s. 55, 61, 69, 73.

⁸ Ebu Davud, Edeb, 22.

⁹ Şanver, Mehmet, *Kur’an’da Tebliğ ve Eğitim Psikolojisi*, Pınar yay., İstanbul 2001, s. 106.

¹⁰ Yavuzer, Haluk, *Çocuk Psikolojisi*, Remzi Kitapevi, İstanbul 1990, s. 21.

ifadelerle babanın evladına karşı hitabını belirlemekte ve çocuklara karşı her zaman ve her hususta sevgi ile davranılması gerektiğini bildirmektedir.

Hoşgörülü bir tavırla eğitim alan çocuk evine yönelik, ailesine, anne babasına bağlı bir birey olarak yetişir. Aşırı sert ve otoriter bir anne baba tutumu, çocukta olumsuz tavırların oluşmasına ve onların uyumsuz, itaatsiz bir birey olarak yetişmesine neden olmaktadır. Bu ortamda yetişen çocuklar, yardım duygusundan uzak, sinirli, duygusal kırıklıkları olan, diğerlerine özellikle kendinden küçük ve zayıflara karşı düşmanca duygulara sahip biri olabilmektedirler. Yapılan araştırmalarda toplumda suçlu gençlerin, aile sevgisinden uzak kalarak evden kaçan çocuklar olduğu tespit edilmiştir.¹¹ Anne baba sevgisinden mahrum kalan çocuklarda anne babanın ahlaki tutum ve davranışlarını benimsedikleri de görülmektedir.¹²

Sürekli cezalandırılan, suçlanan çocukların ağlayan çocuklar olduğu görülmektedir. Baskı altında büyüyen çocuklarda genellikle isyankâr tavır alışkanlıkları ile birlikte, aşağılık duygusu gelişir. Her yaptığı hatadan dolayı, “bu günahdır”, “bu yanlışdır”, “bunu neden yaptın” demek, çocuğun zaman içinde her şeyi günah, hata, yanlış olarak anlamasına ve etrafının günahlarla örülü olduğu düşüncesine kapılmasına neden olacaktır. Ancak sorumluluk çağıyla birlikte, neyin doğru, neyin yanlış, neyin günah, neyin hata olduğu söylenebilir.¹³

Anne babanın hoşgörüsü normal bir düzeyde olmalıdır ki, çocuk kendine güvenen, yaratıcı, toplumsal bir birey olarak yetişebilsin. Çünkü aşırı hoşgörü ve düşkünlük çocuğu bencil yapmaktadır. Böyle çocuklar başkalarının dikkatlerini çekmek için kendisine hizmet edilmelerini isterler. Anne babanın birinin veya her ikisinin baskısı altında kalan çocuk, nazik, dürüst ve dikkatli davranmasına karşı çekingen, başkalarının etkisi altında kolay kalabilen, aşırı hassas bir kişilik yapısına sahip biri olarak yetişmektedir.¹⁴

Anne babanın çocuklarına, “kendi”leri olmalarına imkân sağlamayacak biçimde aşırı sevgi gösterisinde bulunması durumunda genç, bazen ailesine bağımlı kalabilmektedir. Çünkü ailesi tarafından gösterilen aşırı sevgi ve mükâfat, gencin aile

¹¹ Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, s. 141-143.

¹² Kılavuz, Mehmet Akif, “Anne Baba Örnek Davranışlarının Çocukların ve Ergenlerin Dinî Kişiliğinin Oluşumuna Etkileri”, UÜİF Der, Yıl 2005, c. 14, s. 2, s. 47.

¹³ Ay, *Ailede ve Okulda İdeal Din Eğitimi*, s. 67.

¹⁴ Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, s. 143.

dışındaki kimselerle özdeşim kurmayı reddedecek şekilde tüm sosyal duygularını aile üyelerine yöneltmesine yol açabilmektedir. Bu durumda çocuk, gençlik döneminde sosyal bir varlık olmak için gerekli temelden yoksun kalarak muhtemelen aile dışında kalan kimselere kayıtsız kalabilmekte ve onları sevmesi zorlaşmaktadır.¹⁵

Torun sahibi olan yaşlı kimselerin, torunlarıyla iyi bir iletişim kurarak, karşılıklı sevgi ve saygı ortamı kurmaları gerekmektedir. Torunlarıyla karşılıklı olarak sevgi ve saygıya dayanan, sıcak ve dengeli ilişkiler kurabilen yaşlılar, bu şekilde daha sağlıklı ve mutlu bir yaşlılık dönemi geçirirler. Anne veya baba, nine ve babayı kırmamak için özen gösterirken, dede veya ninede çocuğa karşı “hayır”ların tümüne karşı “evet” diyerek aşırı bir hoşgörü içerisinde. Bu durumda anne babasından olumsuz cevap alan çocuk, soluğu nine ve didenin yanında alır ve isteklerine büyük bir ihtimalle kavuşur. Çocuğun her isteğinin şartsız yerine getirilmesi, onda şımarıklık ve sorumsuz bir kişilik geliştirmektedir. Nine ve didenin bu şekildeki aşırı hoşgörüsü ve koruyuculuğu çocuğun eğitimindeki denge ve tutarlılığı ortadan kaldırmaktadır.¹⁶

Azerbaycan’da geniş aile tipi, büyüklerin nine ve babaların otoritesine dayanan geniş aile geçerliliğini korumakta ve varlığını sürdürmektedir. Dede ve ninenin torunlarıyla yakın teması arttıkça, anne-babanın çocuğun eğitimindeki ağırlığı ve etkinliği azalmaktadır. Aile büyükleri, torunları tarafından sürekli sevilme ve ilgilerini canlı tutmak için bu koruyucu tutumlarını sürdürmektedirler. Anne baba, çocuğun eğitimi ve yetiştirilmesinde birinci derecede yetkili ve sorumlu olmalıdırlar. Nineler ve dedeler, çocuk eğitiminde yalnızca destekleyici rol oynamalı, anne ve baba görevine soyunmamalıdırlar. Çocuk eğitiminde hızla değişimin farkına varırlarsa kendi eğitim anlayışlarını, kendi isteklerinde ısrarlı olmamaya gayret etmelidirler. Çocuğun eğitimi, terbiyesi ve yetiştirilmesinde yönetim öncelikle anne babada olmalıdır.¹⁷

Aile içi eğitimde diğer önemli görülen bir prensip, çocukların hiçbir zaman fiziki cezaya maruz bırakılmamasıdır. Çünkü hiçbir ayet ve hadiste, çocukların eğitilmesi, disipline edilmesinde, dövülmenin istendiği görülmemektedir. Aşırı baskı ve dayak çocuğun kişiliğini ezmek, kendine güvenini yok etmek, yalana ve ikiyüzlülüğe sevk etme gibi kötü ahlaki sonuçlara yol açtığı ve çocukta psikolojik bozuklukların

¹⁵ Kılavuz, Mehmet Akif, “Anne Baba Örnek Davranışlarının Çocukların ve Ergenlerin Dinî Kişiliğinin Oluşumuna Etkileri”, UÜİF Der, Yıl 2005, c. 14, s. 2, s. 47.

¹⁶ Yavuzer, *Çocuğunuzun İlk Altı Yılı*, s. 43.

¹⁷ Elmacıoğlu, Tuncer, *Başarıda Aile Faktörü*, Hayat yay., İstanbul 1998, s. 74.

oluşmasına sebep olduğu araştırmalar sonucu görülmüştür. Çünkü çocuklar çoğu zaman ceza alacakları korkusuyla yalan söylemektedirler. Bu baskı ve ceza türü, çocuğun evden kaçması, korkak veya öfkeli olmasına yol açmakta, başkalarına eziyet veren, eşyaları kıran, saldırganlık ve düşmanlık hisleriyle dolu bir birey olmasına neden olmaktadır.¹⁸ Küçük yaşlarda sık sık dayak yiyen çocukların, büyüyüp yetişkin biri olduklarında, başkalarından kıyasıya dayak yediklerinde bundan haz duyan (mazohist) kişiler haline gelebilecekleri de ifade edilmektedir.¹⁹

Eğer çocuğa ceza verilmesi söz konusu olursa fiziki cezalara değil, manevi ceza türlerine başvurulması gerekmektedir. Bu açıdan en uygun olan manevi ceza türü, “sevgi ve ilgi göstermemek, tenkid ve uyarıda bulunmak şartıyla azarlama” cezasıyla yetinmek yeterli görülmektedir. Bütün eğitimciler, ebeveyn-çocuk ilişkisini zedeleyen bir ceza türü olan dayak cezasına asla uygun bulmamışlardır. Din eğitimi açısından çocuğun yetiştirilmesinde cezalandırma değil, mükâfatlandırma prensibi önemli görülmektedir. Anne babalar çocuk için en değerli mükâfatın, maddi mükâfatlar değil, manevi mükâfatlar olduğunu bilmelidirler. Çünkü yapılan araştırmalarda çocukların “sevgi ve ilgi göstermek, sözlerle övmek, takdir ve tebrik etmek” gibi manevi ödülleri maddi ödüllere tercih ettikleri görülmüştür. Yaptığı olumlu davranışlar, çeşitli ibadetler, başarılı ders çalışmaları karşılığında çocukların tebrik ve takdir edilmesi onların olumlu yönden etkilenmelerine ve memnun kalmalarına neden olacaktır.²⁰

Ebeveynlerin çocuklara karşı kendilerine yüklenen vecibeleri yerine getirirken, onlar arasında ayırım yapmadan, Allah’ın istediği bir çerçevede hareket etmeleri gerekmektedir. Çocuklar arasında erkek-kız, büyük-küçük ayırımının yapılması, cahiliye Araplarının taşıdıkları yanlış bir düşüncenin gerekçesidir. Azerbaycan’da çocuk eğitiminde uygulanan yanlış tutum ve davranışlardan biri de çocuklar arasında erkek-kız ayırımının yapılmasıdır.

Verilen bilgilere göre son yıllarda ülkede doğan erkek çocukların kızlara göre daha fazladır. Son 12 yılda doğan üç çocuktan birinin kız çocuğu olduğu ifade edilmektedir. Bu yıl ülkede doğan çocukların %60’ı erkektir. 2008 yılında ülkede 152 bin çocuk doğmuş, bunların 81 bini erkek çocuk, 70 bini kız çocuktur. Ülkede doğan

¹⁸ Çağlar, Doğan, *Uyumsuz Çocuklar ve Eğitimi*, AÜEFY, Ankara 1981, s. 117-118.

¹⁹ Çağlar, *Uyumsuz Çocuklar ve Eğitimi*, s. 177.

²⁰ Ay, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Mükâfat ve Ceza*, s. 101.

çocukların daha fazlasının erkek çocuk olmasının nedeninin, insanların erkek çocuk istemesidir. Devlet İstatistik Komitesinden verilen bilgilere göre, 2008 yılında ülkede resmi olarak 25 bin kürtaj olmuştur. Bunun yanı sıra resmi olmayan kürtajların da varlığı söz konusudur. Doktorlar, kürtaj olan çocukların tamamına yakınının kız çocukları olduğunu ifade etmektedirler.²¹

Azerbaycan'da bu konuda yapılan araştırmada, “Sadece bir tek çocuk sahibi olsaydınız kız mı erkek mi olsun isterdiniz?” sorusuna ankete katılanların %33,3'ü erkek, %8,9'u kız, %57,8 fark etmez cevabını vermişlerdir.

Azerbaycan'da ailelerin erkek çocuk isteme nedenleri araştırma sonuçlarına göre şu şekilde sıralanmaktadır:

1- Erkek çocuğunun sevilmesi (%85,5)

2-Erkek çocuğunun geleneksel olarak, “ aile adının devam etmesini” sağlayan bir kişi olarak görülmesi (%21,6)

3-Erkek çocukların daha kolay yetiştirilmesi inancı (%12,4)

4-Ailenin erkek çocuğunu yaşlılık güvencesi olarak görmesi (%8,3)²²

Erkek çocuk sahibi olmak sadece erkekler için değil, aynı zamanda kadınlar için de çok önemli bir husustur. Çünkü kadınlar aile içerisindeki statülerini erkek çocuk vasıtasıyla kazanırlar. Geleneksel Azerbaycan ailesinde kadının erkek çocuk dünyaya getirmesi, aile içinde kadının statüsünü artırabileceği gibi, kocası ile olan ilişkilerini de olumlu bir şekilde etkilemektedir. Erkek çocuğun doğumuyla kız çocuğunun doğumu karşısındaki tutum ve davranışlar da farklıdır. Örneğin ilk doğan erkek çocuğu olduğu takdirde babanın ve tüm ailenin sevinci çok daha farklı olmaktadır. Ayrıca arka arkaya doğan kız çocuklarından sonra bir erkek çocuğunun doğması bütün aile fertleri tarafından kutlanan sosyal bir olaydır.²³

Ailelerin erkek çocuk istemelerinin nedeninin soylarının devam etmeme korkusundan kaynaklanmaktadır. Unutmamak gerekir ki, Peygamber Efendimizin soyu kızını Hz. Fatima (r.a.) ile devam etmiştir.

Kız erkek ayrımı gibi yapılan yanlış uygulama kendini çocukların eğitiminde de göstermektedir. “Sen kızsın sana olmaz”, “erkek olursa fark etmez”, “kız nedir

²¹ http://www.load.az/xeberler/9588-ana_betnindeki_korpenin_cinsini_oyrenmek_qadagan_ed.html. 24 Kasım 2009.

²² Suleymanov, *a.g.m.*, s. 537.

²³ Suleymanov, *a.g.m.*, s. 537.

okumak nedir” gibi ebeveynler arasında mevcut olan bu düşünceler hala devam etmektedir. Bu gün toplumumuzda “kadınlar kadındır” deyip, ikinci sınıf bir varlık olarak görülmesi kadınların, kızların pasifleşmesine, eğitimden uzaklaşmasına neden olmaktadır.

Âdil ismi ile muttasıf olan Allah, kullarına karşı adil olduğu gibi, kullarının da birbirlerine karşı adaletli davranmalarını ve iyilikte bulunmalarını emretmektedir: “*Onlar, Allah'a kızlar isnad ediyorlar. O, bundan münezzehdir. Kendilerine ise erkek çocukları isnad ederler. Hâlbuki onlardan birine, kız doğum haberi müjdelendiği zaman içi öfkeyle dolar, yüzü kapkara kesilir. Kendisine verilen müjdenin kötülüğü, dolayısıyla kavminden gizlenir. Şimdi acaba o çocuğu zillet ve horluğa katlanarak saklayacak mı? Yoksa toprağa mı gömecek? Dikkat edin verdikleri hüküm ne kötüdür!*”²⁴ Diğer bir ayette ise şöyle buyrulmaktadır: “*(Allah) kızları oğullara tercih mi etmiş?. Size ne oldu? Nasıl hükmediyorsunuz?. Hiç düşünmüyor musunuz?*”²⁵ Bu ilâhî emirler, aynı zamanda anne babanın evlâdına karşı göstereceği ilginin de esasını teşkil etmektedir. Ebeveyn tarafından çocuklar arasında gösterilecek adaletli muamele, saygınlıklarının artmasına vesile olur. İslâm adabı kız veya erkek çocuklar arasında ayırım yapmayı hoş görmemektedir. Öyle ki, gönül işi olan sevgide bile her iki tarafı eşit tutmayı öngörmektedir. Ebû Hüreyre'den rivayet edilen şu hadis bunun açık bir delilidir: “Peygamber (s.a.s.)'in yanına bir adam gelmişti. Yanında da bir çocuk vardı. Adam çocuğu öpmeye başlayınca Hz. Peygamber, “*Ona acıyor musun?*” dedi. Adam “Evet” deyince Allah Resulü şöyle buyurdu: “*Çocuğa olan şefkatle sen de Allah'ın merhametine lâyıksın. Çünkü Allah, merhametlilerin en merhametlisidir.*” Hz. Enes'in rivayetinde ise şu ilâve vardır: “Adam çocuğunu öpüp dizine oturttu. Derken bir de kızı geldi. Onu da önüne oturtunca Allah Resulü (s.a.s.) “*Aralarında eşit muamele yapacak mısın?*” diye ikazda bulundu.”²⁶

Kız çocuklarına bakma ve onları yetiştirme konusunda Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmaktadır: “*Kim üç kızı olur da bunlara sabrederse ve varlığından onlara giydirirse, ona ateşten koruyucu bir perde olurlar.*”²⁷

²⁴ Nahl, 16/90.

²⁵ Saffat, 37/153-155.

²⁶ Buharî, Edeb, 12-13.

²⁷ İbn-i Mâce, Edeb, 3.

Hız. Peygamber (s.a.s.) Sürekâ İbn Cuşüm'e şöyle dedi: *“Sana sadakaların en büyüğünü göstereyim mi?”* Sürakâ: *“Evet Yâ Rasûlullah”* dedi. Peygamber (s.a.s.) de: *“(Boşanmak veya kocası ölmek suretiyle) sana dönmüş olan, senden başka geçindiricisi olmayan kızıdır.”*²⁸

Bir başka hadiste Enes b. Mâlik'ten rivayetle Hız. Peygamber (s.a.s.)'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: *“Her kim bulûğ çağına ulaşmalarına kadar iki kız çocuğunun bakımlarını, nafakalarını, terbiye ve yetiştirilmelerini üzerine alır, yerine getirirse o kimse kıyamet gününde benimle beraber şöyle gelecektir.”* buyurmuş ve parmaklarını birbirine yanaştırıp kavuşturmuştur.²⁹

Evlâda karşı sevgi ve şefkat, fitrî bir duygudur. Bu konuda genellikle adaletsiz davranılması pek olağan bir hadise değildir. Çocuklardan birini diğerine tercih etmek, kardeşler arasında düşmanlığa ve soğukluğa sebep olur.

Kur'an ve hadislerde, ebeveynin kız-erkek, büyük-küçük ayrımı yapması uygun görülmediği gibi, mal konusunda evlâdından bir kısmını diğerine tercih etmesi de uygun görülmemiştir. İslâm fikhında çocuklardan bir kısmına mal hibe etme konusunda özetle şöyle kaydedilir: Bir kimse, sağlığında kendi malını dilediği bir kimseye bağışlayabildiği gibi; bu malı çocuklarından herhangi birine de bağışlayabilir. Ancak, bu durum adalete aykırı olacağından harama yakın bir kerahettir. Hatta mirasta erkek kardeşinden daha az alacak olan kız bile, bağışlamada diğer kardeşleriyle eşit miktarda tutulmalıdır.³⁰ Bir hadiste Hız. Peygamber (s.a.s.): *“Ey ashabım ve ümmetim, Atiyye ve hibede çocuklar arasında eşitliğe riayet ediniz. Ben, evlâttan birisini üstün göreceğim olsaydım kadınları üstün görür ve tercih ederdim.”*³¹

Ana baba, çocuklarına karşı sevgide âdil olmalı ve bir tarafa ağırlık verip diğeri ihmal edilmemelidir. Peygamberimiz (s.a.s.) bu konuda, *“Allah'tan korkunuz ve çocuklarınız arasında adaletli olunuz.”*³² tavsiyesinde bulunmuştur. Anne babanın çocuklarına karşı adaletli olması, aile içinde kaynaşmayı ve huzuru artırır, çocukların anne-babaya olan sevgi ve saygıları artar. Sonuç olarak, çocuklar arasında kız veya erkek diye bir ayırım yapmak, İslâm'a göre cahiliye anlayışıdır ve bundan sakınmak gerekir.

²⁸ İbn Mâce, Edeb, 3.

²⁹ Müslim, el-Birr ve's-Sıla ve'l-Adab, 149.

³⁰ Yağcı, Cengiz, “Çocuk”, *Şamil İslam Ansiklopedisi*, Şamil yayınevi, c. I, s. 347.

³¹ Müslim, Hibât, 13.

³² Ebu Davud, Büy'u, 83.

B. Çocukların İbadet Eğitimi

Çocuklara ibadet davranışını kazandırmada aile içi iletişimin sağlıklı bir şekilde olmasının önemi büyüktür. Çocuğun hem kendi iç dünyası hem de dış dünyasıyla kuracağı iletişimin başarılı olup olmamasında, içerisinde doğup büyüdüğü ailenin hem kültürel, hem psikolojik, hem de sosyal yönden derin etkileri vardır. Bireyler arasında sağlıklı iletişim ortamı olmayan ailelerde ibadet eğitiminin çocuklara verilmesi faydalı, kalıcı ve verimli olmayacaktır. Ailede sevginin, disiplinin, bireyler arasındaki ilgi ve isteklerin olması, çocuğa ibadet davranışının kazandırılmasında önemli faktörlerden biridir.³³ Bu nedenle Azerbaycan’da yaptığımız bu çalışmada ebeveynlerin çocuklarının namaz kılmalarına karşı nasıl bir anlayışla yaklaştıklarını öğrenmek için “Çocuklarınızın namaz kılması hakkındaki görüşleriniz nelerdir?” diye bir soruya yer verilmiştir. Ankete katılan ebeveynlerin %100.0’ü “Evet, namaz kılmasını isterim” cevabını vermiştir (Tablo 30).

Tablo 30. Deneklerin Çocukların Namaz Kılmalarını İstemeleri İle İlgili Görüşlerine Göre Dağılımı

Çocuklarınızın namaz kılması hakkındaki görüşleriniz nelerdir?	Sayı	(%)
Evet, namaz kılmasını isterim	360	0
Hayır, istemem	0	.0
Toplam	360	100.0

Frekans tablosundan sorunun değişkenlerle ilişkisinde önemli görülen beş değişken açısından chi-kare değeri hesaplanamamıştır. Bunun nedeninin, sorunun değişkenlerle ilişkisinde önemli görülen cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim durumu ve meslek ve iş durumlarına göre, ankete katılanların tamamının “Evet, namaz kılmasını isterim” cevabını vermesinden kaynaklanmaktadır (Tablo 31).

Büyüklerin her işe “Bismillah” diyerek başlamasını, abdest almasını, Kur’an okuyuşunu, camiye gidişini izleyen çocuklar, onlar gibi davranmak isterler. Büyükleri yanında namaz kılmak, babası ve dedesi ile Cuma ve Bayram namazlarına gitmek, mübarek günlerde ve bayramlarda akrabalarını ziyaret etmek, çocukların zevkle katıldıkları faaliyetlerdir. Bu faaliyetler çocuklar için renkli ve ilgi çekici bir özellik

³³ Sağlam, İsmail, *Çocuk ve İbadet 7-14 Yaş Üzerine Bir Araştırma*, Düşünce yay., İstanbul 2003, s. 205

Tablo 31. Ebeveynlerin Çocukların Namaz Kılmaları İle İlgili Görüşlerinin Değişkenlerle İlişkisi

Değişkenler		Çocuklarınızın namaz kılması hakkındaki görüşleriniz nelerdir?				Chi-Square Değeri
			Evet, namaz kılmasını isterim	Hayır, istemem	Toplam	
Cinsiyet	Kadın	S %	203 100.0	0 .0	203 100.0	Chi-kare değeri hesaplanamamıştır.
	Erkek	S %	157 100.0	0 .0	157 100.0	
	Toplam	S %	360 100.0	0 .0	360 100.0	
Yaş	21-30	S %	53 100.0	0 .0	53 100.0	Chi-kare değeri hesaplanamamıştır.
	31-40	S %	159 100.0	0 .0	159 100.0	
	41-50	S %	102 100.0	0 .0	102 100.0	
	51-60	S %	33 100.0	0 .0	33 100.0	
	61 ve yukarısı	S %	13 100.0	0 .0	13 100.0	
	Toplam	S %	360 100.0	0 .0	360 100.0	
Medeni Durum	Evli	S %	329 100.0	0 .0	329 100.0	Chi-kare değeri hesaplanamamıştır.
	Dul	S %	23 100.0	0 .0	23 100.0	
	Boşanmış	S %	8 100.0	0 .0	8 100.0	
	Toplam	S %	360 100.0	0 .0	360 100.0	
Eğitim Durumu	İlkokul mezunu	S %	9 100.0	0 .0	9 100.0	Chi-kare değeri hesaplanamamıştır.
	Ortaokul mezunu	S %	180 100.0	0 .0	180 100.0	
	Lise mezun	S %	81 100.0	0 .0	81 100.0	
	Üniversite mezunu	S %	90 100.0	0 .0	90 100.0	
	Toplam	S %	360 100.0	0 .0	360 100.0	
Meslek ve İş	Memur	S %	108 100.0	0 .0	108 100.0	Chi-kare değeri hesaplanamamıştır.
	İşçi	S %	43 100.0	0 .0	43 100.0	
	Esnaf	S %	26 100.0	0 .0	26 100.0	
	Serbest çalışan	S %	75 100.0	0 .0	75 100.0	
	İşsiz	S %	108 100.0	0 .0	108 100.0	
	Toplam	S %	360 100.0	0 .0	360 100.0	

taşımaktadır. Cemaat halinde kılınan Cuma, Bayram ve Teravih namazları, çocuğun kafasında ve gönlünde uzun yıllar tatlı bir an olarak kalır ve yerleşir.¹ Yetişkinlerle beraber olmak, dini yaşayışı tanıyıp öğrenmede ve alışkanlık kazanmada önemli

¹ Dodurgalı, a.g.e., s. 225.

faktörlerdendir. Taklit ve alışkanlıkla çocuğun hayatında yer eden pratikler zamanla irade düzeyine yükselecek ve iradeyi harekete geçirecektir. Çocuk büyüklerinin dini davranışlarını model aldıkça, neyin neden dolayı yapıldığını kavramaya başlayacaktır. Çocuklar ibadetlere alıştırılırken beden gelişmelerine, sağlıklarına ve zihin faaliyetlerine dikkat edilecektir. Amaç çocuğa bir takım davranışların belletilmesi değil, çocuğun öğrenme arzusunu uyandırmaktır.² Bu gerçeklerden hareketle ailede verilecek ibadet eğitiminin daha etkili olacağı düşünülmektedir. Bu nedenle gerçekleştirdiğimiz anket uygulamasında Azerbaycan’da ebeveynlerin bu konuda nasıl bir başarı sağladıklarını öğrenmek için “Çocuklarınıza namaz eğitimi veriyor musunuz?” diye bir soruya yer verilmiştir. Soruya ankete katılanların %60.6’sı “Evet, veriyorum”, %39.4’ü “Hayır, vermiyorum” cevabını vermiştir (Tablo 32).

Tablo 32. Deneklerin Çocuklara Namaz Eğitimi Vermeleri İle İlgili Görüşlerine Göre Dağılımı

Çocuklarınızın namaz eğitimi veriyor musunuz?	Sayı	(%)
Evet, veriyorum	218	60.6
Hayır, vermiyorum	142	39.4
Toplam	360	100.0

Araştırmamızda iman esasları ile ilgili bulgular %80 civarında iken, ibadet ile ilgili bulgular %60.6 oranındadır. Bu oran hipotezde belirtilenden daha yüksek çıkmıştır. Bu sonuç, Azerbaycan ailesinde ibadetleri öğretme konusuna da iman esasları kadar olmasa bile, önem verildiği anlamına gelmektedir. Azerbaycan ailesinde dine olan ilginin her geçen gün arttığını ve ibadetlerle ilgili sorumlulukların her geçen gün daha iyi öğrenildiğini söyleyebiliriz.

Çocuklara namaz eğitimi vermeyenlerin bu uygulamayı gerçekleştirilmeme nedeninin, kendilerinin namaz kılmayı bilmediklerinden kaynaklandığı düşünülebilir.

Sorunun değişkenlerle ilişkili olduğu cinsiyet faktörü, önemli bir farklılaşma oluşturmadığı için chi-kare testi sonuçları anlamsız görülmektedir. Cinsiyet durumlarına göre ankete katılan kadınların %57.6’sı, erkeklerin %64.3’ü “Evet, veriyorum” cevabını verirken, kadınların %42.4’ü, erkeklerin %35.7’si “Hayır, vermiyorum” cevabını verdikleri görülmektedir (Tablo 33).

² Selçuk, *a.g.e.*, s. 114.

Tablo 33. Çocuklara Namaz Eğitimi Verilmesi İle İlgili Görüşlerinin Değişkenlerle İlişkisi

Değişkenler		Çocuklarınıza namaz eğitimi veriyor musunuz?			Chi-Square Değeri	
		S	Evet, veriyorum	Hayır, vermiyorum		Toplam
Cinsiyet	Kadın	S %	117 57.6	86 42.4	x ² =1.662 SD=1 P<0.05 P>0.197	
	Erkek	S %	101 64.3	56 35.7		
	Toplam	S %	218 60.6	142 39.4		360 100.0
Yaş	21-30	S %	33 62.3	20 37.7	x ² =1.366 SD=4 P<0.05 P>0.850	
	31-40	S %	100 62.9	59 37.1		159 100.0
	41-50	S %	57 55.9	45 44.1		102 100.0
	51-60	S %	20 60.6	13 39.4		33 100.0
	61 ve yukarısı	S %	8 61.5	5 38.5		13 100.0
	Toplam	S %	218 60.6	142 39.4		360 100.0
Medeni Durum	Evli	S %	202 61.4	127 38.6	x ² =2.035 SD=2 P<0.05 P>0.362	
	Dul	S %	13 56.5	10 43.5		23 100.0
	Boşanmış	S %	3 37.5	5 62.5		8 100.0
	Toplam	S %	218 60.6	142 39.4		360 100.0
Eğitim Durumu	İlkokul mezunu	S %	3 33.3	6 66.7	x ² =5.262 SD=3 P<0.05 P>0.154	
	Ortaokul mezunu	S %	112 62.2	68 37.8		180 100.0
	Lise mezunu	S %	44 54.3	37 45.7		81 100.0
	Üniversite mezunu	S %	59 65.6	31 34.4		90 100.0
	Toplam	S %	218 60.6	142 39.4		360 100.0
Meslek ve İş	Memur	S %	65 60.2	43 39.8	x ² =6.334 SD=4 P<0.05 P>0.176	
	İşçi	S %	21 48.8	22 51.2		43 100.0
	Esnaf	S %	20 76.9	6 23.1		26 100.0
	Serbest çalışan	S %	49 65.3	26 34.7		75 100.0
	İşsiz	S %	63 58.3	45 41.7		108 100.0
	Toplam	S %	218 60.6	142 39.4		360 100.0

Sorunun ilişkili olduğu diğer bir değişken de yaş durumudur. Frekans tablosundan da görüldüğü gibi yaş durumlarına göre anlamlı bir farklılaşma mevcut değildir. Yaş durumlarına göre ankete katılanlardan 21-30 yaşlarda olanların %62.3'ü, 31-40 yaşlarda olanların %62.9'u, 41-50 yaşlarda olanların %55.9'u, 51-60 yaşlarda olanların %60.6'sı, 61 ve yukarı yaşlarda olanların %61.5'i çocuklarına namaz eğitimi

verdiklerini dile getirerek, ‘‘Evet, veriyorum’’ cevabını vermiş ve bu uygulamayı yaptıklarını ifade etmişlerdir. Bu eğitimi gerçekleştirilmeyen ve ‘‘Hayır, vermiyorum’’ cevabını verenlerin oranının 21-30 yaşlarda %37.7, 31-40 yaşlarda %37.1, 41-50 yaşlarda %44.1, 51-60 yaşlarda %39.4, 61 ve yukarı yaşlarda %38.5 düzeyinde olduğu görülmektedir (Tablo 33).

Medeni durum faktörünün değişkenlerle ilişkisi açısından chi-kare sonuçları anlamlı görülmemektedir. Bu duruma göre çocuklarına namaz eğitimi ‘‘Evet, veriyorum’’ cevabını verenlerin oranının evlilerde en yüksek %61.4, dul olanlarda %56.5, boşanmış olanlarda en aşağı %37.5 düzeyinde olduğu tespit edilmiştir. Çocuklarına namaz eğitimi ‘‘Hayır, vermiyorum’’ diyenlerin evlilerde %38.6, dul olanlarda %43.5, boşanmış olanlarda %62.5 oranında olduğu görülmektedir (Tablo 33).

Boşanmış olanlarda çocuklarına namaz eğitimi vermeyenlerin oranının yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bunun nedeninin, yalnız kaldıkları ve aile geçiminden yalnız kendileri sorumlu olduklarından yeterince din eğitimi alma imkânı bulamamalarından, kendileri namaz kılmayı öğrenemediklerinden, yaşamış oldukları yalnızlık ve problemler yüzünden, çocuklarına bu eğitimi vermede yeterli başarıyı sağlayamadıklarından kaynaklandığı düşünülebilir.

Eğitim değişkeni ile namaz eğitimi verme soru arasında ilişki söz konusu olsa bile, bu ilişki her hangi bir farklılık oluşturmadığından chi-kare testi sonuçları anlamsız çıkmıştır. Bu duruma göre ankete katılan ilkökul mezunu ebeveynlerin %33.3’ü, ortaokul mezunu ebeveynlerin %62.2’si, lise mezunu ebeveynlerin %54.3’ü, üniversite mezunu ebeveynlerin %65.9’u ‘‘Evet, veriyorum’’ cevabını vererek bu eğitimi gerçekleştirdiklerini ve bu eğitimde yeteri kadar başarı sağladıklarını ifade etmişlerdir. Çocuklarına namaz eğitimi vermediklerini ifade ederek ‘‘Hayır, vermiyorum’’ cevabını verenlerin oranı ilkökul mezunu ebeveynlerin %66.7’sini, ortaokul mezunu ebeveynlerin %37.8’ini, lise mezunu ebeveynlerin %45.7’sini, üniversite mezunu ebeveynlerin %34.4’ünü oluşturmaktadır (Tablo 33).

Sorunun ilişkili olduğu diğer bir değişken de meslek ve iş durumudur. Meslek ve iş durumunun soruyla ilişkisi önemli olsa da chi-kare sonuçlarının anlamsızlığı bu önemli ilişkiyi desteklememektedir. Çocuklarına namaz eğitimi verdiklerini dile getirerek, ‘‘Evet, veriyorum’’ cevabını verenlerin oranının memurlarda %60.2 düzeyinde, işçilerde %48.8 düzeyinde, esnaflarda en üst %76.9 düzeyinde, serbest

çalışanlarda %65.3 düzeyinde, işsizlerde %58.3 düzeyinde olduğu görülürken, bu eğitimde başarısız olarak, “Hayır, vermiyorum” diyenlerin, memurlarda %39.8 oranında, işçilerde %51.2 oranında, esnaflarda %23.1 oranında, serbest çalışanlarda %34.7 oranında, işsizlerde %41.7 oranında olduğu tespit edilmiştir (Tablo 33).

Eğitim durumu açısından üniversite mezunu olanların, meslek ve iş durumu açısından memur, esnaf ve serbest çalışanların, din eğitimi almada ve çocuklara bu eğitimi vermede yüksek başarı sağladıkları görülmektedir. Bu gerçeklerden hareketle eğitim seviyesinin yükselmesinin, sosyo-ekonomik şartların din eğitimi alma, ailede bu eğitimi gerçekleştirme açısından etkili olduğu düşünülebilir.

Çocuklara verilecek din eğitiminde en önemli unsur her konuda sevgiyle yaklaşılmasıdır. *Kolaylaştırınız, güçleştirmeyiniz. Müjdeleyiniz, nefret ettirmeyiniz.*¹ hadisinde de ifade edildiği gibi çocuklara ibadet eğitimi verilirken tedricilik metoduna önem verilmelidir. Hz. Peygamber ile beraber bulunma ve O’nu yakından tanıma fırsatı bulan kişilerden olan İbn Abbas (r.a.) çocuklarınıza “*Tek secdeyle de olsa namaz kılmalarını söyleyiniz*” tavsiyesinde bulunmuştur. Bu arada kendisine yöneltilen “*hiç tek secdeyle de namaz olur mu?*” sorusuna şu şekilde cevap vermiştir: “*namaza alışmaları için bu onlar için elbette daha iyidir.*”² Onun bu sözleri tedricilik metodunun çocuğun namaz eğitimi-öğretimi konusuna tatbiki hususunda güzel bir örnek olduğu söylenebilir.³

Çocuklar her şeyi taklit ettikleri için anne babanın, büyüklerin bu duruma dikkat etmeleri gerekmektedir. Çünkü çocuk, büyüklerin davranışlarını model aldıkça neyin iyi, neyin kötü, neyin yanlış, neyin doğru olduğunu öğrenmeye başlayacaktır. Bir taraftan çocuğun model alma yoluyla öğrenmesine imkân sağlarken diğer taraftan namaz kılmayı özenmesi için onun teşvik ve takdir edilmesi gerekmektedir. Çocuğun isteğine bağlı olarak yapılan namaz eğitimi, zaman içinde ciddiyet kazandırılarak geliştirilmelidir. Yumuşak tavırlar, sevgi dolu sözler ve saygılı davranışlarla çocuğun ibadete devamını sağlamak için özen gösterilmelidir. Namaz eğitiminde özellikle dikkat edilecek husus, çocukta namaza karşı sevgi ve sempati uyandırmaya ve onu yerine getirmenin gerekli olduğunu kavratma amacına yönelik olmasıdır. Dinin temeli olması açısından namazın ihmal edilemez bir görev olduğuna dikkat çekilmeli, iyilik ve

¹ Buhari, İlim, 11.

² Sanani, Abdurrezzak b. Muhammed, *Musannef*, Beyrut 1970, c. IV, s. 154.

³ Ay, *Ailede ve Okulda İdeal Din Eğitimi*, s. 49.

kötülük ile ilgili işlevi göz önüne alınarak ahlaki davranışlardaki yeri öne çıkarılmalıdır. Onun için hadis-i şerifte, namaz eğitiminin yedi yaşında başlatılıp, 10 yaşına kadar sürdürülmesi istenmiştir. Bu üç yıllık kesiksiz bir çalışma ile çocuğa namaz alışkanlığı kazandırılabilir. Bu zaman içinde çocuk baskıya maruz bırakılmamalıdır. Çocuğa karşı uygulanan kaba davranışlar, onun namaza karşı sempatisini yok edebilecektir.⁴

Çocuk namaz kılınan bir evde büyümüşse, anne ve babasını, nine ve dedesini namaz kılarken görmüşse, onların yanında namaz kılmaya çalışacaktır. Büyükler, çocukların bu davranışlarını anlayışla, sevgiyle ve takdirle karşılamalıdır. Bazı büyüklerin yaptığı gibi, lüzumsuz titizliğe girerek, çocukları, namazdaki huzurumuzu bozuyor diye azarlamak doğru değildir.⁵ Hasta olan teyzesi Meymune'yi ziyareti sırasında henüz çocuk iken İbn Abbasın Hz. Peygamber'le birlikte namaz kılmıştır. İbn Abbas bu olayı şöyle anlatıyor: “Gece teyzemde kaldım. Allah Resulü gece namazına kalktı. Ben de kalkıp, onun sol yanında namaza durdum. Allah Resulü bana döndü ve beni sağına aldı. İşte böyle duracaksın dedi.”⁶ Hz. Peygamber (s.a.s.)'in çocukları namaza teşvik etmek için yaptığı bu davranış, anne-babalar için güzel bir örnektir.

Namaz ibadetini yerine getiren bir baba bu esnada yanına gelerek kendisiyle ilgilenmesi için türlü yollar deneyen küçük çocuğunu, namaz bitiminde azarlıyorsa, çocuğun hafızasında babasının yaptığı ibadet değil, işittiği bu azarlama ifadeleri kalacaktır. Bir başka ifadeyle, hangi ibadet olursa olsun, anne-babasının yapıp-ettikleri, çocuk için ancak bir “oyun” dur. Dolayısıyla, bir oyun olarak gördüğü faaliyetlerden sonra çocuk azarlanıyorsa, o, bu oyunu sevmeyecektir. Böyle ibadetler esnasında çocuğu azarlamak yerine, ona ilgi gösterilir ve davranışları hoşgörü ile karşılanırsa, çocuk “oyun” diye gördüğü bu faaliyetleri sevecektir. Bu davranışların, çocuklara ibadetleri sevdirmede ve öğretmede önemli rol oynayacağını söyleyebiliriz.⁷

Azerbaycan'da yapılan namaz eğitiminde gözden kaçmayan yanlış uygulamalardan biri de şudur: İnsanların bu konudaki bilgisizliklerinden kaynaklanan bazı korkuların olması bu eğitime engel teşkil eden en önemli faktörlerden biridir. Namaz kılan birisinin yanına çocuk geldiği zaman “gitme, engel olursun, günah olur”

⁴ Dodurgalı, *a.g.e.*, s. 226.

⁵ Ayhan, *Din Eğitimi ve Öğretimi*, s. 167.

⁶ Nesai, Sünen, II, 87.

⁷ Ay, *Ailede ve Okulda İdeal Din Eğitimi*, s. 53.

gibi ifadelerin çocuklara yöneltilmesi çocuklarda korkuların oluşmasına ve namaz sevgisinden uzaklaşmalarına sebep olmaktadır. “Sen hala küçüksün kılamazsın”, “düzgün kılmazsan günah olur” gibi ifadelere rastlamamız da söz konusu olabilmektedir. Bu tür sorunların ailelerde bilgisizlikten kaynaklandığı söylenilebilir.

İşte bu durumda çocukların buluş çağına gelinceye kadar dinen sorumlu sayılmadığına dikkat çeken: *"Üç kişiden kalem kaldırılmıştır: Uyanıncaya kadar uyuyandan, buluşa erinceye kadar çocuktan ve akli başına gelinceye kadar akli dengesini kaybedenden"*⁸ hadisi hatırlanmalı, çocuklara bu gibi konularda sevgi ile yaklaşılmalı, namaz sevdirmeli ve bunu yaparken çocuklar mükâfatlandırılmalıdır. Çocuğun yapmış olduğu hataları düzeltirken, ona sert davranmanın kendisine zarar vereceği, yanlışlarını çocuğun gönlünü alarak ve ona karşı yumuşak davranarak düzeltmek gerektiği bilinmelidir.

Çocuklar namaz kılınan odalara serbestçe girebilmeli, büyüklerin vecd içinde ibadet ettiklerini görebilmelidir. Mümkün olduğunca, evde cemaatle namaz kılınmalı, bunlara çocukların da iştiraki için gerekli bir ortam hazırlanmalıdır. Çocuklar kılmak istemiyorsa, zorlanmamalıdır. Çocukların kendilerinin severek, isteyerek namaza yönelmesi temin edilmelidir. Çocuklar özellikle evde namaza alıştırmalı, ilk fırsatta camiye de götürülmelidir.

Evde namazı çocuğa, çocuğun en çok sevdiği, çocukla en yakın ilişkisi olan kişi öğretmelidir. Çocuk namaz için yeterli duaları öğrendikten sonra, sürekli olarak beş vakit kılmasını beklemekten çok kıldığı namazı tam olarak kılması anlatılmalı, ibadetin ciddiyeti ve önemi ilk günlerden itibaren gösterilmelidir. Hiçbir dua ve Kur'an bilmezken sadece davranış olarak yaptığı namaz kılma şekillerini sempati ve teşvikle karşılamalı, ama 6–7 yaşlarına gelmişse, abdest alarak namaz kılması ve namazı sonuna kadar tamamlayarak yapması öğretilmelidir.⁹ Hz. Peygamber ibadetlerle ilgili olarak öncelikle yedi yaşına geldiklerinde onlara namaz kılmayı öğretilmesini istemiştir.¹⁰ Hz. Peygamber devrinde çocuklar “mescitteki ayakkabıları gözetme, abdest için leğen, ibrik taşıma” gibi işlerle görevlendirilmişlerdir. Ebu Malik el-Eşari'nin “*Siz Resulullah'ın namazını anlatayım mı? Namaz kılırken önce erkekler, onun arkasında da çocuklar*

⁸ Tirmizi, Hudud, 1; Ebu Davud, Hudud, 16.

⁹ Ayhan, *Din Eğitimi ve Öğretimi*, s. 172.

¹⁰ Ebu Davud, Salat 25.

şaf olurdu.'¹¹ ifadesinden çocukların da namaza mescitte cemaatle katıldıklarını anlıyoruz.

Çocuklar, ibadet yerlerini merak edebilir, onlar hakkında “bu yerler neye yarar?”, “İçinde neler yapılır?” gibi sorular sorabilirler. Bu konuda hemen çocukları etkilemek ve çok bilgi vermek gayretine düşülmemelidir, dini terimlere yaklaşımı sağlamak için, çocukların tecrübelerinden yararlanma yoluna gidilmelidir. Cami, mescit gibi ibadet yerleri gezilip görülmeli, buralarda dualar edilmeli, günah, sevap, iyi, güzel, doğru yanlış gibi kavramlara örnekler verilmelidir.¹²

Azerbaycan’da uygulanan diğer yanlış olan uygulama çocukların camiye, başkalarını rahatsız etmesin diye götürülmemesidir. Çocukların zaman-zaman, müsait oldukları ortamda camiye götürülmesi de ibadet eğitimindeki önemli hususlardan biridir. İlk defa camiye babası ile giden çocuğa kısa bilgilerle, cami ve namaz adabı anlatılmalı, kendisi de çocuğuyla beraber aynı safta namaz kılmalıdır. Çocuklar camiye götürülürken sevdiği şeyler alınmalı, görmek istediği yerler gösterilmelidir. Birkaç kere bu şekilde camiye götüreldikten sonra, çocuğun isteğine bırakılmalı, o istedikçe camiye götürülmeli, istemezse zorlanmamalı, hiç gitmek istemiyorsa sebepleri araştırılmalıdır. Cemaatten birinin çocuğa müdahalesi, istenmeyen bir davranışı mı olmuştur? Çocuk sevdiği oyundan alınarak mı camiye götürülmüştür? Bu ve buna benzer sebepler araştırılmalı ve bu sorunlar ortadan kaldırılmalıdır.¹³

Çocukların cami adabına aykırı gibi görünen davranışları anlayışla karşılanmalı, din görevlileri ve cemaat tarafından tenkit edilmemelidir. Bilmeden yapacağı bir takım davranışlardan, konuşmalardan, gülmelerden dolayı cezalandırılmamalıdır. Tatlı bir üslûpla neler yapması gerektiği anlatılmalıdır. Öncelikle camiye geldiği için, baba tarafından, din görevlileri, cemaat tarafından takdir edilmeli, övülmeli, teşvik edilmeli, büyük yanlışlar ve hatalar yapıyorsa, bunaltmadan, kırmadan, arkadaşları içinde mahcup etmeden kısaca yanlışları anlatılmalı, nasıl yapılması gerektiği gösterilmelidir.¹⁴ Çocukluk çağında camiye hiç ayak basmamış bir gencin veya

¹¹ Ebu Davud, Sünen, I, 427.

¹² Ünal, İbrahim, *Çocuk ve Biz*, Nesil yay., İstanbul 2007, s. 137.

¹³ Ayhan, *Din Eğitimi ve Öğretimi*, s. 172.

¹⁴ Ayhan, *Din Eğitimi ve Öğretimi*, s. 172.

yetişkinin oraya girmeye çekinmesi, daha sonra oraya girmeye gerek görmemesi veya girdiği zaman da orada var olanı görememesi mümkündür.¹⁵

İslam'ın emir buyurduğu ibadetlerden biri de oruç tutmaktır. Oruç tutmak buluş yaşına ulaşan her Müslüman' a farzdır. Maddi ve manevi sebebi ve faydası olan bu ibadete çocuklar da büyük bir hevesle, ilgiyle yönelmektedir. Bu sevimli ibadeti yerine getirirken, manasına ulaşmaya çalışmak, insan ruhunda yapacağı derin tesirlere hazırlanmak yerinde olacaktır. Bir gün süreyle aç kalmanın, akşam iftar sofrasına nefis yiyecekleri koyarak ezan okunmasını beklemenin, iftar hazırlıklarına başlanıp vaktini bildiren ezanın takip edilmesinin çocuklara manevi zevk verecektir. Bu tür davranışlar yapılarak, çocuklar iftar sofrasının, sahur yemeklerinin manevi zevkenden faydalandırılmalı, bol gıdanın yanında bunları verene şükretmeleri öğretilmelidir. Bu dini ve içtimai görevlerle yetişmekte olan çocukların manevi âleminde bu gibi olaylar derin izler bırakacaktır. Genel anlamda din eğitimi için en uygun ortam olan bu gibi zamanlar değerlendirilmelidir.¹⁶

Oruç tutma uygulamasının Azerbaycan ailesinde nasıl yaşandığını, ebeveynlerin çocuklarının oruç tutmalarını isteyip istemediklerini ve çocuklarını oruç tutmaya teşvik edip etmediklerini öğrenmek için gerçekleştirdiğimiz bu uygulamada “Çocuklarınızın oruç tutmaya gücü yetmesi halinde oruç tutmasını ister misiniz?” sorusuna yer verilmiştir. Ankete katılanların %98.3'ünün “Evet, oruç tutmasını isterim”, %1.7'sinin “Hayır, istemem” cevabını verdikleri görülmektedir (Tablo 34).

Tablo 34. Deneklerin Çocukların Oruç Tutmalarını İstemeleri

İle İlgili Görüşlerine Göre Dağılımı

Çocuklarınızın oruç tutmaya gücü yetmesi durumunda oruç tutmasını ister misiniz?	Sayı	(%)
Evet, oruç tutmasını isterim	354	98.3
Hayır, istemem	6	1.7
Toplam	360	100.0

Cinsiyet faktörünün değişkenlerle ilişkisi açısından chi-kare sonuçları anlamlı görülmemektedir. Bu duruma göre çocuğumun “Evet, oruç tutmasını isterim” cevabını verenlerin kadınlarda %97.5, erkeklerde %99.4 oranında olduğu görülürken, “Hayır,

¹⁵ Selçuk, *a.g.e.*, s. 114.

¹⁶ Ayhan, *Din Eğitimi Ve Öğretimi*, s. 174.

istemem’’ cevabını verenlerin kadınlarda %2.5, erkeklerde %0.6 oranında olduğu tespit edilmiştir (Tablo 35).

Tablo 35. Çocukların Oruç Tutmaları İle İlgili Görüşlerin Değişkenlerle İlişkisi

Değişkenler		Çocuklarınızın oruç tutmaya gücü yetmesi durumunda oruç tutmasını ister misiniz?			Chi-Square Değeri	
		S	Evete, oruç tutmasını isterim	Hayır, istemem		Toplam
Cinsiyet	Kadın	S	198	5	203	x ² =1.181 SD=1 P<0.05 P>0.180
	Erkek	S	156	1	157	
	Toplam	S	354	6	360	
		%	97.5	2.5	100.0	
		%	99.4	.6	100.0	
		%	98.3	1.7	100.0	
Yaş	21-30	S	53	0	53	x ² =4.090 SD=4 P<0.05 P>0.394
		%	100.0	.0	100.0	
	31-40	S	154	5	159	
		%	96.9	3.1	100.0	
	41-50	S	101	1	102	
		%	99.0	1.0	100.0	
		S	33	0	33	
		%	100.0	.0	100.0	
		S	13	0	13	
		%	100.0	.0	100.0	
	Toplam	S	354	6	360	
		%	98.3	1.7	100.0	
Medeni Durum	Evli	S	324	5	329	x ² =6.162 SD=2 P<0.05 P<0.046
		%	98.5	1.5	100.0	
	Dul	S	23	0	23	
		%	100.0	.0	100.0	
		S	7	1	8	
		%	87.5	12.5	100.0	
	Toplam	S	354	6	360	
		%	98.3	1.7	100.0	
Eğitim Durumu	İlkokul mezunu	S	9	0	9	x ² =3.352 SD=3 P<0.05 P>0.340
		%	100.0	.0	100.0	
	Ortaokul mezunu	S	179	1	180	
		%	99.4	.6	100.0	
	Lise mezunu	S	79	2	81	
	%	97.5	2.5	100.0		
		S	87	3	90	
		%	96.7	3.3	100.0	
	Toplam	S	354	6	360	
		%	98.3	1.7	100.0	
Meslek ve İş	Memur	S	104	4	108	x ² =8.614 SD=4 P<0.05 P>0.072
		%	96.3	3.7	100.0	
	İşçi	S	41	2	43	
		%	95.3	4.7	100.0	
	Esnaf	S	26	0	26	
		%	100.0	.0	100.0	
		S	75	0	75	
		%	100.0	.0	100.0	
	İşsiz	S	108	0	108	
		%	100.0	.0	100.0	
	Toplam	S	354	6	360	
		%	98.3	1.7	100.0	

Yaş durumu faktörünün soruyla ilişkisi önemli görülse bile, chi-kare sonucunun anlamsızlığı bu ilişkiyi desteklememektedir. Çocuklarının oruç tutmasını istediklerini dile getirerek, “Evet, oruç tutmasını isterim” cevabını verenlerin 21-30, 51-60 ile 61 ve yukarı yaşlarda %100.0 oranında, 31-40 yaşlarda %96.9 oranında, 41-50 yaşlarda %99.0 oranında olduğu görülürken, sadece 31-40 yaşlarda olanların %3.1’inin, 41-50 yaşlarda olanların %1.0’inin çocuklarının oruç tutmalarını istemediklerini ifade ederek “Hayır, istemem” şeklinde ifade ettikleri görülmektedir (Tablo 35).

Sorunun ilişkili olduğu diğer bir değişken de medeni durum faktörüdür. Frekans tablosundan da görüldüğü gibi sorunun medeni durum faktörü ile ilişkisinde anlamlı bir farklılaşma söz konusu olduğundan chi-kare sonuçları bu anlamlılığı desteklemektedir. Bu duruma göre evli olanların %98.5’i, dul olanların %100.0’ü, boşanmış olanların %87.5’i çocuklarının oruç tutmasını istediklerini “Evet, oruç tutmasını isterim” cevabını vererek dile getirmişlerdir. “Hayır, istemem” diyenler evlilerde %1.5 iken, dul olanlarda bu cevabı verenler yoktur. Boşanmış olanlarda ise bu cevabı verenler yüksek bir düzey (%12.5) oluşturmaktadırlar (Tablo 35).

Sorunun eğitim durumu faktörü ile ilişkisi önemli olsa da, chi-kare açısından her hangi anlamlı bir farklılaşma mevcut değildir. Eğitim durumlarına göre, çocuklarının “Evet, oruç tutmasını isterim” diyenlerin ilkökul mezunlarında %100.0’lük, ortaokul mezunlarında %99.4’lük, lise mezunlarında %97.5’lik, üniversite mezunlarında %96.7’lik bir oran oluşturdukları görülmektedir. İlkokul mezunlarından “Hayır, istemem” cevabını verenler yoktur. Ortaokul mezunlarının %0.6’sı, lise mezunlarının %2.5’i, üniversite mezunlarının %3.3’ü ise çocuklarının oruç tutmalarını istemediklerini dile getirerek, “Hayır, istemem” cevabını vermişlerdir (Tablo 35).

Chi-kare değeri açısından meslek ve iş durumu faktörünün her hangi anlamlı bir farklılaşmaya sebep olduğu görülmemektedir. Bu duruma göre “Çocuklarınızın oruç tutmaya gücü yetmesi durumunda oruç tutmasını ister misiniz? sorusuna ankete katılan memurların %96.3’ü, işçilerin %95.3’ü, esnaf, serbest çalışan ve işsizlerin %100.0’ü “Evet, oruç tutmasını isterim” cevabını verirken, sadece memurların %3.7’sinin, işçilerin %4.7’sinin “Hayır, istemem” cevabını verdikleri görülmektedir (Tablo 35).

Ankete katılan ebeveynlerin %1.7’sinin çocuklarının oruç tutmalarını istemedikleri görülmektedir. Bunun nedeninin ebeveynlerin bu ibadetin Allah tarafından emir buyrulan bir ibadet olmasını inkâr etmekten değil, sadece kendilerini bilgili tanıtan

din adamları tarafından yanlış öğretilmiş uygulamalardan kaynaklandığı düşünülebilir. Bir de ebeveynler çocuklarını oruç tutup iftara kadar oruca devam etmemelerinden korkarak oruç tutmalarını istemediklerini ifade etmek istemişlerdir. Ebeveynler, “çocuk oruç tuttuğunda iftara kadar dayanamazsa ve orucu bozarsa günah olur” gibi düşüncelerden kurtulamamaktadırlar. Bu tür yanlış inanışlar halk arasında bilgili olarak tanınan cahil din adamları tarafından yapılan tebliğlerle hala sürerek devam etmektedir.

Yetişkin aile fertlerinin oruç tuttuğu günlerde, çocuklar da bu ibadeti yerine getirmeyi isterler. Bazı eğitimciler yaşları küçük, böyle bir ibadeti yapamayacakları, bir gün boyunca aç ve susuz kalmaya dayanamayacakları için çocukların oruç tutmalarına izin verilmemesi gerektiğini vurgulamaktadırlar. Ancak bu çocukların oruç tutma isteklerini, namaza, Kur'an okumaya teşvik etmekle yönlendirmenin daha iyi olduğu düşünülmektedir.¹

Çocuğun mükellef olmadığı bilinerek, dayanamayacaksa hiç başlatılmaması daha uygun olduğu bilinmelidir. “Senin iki yarım gün tutacağın oruç bir tam oruç sayılır, o halde yarımşar gün tutarsan yeter” gibi yanlış tavsiye ve telkinlerde bulunulmaması gerektiği bildirilmektedir.² Bu görüşler çocukların ibadetlerin mahiyetinin ciddiliğini anlamada önemlilik arz etmektedir. İbn Abbas'ın “*Tek secdeyle olsa da namaz kılmalarını söyleyiniz*”³ tavsiyesinden hareketle, çocukların yarımşar gün oruç tutmaları, onların oruç tutmaya alıştırmak ve bu ibadeti sevdirmek amacıyla yapılması fayda sağlayabilir.

Bedeni bakımdan yeterince gelişmiş, sağlıklı olan çocuklar mükellef olmadan önce oruç tutmaya alıştırılmalıdır. Sahurda en sevdiği yiyecekleri hazırlayarak karnını iyice doyurması sağlanmalı, iftar vaktine kadar oruca devam etmesi istenmelidir. Ancak çocuk arzu etmiş, anne-baba da uygun görmüş ve oruca başlamışsa mümkünse orucunu bozmaması için cesaretlendirilmelidir. 10-12 yaşlarına gelince, beden sağlığı yerinde ise, Ramazan ayında birkaç gün oruç tutması istenmeli, bu konuda teşvik edilmeli, yerine getirdiğinde de maddi ve manevi olarak takdir edilmelidir. Birkaç gün oruç tuttuktan sonra, çocuk kendisi istiyorsa devam etmeli, istemiyorsa zorlanmamalıdır.

¹ Ayhan, *Din Eğitimi Ve Öğretimi*, s. 175.

² Ayhan, *Din Eğitimi Ve Öğretimi*, s. 176.

³ Sanani, *a.g.e.*, s. 154.

Ancak mükellef olduğu çağda sağlığı elverişli ise mutlaka orucunu tutması istenmeli, orucun maddi ve manevi faydasının olduğu anlatılmalıdır.⁴

Çocuğun ilgisinin sağlıklı ve dengeli bir biçimde beslenmesi gerekmektedir. Sağlam bir ibadet eğitimi ileride şüphe döneminin daha kolay ve rahat atlatılmasına yardımcı olur. İbadet hayatının ergenlik çağında, çocukluktaki taklitçi unsurlardan arınmış zengin bir muhteva ile derinlik kazanmış bir şekilde varlığını sürdürmesi beklenir. Güçlü bir eğitimden yoksun gençlerin çevrenin olumsuz etkilerine fazlaca kapıldıkları ve dinî yapıp etmelere küçümseyerek baktıkları gözlenmiştir.⁵

C. Çocuklara Dinî Bilgilerin Öğretimi

1. Kelime-i Tevhit ve Kelime-i Şahadet Öğretimi

Çocuğumuzun ileriki yaşlarda sağlıklı bir dinî duygu ve düşünce gelişimi içerisinde olabilmesi için onu çocuk yaşlarda yetiştirmemiz gerekmektedir. Bu yetiştirme faaliyetinin yapılabilmesi için her çocukta olan tekrarlama ve taklit etme özelliklerinden faydalanmak mümkündür.⁶

Çocuğumuza dini nitelikli olarak öğreteceğimiz şeyler arasında, onun dil gelişimiyle doğru orantılı olarak öncelikle ona; Kelime-i Tevhidi, Kelime-i Şahadet'i ezberletmekle iman öğretimine başlayabiliriz. Peygamber Efendimiz (s.a.s.): “Çocuklarınıza ilk öğreteceğiniz kelime ‘Lâ ilâhe illallah’ olsun”⁷ buyurmuşlardır. Çocuk ilk defa Allah demeyi öğrendikten sonra, Allah’a dua etmenin ve O’na yönelmenin tecrübesini yaşamalıdır. Hz. Peygamberin arkadaşları olan sahabeler de çocuklarına Kelime-i Tevhidi 7 kez okutarak ezberletmişlerdir. Çocuk konuşmaya başladığında ilk önce tabii olarak “anne” “baba” der. Fakat iradî olarak söyleyeceği ilk sözün “Allah” olması gerektiği Peygamber Efendimiz (s.a.s.)’in beyanlarında yer almaktadır. Bu konu ile ilgili olarak Cündüb İbn Abdullah (r.a.) şöyle anlatıyor: “Biz yeni filizlenip gelişen bir grup genç olarak Allah Resulü’nün (sav) yanındaydık. Kur’ân öğrenmeden önce imanı öğrendik. Sonra Kur’ân öğrendik ve o bizim imanımızı artırdı, imanımıza iman kattı.”⁸ Hadisten anlaşıldığı üzere, Allah Resulü (s.a.s.) çocuklara

⁴ Ayhan, *Din Eğitimi Ve Öğretimi*, s. 176.

⁵ Hökelekli, Hayati, *Ergenlik Çağı Gençlerinin Dini Gelişimi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Bursa 1983, s. 114.

⁶ Dodurgalı, Abdurrahman, *Ailede Çocuğun Din Eğitimi*, MÜİFVY, İstanbul 1998, s. 225.

⁷ Sanani, Abdurrezzak b. Muhammed, *Musannef*, Beyrut 1970, c. IV, s. 334.

⁸ İbn Mace, *Mukaddime*, 9.

erken yaşlarda iman esaslarının, daha sonra ise Kur'ân'ın öğretilmesini istemektedir. Bu çerçevede Hz. Peygamberin şu uygulaması da dikkat çekicidir. Hz. Peygamber (s.a.s.), henüz küçük yaşta olan İbn Seyyad'a: *‘Benim Allah'ın elçisi olduğuma şahadet eder misin?’*⁹ dediği rivayet edilmektedir. Peygamberimiz, Abdulmuttalip oğullarından bir çocuğa konuşmaya başladığında şu ayeti yedi defa okutarak talim ettirmiştir:¹⁰ *‘Her türlü hamd O Allah'a mahsustur ki, asla evlat edinmemiştir. Hâkimiyetinde hiçbir ortağı yoktur. Acze düşüp de bir desteğe muhtaç olmamıştır.’ De ve tekbir getirerek O'nun büyüklüğünü ilan et!’*¹¹

Hz. Peygamber (s.a.s.)'in dil gelişimini sağlamadaki bu eğitim metodu üç hususta dikkat çekmektedir.

-Dili düzgün konuşup anlayabilme kabiliyetini kazandırmak,

-Dil ile ilgili ahlaki prensipleri kazandırmak (yalan söylememe, çirkin ve müstehcen sözler konuşmama vb.)

-Her yaşta olabileceği gibi, özellikle yeni konuşmaya başlayan çocukların kalbine İslam'ın temel prensiplerinin tohumunu ekmek.

Hz. Peygamber konuşma çağına gelen çocuğun diline İslam'ın tevhit inancını nakşetmiş ve bu eğitim metodunu kullanarak, hem çocuğun dil gelişimine yardımcı olmuş, hem de tevhidi anlam içeren sözcükleri çocuğun telaffuz etmesini sağlamaya çalışmıştır.¹²

Vehb bin Münebbih'e *‘La ilahe illallah Cennetin anahtarı değil midir?’* diye soran kimseye o şöyle cevap verir: *‘Evet. Fakat, her anahtarın dişleri vardır. Eğer dişli anahtar getirirsen kapı sana açılır. Anahtarın dişleri yoksa açılmaz.’*¹³

Çocukların dil gelişimi açısından Hz. Peygamber tarafından yapılan ve çocukların din eğitiminde ilk ve önemli bir yeri olan bu öğretimin Azerbaycan'da nasıl olduğunu, öğretilip öğretilmediğini tespit etmek için ankette, *‘Çocuklarınıza kelimeyi-tevhidi ve kelimeyi-şahadeti ezberlettiniz mi?’* diye bir soruya yer verilmiştir.

Soruya ankete katılanların %79.2'si ezberlettiklerini dile getirerek *‘Evet’* cevabını verirken, %20.8'i bazı nedenlerden dolayı öğretmediklerini *‘Hayır’* cevabını

⁹ Buhari, Cihad, 182; Tirmizi, Fiten, 63.

¹⁰ İbn Ebi Şeybe, Ebu Bekir Abdullah İbn Muhammed, *Musannaf-ı İbn Ebi Şeybe*, Haydarabat 1966, 1/348.

¹¹ İsrâ, 17/111.

¹² Sağlam, İsmail, *İslam ve Batı Eğitiminde Okulöncesi Eğitimi (Hedefler, Etkinlikler)*, Rehber Reklam Ajansı, Bursa 2001, s. 50-51.

¹³ Buhari, Cenaiz, 1.

vererek ifade etmişlerdir. Bu nedenlerin, kendilerinin kelime-i tevhid ve kelime-i şahadeti bilmemelerinden, çocuklarının küçük yaşlarda olup ezberletme yeteneğine hala sahip olmamalarından kaynaklandığı düşünülebilir (Tablo 36).

Tablo 36. Deneklerin Çocuklara Kelime-i Tevhit ve Kelime-i Şahadeti Ezberlettikleri İle İlgili Görüşlerine Göre Dağılımı

Çocuklarınıza kelime-i tevhidi ve kelime-i şahadeti ezberlettiniz mi?	Sayı	%
Evet	285	79.2
Hayır	75	20.8
Toplam	360	100.0

Sorunun değişkenlerle ilişkisinde, cinsiyet faktörü önemli farklılığın oluşmasına sebep oluşturmadığından, chi-kare sonuçları anlamsız gözükmemektedir. Cinsiyet durumlarına göre soruya, kadınların %78.3'ü, erkeklerin %80.3'ü "Evet" cevabını vermiştir. "Hayır" cevabını verenler ise kadınlarda %21.7'lik, erkeklerde %19.7'lik bir oran oluşturmaktadır (Tablo 37).

Çocuklarınıza kelime-i tevhidi ve kelime-i şahadeti ezberlettiniz mi? Sorusunun yaş faktörü değişkeni ile ilişkisinde her hangi bir farklılaşmanın olmaması, chi-kare testinin anlamsız olduğunu göstermektedir. Frekans tablosundan, "Evet" cevabını verenlerin, 21-30 yaşlarda %77.4, 31-40 yaşlarda %81.8, 41-50 yaşlarda %74.5, 51-60 yaşlarda %78.8, 61 ve yukarı yaşlarda en üst düzey %92.3 oranında olduğu görülmektedir. "Hayır" cevabını verenlerin oranının ise, 21-30 yaşlarda %22.6, 31-40 yaşlarda %18.2, 41-50 yaşlarda %25.5, 51-60 yaşlarda %21.2, 61 ve yukarı yaşlarda %7.7 düzeyindedir (Tablo 37).

Kelime-i tevhid ve kelime-i şahadeti çocuklarına öğretenlerin %80 civarında iken, bu oran 60 yaşın üzerine çıktığında %90-95'i bulmaktadır. Bunun nedeni de Sovyet döneminde ailede verilmiş olan din eğitiminin, özellikle de dini inanç esasları olan, kelime-i tevhid ve kelime-i şahadetin daha iyi bir şekilde öğretilmeye çalışıldığı söylenebilir. Bu tespitin de Sovyet döneminde dini hayatın ailede verilen din eğitimi vasıtasıyla varlığını sürdürdüğünü söyleyebiliriz.

Sorunun medeni durum değişkeni ile ilişkisinde chi-kare değerinin anlamsız çıkması, önemli bir farklılaşmanın olmadığını ortaya koymuştur. Medeni durumlarına göre evlilerin %79.9'u, dul olanların %78.3'ü, boşanmış olanların %50.0'si "Evet"

cevabını verirken, evlilerin %20.1'i, dul olanların %21.7'si, boşanmış olanların yine %50.0'si "Hayır" cevabını vermişlerdir (Tablo 37).

Tablo 37. Çocuklara Kelime-i Tevhit ve Kelime-i Şahadeti Ezberletmekle İlgili Görüşlerin Değişkenlerle İlişkisi

Değişkenler		Çocuklarınıza kelimeyi-tevhidi ve kelimeyi-i şahadeti ezberlettiniz mi?				Chi-Square Değeri
			Evet	Hayır	Toplam	
Cinsiyet	Kadın	S %	159 78.3	44 21.7	203 100.0	x ² =0.200 SD=1 P<0.05 P>0.655
	Erkek	S %	126 80.3	31 19.7	157 100.0	
	Toplam	S %	285 79.2	75 20.8	360 100.0	
Yaş	21-30	S %	41 77.4	12 22.6	53 100.0	x ² =3.459 SD=4 P<0.05 P>0.484
	31-40	S %	130 81.8	29 18.2	159 100.0	
	41-50	S %	76 74.5	26 25.5	102 100.0	
	51-60	S %	26 78.8	7 21.2	33 100.0	
	61 ve yukarı	S %	12 92.3	1 7.7	13 100.0	
	Toplam	S %	285 79.2	75 20.8	360 100.0	
Medeni Durum	Evli	S %	263 79.9	66 20.1	329 100.0	x ² =4.257 SD=2 P<0.05 P>0.119
	Dul	S %	18 78.3	5 21.7	23 100.0	
	Boşanmış	S %	4 50.0	4 50.0	8 100.0	
	Toplam	S %	285 79.2	75 20.8	360 100.0	
Eğitim Durumu	İlkokul mezunu	S %	4 44.4	5 55.6	9 100.0	x ² =7.716 SD=3 P<0.05 P>0.052
	Ortaokul mezunu	S %	142 78.9	38 21.1	180 100.0	
	Lise mezunu	S %	68 84.0	13 16.0	81 100.0	
	Üniversite mezunu	S %	71 78.9	19 21.1	90 100.0	
	Toplam	S %	285 79.2	75 20.8	360 100.0	
Meslek ve İş	Memur	S %	90 83.3	18 16.7	108 100.0	x ² =5.055 SD=4 P<0.05 P>0.282
	İşçi	S %	33 76.7	10 23.3	43 100.0	
	Esnaf	S %	23 88.5	3 11.5	26 100.0	
	Serbest çalışan	S %	60 80.0	15 20.0	75 100.0	
	İşsiz	S %	79 73.1	29 26.9	108 100.0	
	Toplam	S %	285 79.2	75 20.8	360 100.0	

Bu sorunun ilişkili olduğu diğer bir değişken de eğitim durumudur. Chi-kare sonuçlarının anlamsız çıkması, eğitim durumu değişkeninin her hangi bir farklılaşmaya neden olmadığını desteklemektedir. Soruya ilkökul mezunlarından %44.4'lük, ortaokul mezunlarından %78.9'lük, lise mezunlarından %84.0'lük, üniversite mezunlarından %78.9'lük bir oranın "Evet" cevabını verdikleri görülmektedir. "Hayır" cevabını verenler ise, ilkökul mezunlarında %55.6'lık, ortaokul mezunlarında %21.1'lik, lise mezunlarında %16.0'lık, üniversite mezunlarında %21.1'lik bir oran oluşturmaktadır (Tablo 37).

Meslek ve iş değişkeninin önemli farklılaşma oluşturmadığı, chi-kare sonuçlarının anlamsız sonuçlarından anlaşılmaktadır. Buna göre "Evet" cevabını verenlerin oranının, memurlarda %83.3, işçilerde %76.7, esnaflarda %88.5, serbest çalışanlarda %80.0, işsizlerde %73.1 düzeyinde olduğu tespit edilmiştir. "Hayır" cevabını verenlerin memurlarda %16.7, işçilerde %23.3, esnaflarda %11.5, serbest çalışanlarda %20.0, işsizlerde %26.9 oranında olduğu görülmektedir (Tablo 37).

Çocuklara konuşmaya başladıklarında Allah'a imanın, kelime-i tevhidin öğretildiği Hz. Peygamber (s.a.s.)'in "*Çocuklarınıza ilk öğreteceğiniz kelime 'Lâ ilâhe illallah' olsun*"¹ hadisinden anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber (s.a.s.) her yaşta olabileceği gibi, özellikle yeni konuşmaya başlayan çocukların, dili düzgün konuşup anlayabilme, dil ile ilgili ahlaki prensipleri kazanabilme (yalan söylememe, çirkin ve müstehcen sözler konuşmama vb.) yeteneğine sahip olmasını istemektedir. Yeni konuşmaya başlayıp, 3 yaşlarına geldiklerinde çocuklarda çevresini öğrenme ve keşfetme isteği gelişir. Bu isteğe bağlı olarak çocuk, kendi bedenine, cinsel farklılıklara ve çevrede olup biten her şeye karşı bir merak ve öğrenme eğilimi gösterir.

Okul öncesi dönem genellikle cinsel-benlik duygusunun, cinsel rollerin belirlendiği bir dönemdir. Üç yaşında çocuğun, toplumun cinsiyete karşı tutumlarını dikkatle izlediği ve öğrenmeye çalıştığı dönemdir.² Bu gerçeklerden hareketle bu yaşta çocuğa verilen tuvalet eğitimi, cinsel eğitimiyle birlikte, ayıp, günah gibi kavramlar öğretilirken çocukta utanma duygusu gelişir. Azerbaycan'da yapılan çocuk eğitiminde uygulanan yanlış davranışlardan biri de şudur. Yeni konuşmaya başlayan ve utanma duygusu gelişmeyen çocuklara, sevgi diye küfür, sövme gibi kelimelerin öğretilmesi

¹ Sanani, a.g.e., s. 334.

² Yavuzer, Haluk, *Çocuğunuzun İlk Altı Yılı*, Remzi yay., İstanbul 1999, s. 186.

gözden kaçmamaktadır. Bu açıdan utanma duygusu gelişmeyen ve neyin kötü, neyin yanlış olduğunu bilmeyen çocuklara bu tür olumsuz uygulamaların öğretilmesi, onun ahlak bakımından bozulmasına neden olmaktadır. Bu nedenle bu yanlış uygulamayı yapan ve yapılmasına izin veren veya göz yuman ebeveynlerin daha sonra çocuklarının ahlaki değerleri benimsemeleri sonucuyla karşılaşmaları söz konusu olabilecektir.

2. İman Esaslarının Öğretimi

Çocuklara iman esaslarının öğretimiyle tarifte sözü edilen meselelerin öğretilmesi ve bu doğrultu da yetiştirilmeleri kastedilmektedir. Bu açıdan çocukların Allah'ı kendi seviyelerinde gereği gibi tanımaları ve diğer iman esaslarını bilip kabullenmeleri, yine bu çerçevede Allah-kainat-insan arasındaki ilişkiyi, basitten karmaşığa doğru kavrayabilecek entelektüel birikimi elde edebilmeleri, iman esaslarının öğretimi içerisinde değerlendirilebilir. Konuya insan yaratılış özelliklerinin dini kabul etmeye bağlı olduğunu bildiren bir ayetle aydınlık getirmek uygun olacaktır. Kur'an'da insan yaratılışının bu özelliği şu şekilde beyan edilmiştir: “*Yüzünü doğru bir din olan İslam'a, insanların fitratına uygun olan dine çevir*”³ Bu ayeti Hz. Peygamber'in (s.a.s.) buyurmuş olduğu şu hadisi- şerifile açıklamaktadır. “*Her çocuğu, annesi fitrat üzere dünyaya getirir. Onun bu hali, konuşma çağına kadar devam eder. Sonra ebeveyni onu, Hıristiyan, Mecusi, Yahudi veya müşrik yapar. Eğer anne babası Müslüman iseler, çocuk da Müslüman olur.*”⁴ Burada fitrat, insanın doğuştan Allah'a inanmaya yetenekli ve dini inancı kabul etmeye elverişli olarak yaratıldığını ifade etmektedir. Çocukluk çağında ilk yılların öneminin ve sonraki yıllara etkisinin kaçınılmaz bir gerçek olduğu her zaman hafızalarda tutulmalıdır. Çocuklar ilk defa aile fertleri ile tanıştıkları için, kendileri üzerinde en fazla aile üyeleri etkili olmaktadır. Bu nedenle gerek din eğitimi, gerek ahlak eğitimi açısından olsun, ailenin rolünün büyük olduğu aşikârdır. Çocuklara, Allah, peygamber, cennet, cehennem, kitaplar, melekler ve bu gibi dini kavram ve iman esaslarının öğretilmesine aileden başlamak eğitimde kolaylık sağlayacaktır.

Azerbaycan'da gerçekleştirdiğimiz bu anket uygulamasında, ebeveynlerin bu eğitimde nasıl bir başarı sağladıklarını öğrenmek için, “Çocuklarınıza Allah, peygamber, kitaplar, cennet, cehennem, melekler hakkında bilgiler veriyor musunuz?” sorusuna yer verilmiştir. Soruya ebeveynlerin %80.8'inin çocuklarına bu eğitimi

³ Rum, 30/45.

⁴ Buhari, Cenaiz, 79; Müslim, Kader, 23, 25; İman, 264.

verdiklerini dile getirerek ‘‘Evet’’ cevabını verdikleri, %14.2’sinin bilgisi olduğu halde bazı nedenlerden dolayı bu uygulamayı gerçekleştirmediklerini ‘‘Hayır’’ cevabıyla ifade ettikleri, %5.0’nin ise ‘‘Bu konuda kendi bilgilerinin olmadığından’’ bu uygulamayı yapmadıkları görölmektedir (Tablo 38).

Tablo 38. Deneklerin İman Esaslarını Öğretimi İle İlgili Görüşlerine Göre Dağılımı

Çocuklarımıza Allah, peygamber, kitaplar, cennet, cehennem, melekler, kaza kader hakkında bilgiler veriyor musunuz?	Sayı	(%)
Evet	80.8	291
Hayır	14.2	51
Bu konuda kendi bilgim yoktur	5.0	18
Toplam	360	100.0

İman esasları konusunda Azerbaycan ailesi yüksek oranda bu bilgiye sahip olup, bu bilgiyi kendi çocuklarına da öğrettikleri gözlemlenmiştir. Dolayısıyla, Azerbaycan aile yapısı iman bilgisine büyük oranda sahiptir diyebiliriz. Bu bilgileri dini kurumlardan almasalar bile, aile içindeki eğitim aracılığı ile öğrendikleri söylenebilir.

Sorunun değişkenlerle ilişkisinde cinsiyet faktörü anlamlı görülse de chi-kare sonuçları bu anlamlılığı desteklememektedir. Buna göre soruya ‘‘Evet’’ cevabını verenlerin kadınlarda %78.8, erkeklerde kadınlardan daha üst düzeyde %83.4 oranında olduğu görölmektedir. ‘‘Hayır’’ cevabını verenler kadınlarda %14.3’lük, erkeklerde %14.0’lük bir oran oluştururken, ‘‘Bu konuda kendi bilgim yoktur’’ diyenlerin oranının kadınlarda %6.9, erkeklerde %2.5 düzeyinde olduğu tespit edilmiştir (Tablo 39).

Bu uygulamayı gerçekleştirme oranının, erkeklerde kadınlardan üst düzeyde olmasının sebepleri görmüş oldukları eğitimden kaynaklanmaktadır. Kadınlar sosyal hayatta aktif olmadıkları için dini eğitimlerini kurslarda gerçekleştirememektedirler.

İman esaslarının öğretimini içeren bu sorunun ilişkili olduğu diğer bir değişken de yaş faktörüdür. Sorunun yaş durumu ile ilişkisi önemli görülse bile, chi-kare değeri açısından her hangi anlamlı bir farklılaşmanın varlığı söz konusu değildir. Yaş durumlarına göre soruya 21-30 yaşlarda olanların %81.1’i, 31-40 yaşlarda olanların %83.0’ü, 41-50 yaşlarda olanların %77.5’i, 51-60 yaşlarda olanların %75.8’i, 61 ve yukarı yaşlarda olanların %92.3’ü ‘‘Evet’’ cevabını vererek, çocuklarına iman esaslarını öğrettiklerini ifade etmişlerdir. Çocuklarına bu eğitimi vermediklerini dile

getirerek, ‘‘Hayır’’ cevabını verenlerin oranının 21-30 yaşlarda %18.9 düzeyinde, 31-40 yaşlarda %11.9 düzeyinde, 41-50 yaşlarda %14.7 düzeyinde, 51-60 yaşlarda en yüksek %21.2 düzeyinde iken, 61 ve yukarı yaşlarda ‘‘Hayır’’ cevabını verenler yoktur. ‘‘Bu konuda kendi bilgisinin olmadığını’’ söyleyenler 21-30 yaşlarda yoktur. Bu yaştaki insanlar din eğitimi kurslarında din eğitimi almışlardır. Çünkü Sovyet döneminden sonra din eğitimi veren kursların, İlahiyat fakültelerinin, medreselerin açılması, dini kitapların ülkeye getirilmesi, bu yaştaki insanların din bilgilere sahip olmalarını sağlamıştır. Bu konuda kendi bilgileri olmadığı için çocuklarına iman esaslarını öğretmeyenlerin, 31-40 yaşlarda %5.0 oranında, 41-50 yaşlarda %7.8 oranında, 51-60 yaşlarda %3.0 oranında, 61 ve yukarı yaşlarda %7.7 oranında olduğu görülmektedir (Tablo 39).

Sorunun değişkenlerle ilişkisinin medeni durumlarına göre değerlendirilmesine gelince chi-kare testinin anlamsızlığının tespit edildiği görülmektedir. Medeni durumlarına göre evli olanların %81.8’i, dul olanların %78.3’ü, boşanmış olanların %50.0’si iman esaslarını öğrettiklerini ‘‘Evet’’ cevabı vererek ifade etmişlerdir. ‘‘Hayır’’ cevabını vererek bu eğitimi yapmayanların oranının, evlilerde %13.7, dul olanlarda %17.4, boşanmış olanlarda %25.0 düzeyinde olduğu tespit edilmiştir. Bu konuda kendi bilgileri olmadığından çocuklarına iman esaslarını öğretmeyenlerin evlilerde %4.6 oranında, dul olanlarda %4.3 oranında, yine boşanmış olanlarda %25.0 oranında olduğu görülmektedir (Tablo 39).

Sorunun ilişkili olduğu diğer bir değişken eğitim durumudur. Eğitim durumu değişkeninin bu konuda farklılaşmaya sebep olduğu gözlenmekte, chi-kare testi anlamlı çıkması bunu desteklemektedir. Soruya ‘‘Evet’’ cevabını verenler, ilkokul mezunlarında %55.6’lık, ortaokul mezunlarında %78.3’lük, lise mezunlarında %85.2’lik, üniversite mezunlarında %84.4’lük bir oran oluşturmaktadırlar. ‘‘Hayır’’ cevabını verenlerin oranının ilkokul mezunlarında en yüksek %44.4, ortaokul mezunlarında %15.6, lise mezunlarında %7.4, üniversite mezunlarında %14.4 düzeyinde olduğu görülmektedir. İlkokul mezunlarında ‘‘Bu konuda kendi bilgim yoktur’’ cevabını verenler olmadığı halde, ortaokul mezunlarında bu cevabı verenlerin oranı %6.1, lise mezunlarında en yüksek %7.4, üniversite mezunlarında en aşağı %1.1 düzeyindedir (Tablo 39).

Tablo 39. Çocuklara İman Esaslarının Öğretimi İle İlgili Görüşlerin Değişkenlerle İlişkisi

Değişkenler		Çocuklarınıza Allah, peygamber, kitaplar, cennet, cehennem, melekler, kaza kader hakkında bilgiler veriyor musunuz?					Chi-Square Değeri
			Evet	Hayır	Bu konuda kendi bilgim yoktur	Toplam	
Cinsiyet	Kadın	S %	160 78.8	29 14.3	14 6.9	203 100.0	x ² =3.587 SD=2 P<0.05 P>0.166
	Erkek	S %	131 83.4	22 14.0	4 2.5	157 100.0	
	Toplam	S %	291 80.8	51 14.2	18 5.0	360 100.0	
Yaş	21-30	S %	43 81.1	10 18.9	0 .0	53 100.0	x ² =9.697 SD=8 P<0.05 P>0.287
	31-40	S %	132 83.0	19 11.9	8 5.0	159 100.0	
	41-50	S %	79 77.5	15 14.7	8 7.8	102 100.0	
	51-60	S %	25 75.8	7 21.2	1 3.0	33 100.0	
	61 ve yukarı	S %	12 92.3	0 .0	1 7.7	13 100.0	
	Toplam	S %	291 80.8	51 14.2	18 5.0	360 100.0	
Medeni Durum	Evli	S %	269 81.8	45 13.7	15 4.6	329 100.0	x ² =8.429 SD=4 P<0.05 P>0.077
	Dul	S %	18 78.3	4 17.4	1 4.3	23 100.0	
	Boşanmış	S %	4 50.0	2 25.0	2 25.0	8 100.0	
	Toplam	S %	291 80.8	51 14.2	18 5.0	360 100.0	
Eğitim Durumu	İlkokul mezunu	S %	5 55.6	4 44.4	0 .0	9 100.0	x ² =14.427 SD=6 P<0.05 P<0.025
	Ortaokul mezunu	S %	141 78.3	28 15.6	11 6.1	180 100.0	
	Lise mezunu	S %	69 85.2	6 7.4	6 7.4	81 100.0	
	Üniversite mezunu	S %	76 84.4	13 14.4	1 1.1	90 100.0	
	Toplam	S %	291 80.8	51 14.2	18 5.0	360 100.0	
Meslek ve İş	Memur	S %	93 86.1	11 10.2	4 3.7	108 100.0	x ² =7.611 SD=8 P<0.05 P>0.472
	İşçi	S %	30 69.8	9 20.9	4 9.3	43 100.0	
	Esnaf	S %	21 80.8	4 15.4	1 3.8	26 100.0	
	Serbest çalışan	S %	60 80.0	13 17.3	2 2.7	75 100.0	
	İşsiz	S %	87 80.6	14 13.0	7 6.5	108 100.0	
	Toplam	S %	291 80.8	51 14.2	18 5.0	360 100.0	

Sorunun ilişkili olduğu diğer bir değişken meslek ve iş faktörüdür. Meslek ve iş faktörü önemli farklılığın oluşmasına zemin oluşturmadığından, chi-kare sonuçları anlamsız gözükmemektedir. Meslek ve iş durumlarına göre memurların %86.1'i, işçilerin

%69.8'i, esnafların %80.8'i, serbest çalışanların %80.0'i, işsizlerin %80.6'sı soruya "Evet" cevabını verirken, "Hayır" cevabını verenlerin oranı memurlarda %10.2, işçilerde %20.9, esnaflarda %15.4, serbest çalışanlarda %17.3, işsizlerde %13.0 düzeyindedir. "Bu konuda kendi bilgim yoktur" diyenlerin, memurlarda %3.7, işçilerde %9.3, esnaflarda %3.8, serbest çalışanlarda %2.7, işsizlerde %6.5 oranında olduğu tespit edilmiştir. Meslek ve iş durumlarına göre kendilerinin iman esaslarını bilmediklerini ve öğretmediklerini söyleyerek hayır cevabını verenlerin, bu esasları neden öğretmediklerinin sebeplerinin, çalışma, iş zorlukları gibi problemlerden kaynaklandığı düşünülebilir (Tablo 39).

Ailenin çocuk eğitiminde önemli oluşu, gerek Kur'an ayetleri, gerekse Hz. Peygamber'in hadislerinde de vurgulanmıştır. İslam eğitimcileri de bu iki kaynak doğrultusunda ailenin, çocukların dinî eğitiminden sorumlu olduğunu ifade etmişlerdir. O halde "nasıl bir din eğitimi?" sorusuyla karşı karşıyayız. Konuyu daha da özelleştirirsek soruyu şu şekilde sormalıyız: "İman esaslarını nasıl bir methodla öğretilim ki, çocuk eğitiminde en önemli ortamı teşkil eden ailede, çocuklar sağlam ve tutarlı bir inancın sahibi olabilsinler?" İşte, aşağıda bu sorunun cevabı aranmaya gayret edilecektir.

a. Allah'a iman öğretimi

Çocuklara iman esaslarının öğretiminde ilk ve en önemlisi Allah'a iman öğretimidir. İnsan ancak beş duyu organıyla algılayabildikleri varlıklar hakkında bilgi sahibi olabilmektedir. Bu saydığımız özelliklerin çocuklar için de söz konusu olduğundan ötürü onlara Allah'a iman öğretiminin zorluğu ortadadır. Çocuk ilk yaşlardan itibaren gördüğü davranışları taklit etmeye, duyduğu her şeyi öğrenmeye ve kabul etmeye çalışmaktadır. Çocuklarda Allah hakkında tasavvurlar 3 yaşlarından itibaren gelişmeye başlar. Allah'ın anlaşılmasında çocuğun bilişsel gelişimi ve yetenekleri etkili olmaktadır. Çocuk, her hangi bir kavramı anlamaya çalışırken yaptığı gibi çoğu kez zihninde Allah'a ait zihinsel şema oluşturur. Bu şemalar ise çocuğun bilişsel gelişimine paralel olarak farklılıklar gösterir. Özellikle çocukta görülen Allah tasavvurunda yaşa bağlı olarak değişiklik görülür. Okul öncesi dönemde çocuk, Allah'ı süpermen gibi algılar. Bu yaşta çocuklarda, antropomorfizm yani insana benzetme özelliğinden dolayı Allah tasavvuru da insana benzemektedir. Bu yaşta çocuklar somut

düşündüklerinden dolayı, soyut kavramları anlayamazlar. İnsani özellikleri ilahî varlığa atfetmek anlamına gelen bu özellik 3-6 yaş arası çocukların Allah anlayışı ile ilgili karakteristik yapısıdır. Bu konuda yapılan araştırmalarda Tanrı çocuklar tarafından insanlardan daha büyük ve daha güçlü bir insan olarak tasavvur edilmiştir.¹

Üç yaşından itibaren Allah hakkında bilgi edinmeye başlayan çocuk, önceleri antropomorfik bir nitelik taşıırken, 7-9 yaşlarından itibaren bu tasavvurlarını soyut bir şekle dönüştürmektedir. Çocuk okul öncesinde Allah'ın gökte olduğuna inanırken, 10-12 yaşlarında ise O'nun her zaman ve her yerde olduğunu kabul etmekte ve diğer gelişim aşamalarında olduğu gibi, Allah'ı tasavvur hususunda da bir gelişmeye yönelmektedir.²

Çocuk psikolojisi üzerinde yapılan araştırmalar, çocukların 2-3 yaşlarından itibaren toplumsal çevreyle iletişim kurmaya başladığını göstermektedir. 2 yaşına kadar somut düşünen çocuklar, 2 yaşından 7 yaşına kadar olan dönemde soyut düşünmeye başlarlar. 7 yaşından 11 yaşına kadar olan dönemde çocuğun kendine öğretilenlerle birlikte, birçok düşünsel ve soyut işlemleri yapabildiği görülür. 11 yaşından itibaren kavramları, önermeleri ve her türlü zihni işlemleri kolaylıkla yapabilir.³ Çocukların bu zihni gelişmesini göz önünde bulundurularak, Allah'a iman öğretiminde dikkatli olunması gerektiği unutulmamalıdır. Bu çerçevede Allah'a iman öğretiminde temel prensipler neler olmalıdır? sorusuna cevap bulmaya çalışabiliriz.

a.a. Allah sevgisi

Din eğitimi insanlara birbirini sevmeyi, güvenmeyi ve en yüce varlık olan Allah'ı severek O'na güvenip bağlanmayı hedef almıştır. Çocuklarda ilk başlayan duygular, sevgi ve güven duygusu olduğundan dolayı, bu sıralarda din eğitiminin verilmesi belki de en güzel bir fırsat olarak değerlendirilmelidir. Bu duygular 2 yaşından itibaren başlayarak geliştirilebilir. Sevgi, güvenme ve bağlanma duyguları, dikkatli ve yerinde yapılacak din eğitimi ile geliştirilirken, saldırganlık, korku ve endişe duyguları ise yalnız din eğitimi ile giderilebilir. İnsanoğlu önce sevmeyi öğrenmeli ki, Allah'ı sevebilsin, bağlanmayı öğrenmeli ki bağlanabilsin. Çocuk sevdiği ailesinin

¹ Özeri, Zeynep Nezahat, *Okul Öncesi Din ve Ahlak Eğitimi*, Dem yay., İstanbul 2004, s. 67.

² Ay, *Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım*, s. 69.

³ Ayhan, *Din Eğitimi ve Öğretimi*, s. 112.

sevgisini kaybetmemesi için ailede koyulan tüm kuralları ve yasağı isteyerek kabul eder. Bu husus Allah'a iman öğretiminde de daha önemlidir.⁴

Çocuklara Allah'a iman öğretiminde dikkat edilecek prensiplerin en başında Allah sevgisi yer almaktadır. Allah sevgisi insanda yaratılıştan mevcut olan bir duygu olup, Allah'a karşı sevgiyi insanlara telkin etmeyen bir dinin eğitimde başarılı olması düşünülemez. Günümüz eğitim sisteminde de, üzerinde en çok durulması ve geliştirilmesi gereken duygunun sevgi duygusu olduğu önemle vurgulanmaktadır. Eğer çocuk, Allah sevgisine ulaşan bir varlık olabilirse, başta insanlar olmak üzere, bütün canlıları sevecek ve bu sevgi ona hayatında bütün güçlükleri aşmasında yardımcı olacaktır.⁵

Çocuklarımıza Allah'ı Kur'an'daki ifadelerle⁶ tanıtmamız onlar için zorluk olabilir.⁷ Çocuğun Allah'ı ayetlerde ifade edildiği gibi anlaması mümkün değildir. Allah'ı anlamak için oldukça derin bir düşünceye ihtiyaç vardır. Nitekim çocuklardan da Allah'ı bu şekilde anlamasını beklememeliyiz.

Çocuklara Allah'a iman öğretiminde izlenecek diğer bir metot ise çocuklarımızın dikkatini etraftaki eşya ve olaylara yönlendirmektir. Güneşin doğuşu ve batışı, yıldızların ışık saçarak parlaması, mevsimlerin değişmesi, yağmur ve karın yağması, binlerce bitkilerin ve yüzlerce hayvan türünün bir düzen içinde yaşaması gibi. Kâinat içinde var olan bu şeylere çocukların dikkatinin çekilmesi gereklidir. Etrafında var olan eşya ve meydana gelen olaylara dikkat çeken çocuk, bu eşsiz düzenin mutlaka bir düzenleyicisi olduğuna kendisi karar verecek ve bu Yüce Kudretin Allah olduğunu rahatlıkla kabul edecektir.⁸

Çocukların çevresindeki eşya ve tabiat güzelliklerine karşı ilgi ve sevgilerini canlı tutmak, çevreden aldıkları izlenimleri, gözlemleri, duyguları ifade etmelerine imkân sağlamak, okul öncesi dönemde ilkemiz olmalıdır. Allah, çevremizde gördüğümüz

⁴ Ayhan, Halis, *Eğitime Giriş ve İslamiyet'in Eğitime Getirdiği Değerler*, Damla yay., İstanbul 1982, s. 228.

⁵ Ay, *Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım*, s. 134-135.

⁶ Allah insanı yaratmıştır ve ona şah damarından yakındır, Göklerde ve yerde olanları bilir, üç kişi konuşsa mutlaka dördüncüsü O'dur, Beş kişi konuşsa mutlaka altıncısı O'dur. Bundan az veya çok nerede bulunurlarsa bulunsunlar, mutlaka O onlarla beraberdir. Sonra kıyamet günü onlara yaptıklarını haber verir. Çünkü Allah her şeyi bilendir. O, ilktir, sondur, aşikârdır, gizlidir. O, her şeyi bilendir.

⁷ Selçuk, Mualla, *Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler*, TDV yay., Ankara 1991, s. 76.

⁸ Ay, *Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım*, s. 172.

varlıkları yaratan ve koruyan varlıktır. İnsanları sevmenin, saymanın, yaratılanlara değer vermenin Allah'a yakınlık olduğu benimsetilecek, yarattığı kullara, varlıklara karşı duyulan saygının Allah'a da saygı olacağı duygusu kazandırılacaktır.⁹ Allah sevgisi esas alınarak çocuğun ümit ve güven duygularını geliştiren bir iman öğretimi, çocuğa pek çok yönden fayda sağlayacak ve böyle bir eğitim sayesinde çocuk, ümit ve neşe dolu bir şekilde, hayata sevgi ile bakacaktır. Çocuk merkezli eğitim anlayışında çocuğun sevildiğini bilmesinin onda özgüvenin artmasına yardımcı olacaktır. Bu nedenle Allah'a iman öğretiminde de sevgi esas yeri tutmaktadır. Çocuğa Allah'ın kendisini sevdiğine bütün kalbiyle inanan çocukların bu inançları yeri geldikçe artırılmalıdır. Hayatın ilk yıllarında itibaren sevgiye dayalı yetiştirilen çocuklar başkalarıyla ilişkiler kurmakta başarılı olurlar. Bu sevgi hem de çocuğun her anında yanında olan yaratıcısının aynı zamanda kendisini bütün kötülüklerden koruduğuna inanmasını sağlayacaktır.

Dinin temelini oluşturan Allah inancı, ilk yaşlarda şöyle verilebilir: Allah, bütün varlıkları yaratan ve insanları onlardan daha üstün kılan ve seven, özellikle çocukları daha çok seven ve koruyan, besleyip büyüten, sayılmayacak güzelliklerde çeşitli yiyecekler veren, çiçeklerle, hayvanlarla tabiatı dolduran, suçları ve yanlış davranışları hemen cezalandırmayıp, onların farkına varmamız ve vazgeçmemiz için zaman tanıyan, davranışlarımızın iyi ve güzel olanlarını beğenen ve büyük mükâfatlar veren, yaptığımız her bir iyiliğe karşılık pek çok iyiliklere ulaşmamızı sağlayan Yüce Rabbimizdir.¹⁰

a.b. Allah korkusu

Din eğitiminde ruh sağlığını olumsuz etkileyen durumlara mahal vermemek, ruh sağlığını bozan etkenleri ortadan kaldırmak için, rehberlik hizmetlerinden yararlanmak gerekir. Çocuğun, aşırı dini korkular ve kaygılar, yanlış din eğitimi uygulamaları, aşırı duygusallık, dinde aşırı gitme gibi çeşitli nedenlerle ruh sağlığı zarar görebilmektedir. Yakan, yıkan, taş yapan bir Allah imajı, hata yapan çocukları sindirmek için cehennem korkusuyla tehdit etme, çocuklar üzerinde olumsuz tesirler yapabilmektedir. Çocuk,

⁹ Selçuk, *a.g.e.*, s. 77.

¹⁰ Ayhan, *Din Eğitimi ve Öğretimi*, s. 111.

korktuğu şeyden kaçmakta ve böylece bir takım yanlışlar yapmaktadır. Korkutulan çocuk tedirginlik yaşamakta, durgunlaşmakta ve ümidini yitirebilmektedir.¹¹

Allah inancını öğretmede çocuklara sevgi, ümit ve bağlanma duygularını geliştirerek işe başlamak daha kolay olacaktır.

Çocuklara sevgi ile verilen eğitim çocuğun daha neşeli, ümitli ve atılgan, medeni cesareti yerinde bir kişi olarak yetişmesine yardımcı olacaktır. Ancak biraz büyük çocuklara ve yetişkin insanlara korkulacak davranışları da öğretmek yerinde olacaktır. Korku sayesinde insanın hayatta birçok şeyden sakınarak devamlı uyanık ve dikkatli olması temin edilir. İmkân ve gücünü daha düzenli ve ihtiyatlı kullanarak, sevgi ile korku dengesini kurarak hayatında başarılı olabilir.¹²

Genellikle korkular çocuklarda 2-3 yaşlarında ortaya çıkmaktadır. Çocukların; Allah, cehennem vb. korkularının olmadığı, bu korkuların genellikle yetişkinlerin hatalı telkinlerinden kaynaklandığı görülmektedir. Çünkü hakkında hiçbir fikre sahip olmadığı, herhangi bir şeyi çocuk -telkin vasıtasıyla- sevebilir veya ondan korkabilir. Çocuklar, Allah'ın her yaramazlığı gördüğü, kötü hareketleri defterine kaydettiği söylenerek sindirilmeye çalışılmamalıdır. O halde, 7 yaşından önce çocuğa uygulanacak cezai müeyyideler ve dolayısıyla telkin edilecek Allah korkusu, onun için ancak caydırıcı bir unsur olacaktır. Bunun tesirinin kalıcı olması düşünülemez. Bu nedenle çocuklara küçük yaşlarda telkin edilen Allah korkusunun hemen hiçbir faydası olmayacağı gibi, yerli yersiz yapılan bu telkinlerin birçok zararlı sonuçlar doğuracağı da unutulmamalıdır. Ebeveynlerin çocuklara: "Allah seni taş yapar, gözünü kör eder, cehennemde yakar vs." ifadeleri gerek çocuğun ruh sağlığı ve gerekse sonraki hayatı için zararlı olacaktır. Kullarını seven ve onlara sayılamayacak kadar nimetler veren Allah'ı, çocuğun henüz işlenmemiş temiz ve sade olan zihninde kızan, ceza ve azap veren biri olarak şekillendirmenin hiçbir doğru tarafı yoktur.¹³

Çocuk, 3-4 yaş dolaylarında Allah hakkında fikir yürütmeye başlar. Bu yaş çocuklarının Allah tasavvuru gelişim özelliklerine ve zihinsel kapasitelerine uygun

¹¹ Bulut, AYTEKİN, *Din Eğitimi Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık*, DİB yay., Ankara 2002, s. 58.

¹² Ayhan, *Din Eğitimi ve Öğretimi*, s. 119.

¹³ Ay, *Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım*, s. 144.

olarak Allah'ı insana benzetme şeklindedir. 3-7 yaşları arasında Allah'ı “gökyüzünde oturan sakallı bir dede” şeklinde yorumlayabilir.¹⁴

Çocuklar bazen Allah hakkında ilginç, manasız, uygun olmayan sorular sorabilirler. “Baba Allah bu deniz büyüklüğünde var mıdır?”, “yerde olursa başı göğe değer mi?”, “Allah şu ağaç kadar büyük mü?” gibi sorular sorabilir. Çocuk, daha çok tanımak istediği Allah hakkında daha fazla bilgi sahibi olmak için sormaktadır. Bu durumda çocukların buluş çağına gelinceye kadar dinen sorumlu sayılmadığını dikkat çeken: “Üç kişiden kalem kaldırılmıştır: Uyanıncaya kadar uyuyandan, buluşa erinceye kadar çocuktan ve akli başına gelinceye kadar akli dengesini kaybedenden”¹⁵ hadisi hatırlanmalı ve çocuk hemen sert bir biçimde eleştirilmemelidir. Çocuğun yapmış olduğu hataları düzeltirken, ona sert davranmanın kendisine zarar vereceği, yanlışlarını çocuğun gönlünü alarak ve ona karşı yumuşak davranarak düzeltmek gerektiği bilinmelidir.¹⁶

Çocuklar Allah'ın nerede olduğu, O'nun görünüp görünmeyeceği ile ilgili sorular sorarlar. Çocuklara bu bilinmezlerle ilgili sorulara doyurucu cevap almak istemektedirler. Anne ve babalar, çocukların bu tür sorularını dikkate almalı ve onlara anlayacağı bir dille anlatmalıdır. Dikkate alınmayan, geçirtilen ve zaman zaman da azarlanan veya “büyünce anlarsın”, “böyle sorular sorma günahdır” gibi cevaplar alan çocuğun zihninde bilinmezler artar, merakı endişeye döner ve kendisini her zaman korku içinde bulabilir.¹⁷

Allah hakkında sorular sormaya başladığı devreden itibaren kısa ve doğru bilgiler, çocuğun anlayabileceği cümlelerle verilmelidir. Bunu yaparken, çocuğa soru sorma imkânı da tanınmalıdır. Verilecek cevapların, sade, sıkıntısız, ciddi, kısa ve tereddüde meydan vermeyecek şekilde olmasına dikkat edilmelidir.¹⁸

İnsan ruhu için gerekli olan Allah korkusu, ancak çocuğun vicdan duygusu geliştikten sonra, bir başka ifadeyle cennet, cehennem ve ahiret gibi mücerret (soyut) kavramları anlayabilecek zihin yapısına sahip olduğu zaman telkin edilmelidir. 12-13

¹⁴ Yavuzer, *Çocuğunuzun İlk Altı Yılı*, s. 239.

¹⁵ Ebu Davud, Hudud, 16; Tirmizi, Hudud, 1.

¹⁶ Ay, *Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım*, s. 152.

¹⁷ Ertuğrul, *a.g.e.*, s. 69.

¹⁸ Ay, Mehmet Emin, *Ailede ve Okulda İdeal Din Eğitimi*, Düşünce yay., İstanbul 2006, s. 91.

yaşlarından sonra ve gerektiği zaman ona Allah korkusunun telkini, vicdan gelişimine olumlu katkıda bulunacaktır.¹⁹

b. Meleklerle iman öğretimi

İmanın bir diğer rüknü de meleklerle imandır. İman esaslarının ikincisi olan meleklerle iman öğretimi, Allah'a iman öğretimi gibi hassas ve zor bir meseledir. Kur'an ve sünnette yer alan meleklerle ilgili ayet ve hadisler yalnız yetişkinlerin anlayabileceği bir niteliktedir. Bu yüzden çocuklara meleklerle iman öğretimi yapılırken, onların zihin gelişimine uygun ifadelerle konunun anlatılıp kavratılması gerekmektedir. Çocukların ilgisini konuya yönelterek onların meleklerle ilgili sorular sormasına zemin hazırlanmalıdır. Bunun için de, günlük hayatta zaman zaman bahse konu olan, "Melek gibi insan" "Melek gibi kadın" "Seni melekler korumuş" gibi ifadelerden yola çıkarak, meleklerin iyilik sembolü varlıklar olduğu ve onların özellikle çocukları kötülüklerden ve tehlikelerden korudukları anlatılabilir. Çocuklardaki benmerkezci duygular, meleklerin de onlar için yardımcı olduğu, çocukları, Allah ile birlikte meleklerin de sevdiği düşüncesinde olumlu rol oynayabilecektir. Böylece çocuk Allah'ın, melekleri, çocukları kötülüklerden korusunlar diye yarattığı fikrine ulaşabilecektir. Özellikle küçük yaştaki çocuklar için bu düşünce oldukça normal ve aynı zamanda faydalı olacaktır.²⁰

Çocuklara meleklerle iman öğretimine Allah'a iman öğretimiyle başlatılmasında fayda vardır. Özellikle çocukların hayal dünyasında bir genişlemenin, zenginleşmenin yaşandığı, çocuğun tabiatüstü güçlerin varlığına ilgi duyduğu, hikâye ve masallardan özellikle zevk duymaya başladığı 3-4 yaşlarında başlatmak daha uygundur.²¹ Çocuklara bu yaşta meleklerin her türlü özellikleri hakkında geniş bilgiler vermeye gerek yoktur. Bu yaştaki çocuklara Kur'an ve hadislerde yer alan bilgilerden yola çıkarak meleklerin, yemek, içmek, evlenip çoğalmak, erkek ya da dişi olmak, uyumak, yorulmak, genç veya ihtiyar olmak gibi insana mahsus özellikleri olmadığı anlatılabilir.²²

¹⁹ Yavuz, *a.g.e.*, s. 198.

²⁰ Ay, Mehmet Emin, *Çocuklara İman Esaslarının Öğretimi, Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Sempozyumu*, (edit: Halis Ayhan), Ensar Neşriyatı, İstanbul 1998, s. 257.

²¹ Yavuz, *a.g.e.*, s. 79.

²² Ayhan, *Din Eğitimi ve Öğretimi*, s. 148.

Kur'an ve hadislerde meleklerin, Allah'ın emri ve isteği doğrultusunda, istedikleri şekle girebilme ve tekrar eski hallerine dönebilme özelliğine sahip²³, ikişer, üçer, dörder kanatlı²⁴ ve uzun mesafeleri kısa sürede kastedebilen, insanlar için zor olan işleri ise, kolaylıkla başarabilen varlıklar²⁵ olarak tanıtıldığı görülmektedir. Toplumumuzda var olan, meleklerin kanatlı kadın biçiminde bir resimle tanıtılmasından kaçınılmalıdır. Çocuklara, meleklerin insanüstü varlıklar olduğu ve insanlara benzemeyeceği, insanlara benzediği takdirde, onların insanlardan farkı olmayacağı, halbuki meleklerin, insanları koruyan, onlara güzel ve iyi olan şeyleri ilham eden varlıklar olduğu anlatılmalıdır. Bu bilgilerden hareketle, çocuklara Cebrail, Mikail, Azrail ve İsrâfil adlı dört büyük melek, Kirâmen Katibîn, Hafaza ve Münker-Nekir melekleri ve görevleri hakkında temel bilgiler de verilmelidir. Yukarıda zikredilen bilgilerin 3-7 yaş arası çocuklar için yeterli olacağı söylenebilir.²⁶

7-8 yaşlarından itibaren meleklerle iman öğretimiyle birlikte, çocuklara şeytan kavramından da bahsetmek gerekir. *‘‘Şeytan da melek de insanoğluna sokularak onun kalbine birtakım şeyler getirir. Şeytanın işi, kötülükle korkutup hakkı yalanlamaktır. Meleğin işi ise iyiyi tavsiye edip, hakkı tasdik etmektir. İçinde böyle bir şey hisseden, bilsin ki, o melektir. Bundan dolayı Allah'a şükretsin. Kim de içinde kötülüğe çağıran bir ses duyarsa bilsin ki, o şeytanın sesidir. O halde şeytandan koruması için Allah'a sığınsın.’’*²⁷ Bu hadis-i şerif'ten hareketle, ailede anne babalar ve öğretmenler çocukların meleklerle ilgili bilgilerini pekiştirebilirler. Zaman zaman içimizde hissettiğimiz iyi duyguların ve düşüncelerin, bize Allah Teâlâ tarafından ve melekleri yardımıyla ilham edildiği çocuklara anlatılabilir. Onlara, içlerinde iyi duygular, güzel düşünceler bulduklarında, meleklerin, kendileriyle ilgilendiklerini bilmeleri ve o duygu ve düşüncelerini mümkün olduğu kadar devam ettirmeye çalışmaları tavsiye edilebilir.²⁸

Bir sıkıntısı olan insanın, yalnızca Allah'tan yardım dilemesi ve gönlüne ferahlık vermesi için dua etmesi halinde, Allah'ın kendilerine melekleri aracılığıyla yardımcı olacağı, Kur'an-ı Kerim'de çeşitli ayetlerle anlatılmaktadır.²⁹ Bu ayetlerden hareketle

²³ Meryem, 19/16-17.

²⁴ Fatır, 35/1.

²⁵ Me'aric, 70/4.

²⁶ Özyılmaz, Ömer, *Çocukluk ve Gençlik Çağında İslami Eğitim ve Psikolojik Temelleri*, Pınar yay., İstanbul 2003, s. 143.

²⁷ Tirmizi, Tefsir, 3.

²⁸ Ay, *Çocuklara İman Esaslarının Öğretimi, Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Sempozyumu*, s. 259.

²⁹ Enfâl, 8/12; Ahzab, 33/43.

çocuklara bir sıkıntılarını olduğunda, Allah'a sığındıkları takdirde, O'nun, iyilik sembolü sayılan melekleri aracılığıyla kendilerine yardımcı olacağı anlatılabilir.

Çeşitli yönlerden engelli çocuklara melekler anlatılırken dikkatli olmak gerekmektedir. Bu çocuklar yetersizliğinin farkındadırlar. Onlar bu durumdan kurtulmayı şiddetle arzu ettikleri için kendilerine şifa verecek “iyilik meleği”ni Allah’ın gönderebileceği hususunda sarsılmaz bir ümit içinde beklemektedirler. Bu isteklerinin gerçekleşmediğini fark edince büyük bir hayal kırıklığı yaşayabilmektedirler. Bu nedenle çocuklara melekler anlatılırken, onların olağanüstü hadiseleri gerçekleştiren varlıklar olmalarından ziyade, kendilerine Allah tarafından verilen vazifeleri yerine getiren görevliler olduğu öğretilmelidir.³⁰

c. Kitaplara iman öğretimi

İman esaslarından biri de, kitaplara iman etmektir. Diğer iman esaslarına nazaran peygamberlere iman konusu gibi kitaplara iman öğretimi çocuklara öğretimde daha kolay sayılabilir. Mukaddes Kitaplar olarak bilinen, Tevrat, Zebur, İncil ve Kur’an’a iman, çocuklara öğretilmelidir. Zira, tahrif edilmiş şekliyle de olsa Tevrat ve İncil Kur’an ile birlikte çocuklara bu kutsal kitaplar tanıtılmalıdır. Bu anlamda çocuklara öğretilecek olan konu, somut olarak görülebilmekte, tanıtılabilmekte ve okunuşu dinletilebilmektedir. Çocuklara kutsal kitapların adları küçük yaştan itibaren soru-cevap metodu ile öğretilmeli, ancak tahrif edilmeleri konusunda detaylı bilgilere girilmemelidir.³¹

Kitaplara iman konusu öğretilirken, çocukların yanlış anlamalarını önleyebilmek için önce herhangi bir kitap ile kutsal kitapları birbirinden ayırt edici iyi bir tanım yapılmalıdır. Böylece, küçük yaştaki çocukların, herhangi bir kitap ile kutsal kitapları birbirine karıştırmasına meydan verilmemiş olur.³²

Çocukluğun ilk yıllarında, ezan, cami, Kur’an gibi dini unsurların çocukların hatıralarında kalıcı ve derin tesirleri olur. Kur’an’ın manevi ve lahuti cazibesi küçük yaşta çocukların kulağında yer etmelidir. Kur’an-ı Kerim hakkında çocuklara verilecek bilgilerin, teorik bilgilerden ziyade, onun Kur’an’a yaklaşmasını, ısınmasını ve

³⁰ Ay, *Çocuklara İman Esaslarının Öğretimi, Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Sempozyumu*, s. 259-260.

³¹ Ay, *Çocuklara İman Esaslarının Öğretimi, Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Sempozyumu*, s. 255.

³² Öcal, Mustafa, *Temel Eğitim ve Orta Öğretimde Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar*, 2. bs. Ankara 1990, TDV yay., s. 108.

okumaya çalışmasını sağlayan bilgiler olmasına dikkat edilmelidir. Güzel sesle okunan bir ezanı ve Kur'an'ı dinlemek çocukların manevi ve bedii zevklerinin gelişmesine yardımcı olur. Bu amaçla güzel sesli kişilerce okunan teyp ve videobantlardan çocuklara dinletilen ve izletilen Kur'an-ı Kerim'i dinlemek, manası üzerinde düşünmek, bütün aile fertlerinin bunu ilgiyle takip etmesi, çocuklar için kalıcı tesirlere yol açar.³³

Yetişmekte olan nesillere Kur'an'ı tanıtmak, okunuşunu öğretmek, kısa sürelerin manasını anlatmak, din eğitiminin başarısı açısından çok önemlidir. Kitaplara iman öğretimi konusunda özellikle Kur'an'a karşı saygılı davranma konusu üzerinde durulması gereklidir. Kur'an'a abdestli olarak dokunulması, öpülerek saygı gösterilmesi, telkin edilmelidir. Küçük yaşlarda kazandırılacak bu özellik hususunda anne-babaların dikkatli olmaları gerekmektedir. Kur'an-ı Kerim'i saygı ile ve abdestli olarak ele alıp okumak çocukların da sıkılmayacağı kadar bir süre dinlemesini istemek, onlara verilecek din eğitiminde başarılı olmayı sağlayacaktır.³⁴

d. Peygamberlere iman öğretimi

Allah'a iman ile beraber onun insanlara doğru yolu göstermek için gönderdiği peygamberlere inanmak iman esaslarından biridir. Çocuklara peygamberlere iman öğretimi, iman esasları içinde en kolay olanıdır. Zira peygamberler, tarih içinde yaşamış ve hayatları, mücadeleleri, tarihi vesikalara kaydedilmiş kimselerdir.

Çocuklara Hz. Muhammed'den başlayarak, Kuran'da isim ve kıssaları geçen peygamberlerin hayatlarından bahsedilebilir. Özellikle Hz. İbrahim'in ve oğlu Hz. İsmail'in başından geçenler, Hz. Yusuf'un ibretli kıssası, Hz. Musa ve kardeşi Hz. Harun'un Firavun ile olan mücadeleleri çocukların ilgi ve merakla dinleyebileceği, yaşanmış hadiselerdir. Bütün bunlar, onların anlayış ve kavrayış seviyelerine uygun bir biçimde anlatıldığı takdirde, çocuklar tarafından rahatlıkla kavranabilecek ve peygamberlere iman öğretimi konusunda fayda sağlayabilecek kaynaklardır.³⁵

Hız. Peygamber'in çocuklara gösterdiği ilgi, şefkat ve sevgi örneklerle zenginleştirilerek çocuklara anlatılmalıdır. Çocuklara Hz. Peygamber'in hayatı ile ilgili olarak onun kendi çocukluğunun nasıl geçtiği? ne gibi olaylarla karşılaştığı? çocukluğundaki davranışlarının nasıl olduğu? gibi konulara yer verilebilir. Peygamber

³³ Ayhan, *Din Eğitimi ve Öğretimi*, s. 155.

³⁴ Ayhan, *Din Eğitimi ve Öğretimi*, s. 155.

³⁵ Ayhan, *Din Eğitimi ve Öğretimi*, s. 124.

olduktan sonra, çocuklarla ilişkilerine ayrıntılı bir şekilde yer vermek de, çocuklarda peygamber sevgisinin uyanmasına ve pekişmesinde fayda sağlayacaktır.³⁶

Peygamberlere iman öğretimi konusu çocuklara soru-cevap metoduyla başlamak suretiyle de öğretilir. İlk zamanlar ‘‘*Kimin Ümmetisin?*’’ Sorusunun cevabı, kuru bir taklitten ibaret iken, özellikle 3-4 yaşlarında, hikâye ve masallara ilgi duyulan çağda daha bir anlam kazanarak, ‘‘*Hz. Muhammed*’’ cevabı, artık hakkında bazı şeyler bilinebilen şahsiyet haline gelir.

Okul öncesi dönemde başkalarını taklit etmeye özen gösteren çocuklar, bu devrede, bir yandan sosyal bir fert olmayı öğrenirken, aynı zamanda küçük ayrıntısına kadar kopya edeceği modele ihtiyaç duymaktadırlar. İşte bu dönemde, çocuklara peygamberimizle ilgili anlatılan çeşitli hatıralar, onun Hz. Peygamber’i daha iyi tanımasına ve onun kendisine model almasına kapı aralayabilecektir. Çünkü anlatılan hikâye ve menkıbeler çocukların manevi hayatlarına katkı sağlayacağı gibi, onlarda ruhi tecrübe ve dini şuurun gelişimini etkileyecektir.³⁷

Öteden beri eğitim-öğretimde *Kıssayla Eğitim* metoduyla Hz. Peygamber başta olmak üzere sahabelerden ve büyük İslam âlimlerinden örnek ve ideal karakterler sunulmalıdır. Çünkü çocuklar onlara anlatılacak hikâye veya menkıbedeki kahramanlara özenir, kendilerini onlarla özdeşleştirirler. Anlatılan kıssadaki renkli anlatım ve zengin dekor havası, çocukları büyük ölçüde etkilemektedir. Hikâye veya menkıbede geçen ideal kahraman, çocuğun ruhuna işlemekte ve onun benliğinin adeta bir parçası olmaktadır. Neticede çocuk, hikâyenin kahramanına özenmekte ve onun gibi hareket etme isteği duymaktadır. Uykudan önce sıcak ve tatlı ifadelerle yüklü bir dini hikâye, onun ruhunu saracak ve ona Allah ve Peygamber sevgisini aşılacaktır.³⁸

Peygamberlere iman konusunda, Kur’an’da geçen peygamberlerin hayatlarını ihtiva eden çocuk kitapları oldukça faydalı olacaktır. Peygamberlerin inançları uğruna çekmiş oldukları sıkıntı ve eziyetlere karşı sağlam bir irade ve metanetle göğüs germeleri, gerektiği zaman mucizeler göstermeleri, Allah’ın yardımıyla başarıya ulaşmaları gibi konular çocukların ruhunda derin ve olumlu izler bırakacaktır. Özellikle

³⁶ Ayhan, *Din Eğitimi ve Öğretimi*, s. 124.

³⁷ Yavuz, *a.g.e.*, s. 79.

³⁸ Ay, *Çocuklara İman Esaslarının Öğretimi, Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Sempozyumu*, s. 253.

Hz. Peygamberin hayatı, çocukluğu, mucizeleri, çocuklara karşı göstermiş olduğu sevgi ve davranışlar, çocuklar tarafından zevkle dinlenen konulardır.³⁹

Hz. Peygamber (s.a.s.)'in, bazen sırtında çocuk olduğu halde mescide geçip imamlık yaptığı,⁴⁰ torunları Hasan ve Hüseyin'in kendi başlarına mescide girip Hz. Peygamber (s.a.s.)'in secdeye iken sırtına bindiklerini ve bu yüzden secdenin geciktiğini,⁴¹ Cuma hutbesi sırasında torunları sendeleyerek mescide girdiklerinde hutbeyi yarıda kesip torunlarını hutbeye yanına çıkarıp oturttuğunu,⁴² namaz kıldırırken çocuk ağlaması işitince namazı kısa kestiğini⁴³ ve bu gibi Peygamberimizin (s.a.s.) çocuklara karşı sevgiyle yapmış olduğu örnek davranış ve tavsiyeler, çocuklara Peygamberlere iman öğretiminde kolaylık sağlayacaktır.

Mekke'den Medine'ye hicret esnasında mağarada gizlenmeleri olayını dinleyen çocuk, Peygamber'in görülmesine engel olmak için ağ ören örümceğe, yumurta yapan güvercine minnet duygularıyla sevgi beslemekte ve günlük yaşantısında onları gözetip beslemektedir.⁴⁴

Hz. Peygamber'in bu davranışı çocukların nasıl bir ilgi noktası olduğunu göstermekte ve çocuklara karşı bu kadar şefkatli bir peygamberi, her yaştaki insana anlatmak, sevdirmek ve onun gösterdiği yolda gitmelerini istemek eğitimci olacak büyüklerin işini kolaylaştırmaktadır.⁴⁵

e. Ahirete iman öğretimi

Çocuklara iman esaslarının öğretiminde Allah'a, meleklerle iman öğretimi gibi izahı güç ve hatta imkânsız görünen diğer bir konu ise ahirete iman öğretimi konusudur. Çocuklar ahiretle ilgili anlatılanları tereddütsüz kabul etmektedirler. Çocuklar ahiretle ilgili sordukları soruları yalnız inançlarını pekiştirmek için sormakta ve cevabında inanırlık özelliğiyle anlatılanlara şüphe etmeden inanmaktadırlar. Bu yüzden çocukların ahiretle ilgili sordukları sorulara, onların anlayacakları seviyede cevap verilmesi uygundur.⁴⁶

³⁹ Ay, *Çocuklara İman Esaslarının Öğretimi, Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Sempozyumu*, s. 253.

⁴⁰ Nesai, *Sehv*, 13.

⁴¹ Nesai, *Tatbik*, 82.

⁴² Nesai, *Cuma*, 30.

⁴³ Nesai, *Kible*, 35.

⁴⁴ Ay, *Çocuklara İman Esaslarının Öğretimi, Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Sempozyumu*, s. 254.

⁴⁵ Ayhan, *Din Eğitimi ve Öğretimi*, s. 127.

⁴⁶ Ayhan, *Din Eğitimi ve Öğretimi*, s. 133.

İlk çocukluk yıllarında çocukların ahiret hayatıyla ilgili olarak sorular sormasına sebep olan önemli olay, karşılaştıkları ölüm olaylarıdır. Ölüm çocukları hem derinden etkileyen, hem de bunun izahını yapmaya çalıştıkları bir konudur. Çocuklar ölümle birlikte her şeyin bitmesi gerektiğine inanma ihtiyacı hissetmektedirler. Ama insanda yaratılıştan var olan “ebedi olma” arzusu mevcuttur. Bu yüzden çocukların açıklama ihtiyacı hissederek ahiret ile ilgili sordukları sorulara verilen anlaşılır cevaplar, onlara verilen din eğitiminde en önemli unsurlardandır. Onların sorularına uygun olarak verilecek cevaplarda kullanılmış olan misaller ve öğretimin yapılacağı zaman ve mekâna dikkat etmek, anlatılanların etkisini artıracaktır. Ancak, yapılacak öğretimde ahiret hayatıyla ilgili konularda teferruatlı bilgiler vermek gerekli değildir.⁴⁷

Çocuklara, inancımızda olduğu gibi, ölümün bir son değil, yeni ve ebedi bir hayatın başlangıcı, bu dünyanın geçici olduğu ve burada sınavdan geçtiğimiz söylenerek eğitim verilmelidir. Bu konular çocuklara tabiatın ve çevremizdeki olaylardan örnekler gösterilerek kavratılmalıdır. Çocuklara ölüm, ağaçların ve bitkilerin hayatları açıklanarak anlatılabilir. Bitkilerin ve ağaçların ilkbaharda yeniden ve daha gür şekilde canlanmak üzere, güz mevsiminde yapraklarını dökerek kış uykusuna daldıkları gibi, insanların da cennet veya cehennemde sonsuz bir hayatta yeniden dirilecekleri için kabirde bir süre kalacakları anlatılmalıdır. Çocuklara dünyadaki davranış ve hazırlıklarına göre insanların cennete veya cehenneme gidecekleri bildirilmelidir. Onlara, dünyada iyi olan, iyilik yapan, suçsuzların, günahsızların, Allah’ın sözünü tutanların, O’nu dinleyenlerin, Allah’ın emirlerini yerine getirenlerin cennete gidecekleri ve orada sevdikleri ile birlikte olacakları, kötü kimselerin, kötülük yapanların, hırsızların, katillerin, Allah’ın sözünü tutmayanların, O’nun emirlerine uymayanların ise cehenneme gideceği ve orada yaptıklarının karşılıklarını göreceği söylenilmelidir. Ancak, küçük yaştaki çocuklara kıyametle ilgili ve ahiret âlemindeki karşılaşılabilecek olan olaylar ile cehennem konusunda detaylı bilgiler vermeye gerek yoktur. Cennetin iyi, güzel ve Allah’ın nimetleriyle dolu, rahat ve huzur içinde yaşanabilecek bir yer, cehennemin ise, kötü insanların gidecekleri ve cezalarını çekecekleri bir yer olduğunu bilmeleri yeterlidir.⁴⁸

Çocukların merak ettikleri, korktukları ve anlamakta zorluk çektikleri şeylerden biri de mezardır. Çocuklar ölüm olayı ile birlikte ruhun cesetten ayrıldığını

⁴⁷ Ay, *Çocuklara İman Esaslarının Öğretimi, Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Sempozyumu*, s. 261.

⁴⁸ Öcal, *a.g.e.*, s. 112.

kavrayamazlar. Toprağın altına gömülen ve orada tek başına terk edilen ölüyü canlı olarak tahayyül edebilirler. Gecenin karanlığında, soğuk kış günlerinde toprak altında nasıl kalabilecekleri, onların zihinlerinde çözemedikleri problem olarak uzun süre devam eder. Hele çocuklar, kabirde, Münker ve Nekir adlı meleklerin ölüleri nasıl sorguya çektikleri ile ilgili anlatılan: *Sorgu melekleri, sorularına doğru cevap vermeyenlere, elindeki demir topuzla vurunca, yedi kat yerin dibine sokar, sonra çeker çıkarır, yeniden vurur!....*’ gibi ifadeleri hatırladıkça dehşet korkuya kapılırlar.⁴⁹ Hz. Peygamberin kabir hayatı ile ilgili hadisinde “kabrin cennet bahçelerinden bir bahçe, cehennem çukurlarından bir çukur”⁵⁰ olduğu ifadesiyle yetinmek gerekir. Dolayısıyla, çocuklara kabir hayatı ile ilgili bilgiler verirken abartılı ve korkulu ifadeler yerine, iyi insanlar için kabrin, cennet bahçelerinden bir bahçe olduğu hususuna dikkat çekmek yeterli olur.⁵¹

Ahirete iman konusunun çocuklara iyi bir şekilde anlatılması, onlarda ümit ve yaşama sevincinin artmasına yardımcı olacaktır. Çok sevdiği birini, anne veya babasını kaybeden çocuk öbür dünyada onlara kavuşacağını, onlarla ebedi kalacağını düşünerek yaşaması, çocuğun daima mutlu olmasını sağlayacaktır. Bu dünyada çalışarak ve helal yoldan kazandığı takdirde, ruh ve beden bakımından haz duyduğu bütün arzu ve isteklerinin ebedi âlemde daha güzellerine kavuşabileceğine inanacaktır.⁵² Çocuklara bu dünyada olan haz ve mutlulukların geçici olduğu, bu hayatın ötesinde asıl gerçek mutluluğun tadılacağı bir hayatın var olduğunun ve orada Yüce Allah’ın huzurunda iyilerin mükâfatlandırılacağı, kötülerin ise cezalandırılacağı anlatılması gerekmektedir. Bu duygu ve inancın kazandırılması, önemli ölçüde sorumluluk duygusunun kazandırılmış olması demektir.⁵³

İnsanoğlu hayatta karşılaştığı; olumsuz şartların, haksızlıkların, zulüm ve adaletsizliklerin, çaresiz hastalık ve sakatlıkların ızdırabına, ahiret inancıyla direnme ve sabretme gücü bulmaktadır. Bu yüzden ahirete iman konusu, çeşitli yönlerden engelli, sakat ve fakir aile ortamında yetişen çocuklar için önemlidir. Özellikle engelli çocuklar “öbür dünya” da şimdiki durumlarından farklı bir hayata kavuşacaklarını ve orada her bakımdan daha sağlıklı ve uygun bir ortamda olacaklarını düşünerek, içinde

⁴⁹ Öcal, *a.g.e.*, s. 113.

⁵⁰ Tirmizi, *Kiyamet*, 26.

⁵¹ Ay, *Çocuklara İman Esaslarının Öğretimi, Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Sempozyumu*, s. 262.

⁵² Ayhan, *Din Eğitimi ve Öğretimi*, s. 137.

⁵³ Öcal, *a.g.e.*, s. 114.

buldukları durumlara sabretmeye çalışmaktadırlar. Bu konudaki görüşmelerde, yetkililer, böylesi çocukların ahirete, özellikler cennete aşırı ilgi duyduklarını ifade etmişlerdir. Zira fakir ortamda yaşayan ve engelli çocuklar bu dünyada içinde buldukları sıkıntıların sona ereceğine, yeni bir hayatın bütün güzellikleriyle yeni bir dünyaya kavuşacaklarına inanarak bu özlem içinde yaşamaktadırlar.⁵⁴

f. Kaza ve kadere iman öğretimi

İman esaslarının sonuncusu ve çocuklara öğretiminde zor olan diğer bir konu, kaza ve kader konusudur. Amentü metninin sonunda yer alan bu esas, özellikle çocuklar için anlaşılması zor bir özelliğe sahiptir. Kaza ve kader konusu, Allah, melekler, ahiret gibi soyut bir nitelikte olduğundan, yerli yerine kullanılacak ifadeler bu esasın öğretimini mümkün kılacaktır. Kaza ve kader'e iman öğretiminde en önemli nokta, bu konuya iman esasları öğretimi sürecinin en sonunda yer vermektir.⁵⁵ Yetişkinlerin bile anlamada zorlandığı bu konu hakkında tartışmak, Hz. Peygamber'in şu hadisiyle kesin olarak yasaklanmıştır. *‘‘Bir gün, kader konusunda tartışmakta olan sahabeleri gören Hz. Peygamber onlara şöyle çıkıştı: Siz bununla mı emrolundunuz? Yoksa ben size bunun için mi gönderildim. Sizden öncekiler bu konuda tartışmaya başladıkları zaman helak olmuşlardır. Bir daha sakın bu konu üzerinde tartışmayınız!’’*⁵⁶

Kaza ve kader'e iman, insana kâinata olup biten her şeyin, Yüce Allah'ın bildiği bir hikmetin olduğunu öğretmektedir. Bunu öğrenmekle insan, başına bir zarar geldiğinde feryat ederek isyan etmeyi önleyecek, bir başarı, bir iyilik dokunduğunda şıarmayacak, başarısını şükürle, başka insanlarla paylaşarak sevincini artıracak ve davranışlarını yerli yerinde sergileyecektir. İnsanın başarısızlık, fakirlik, hastalık ve bu gibi durumlarda, bütün tedbirleri aldıktan sonra, feryattan, isyandan, ümitsizlikten kurtulması kolaydır. Çünkü başarı ve iyilik esnasında şıarmaktan, gururdan uzak durmak, mutedil ve dengeli bir insan olmayı sağlar. Kuran-ı Kerim'de, *‘‘Yeryüzünde vuku bulan ve sizin başınıza gelen herhangi bir musibet yoktur ki biz onu yaratmadan önce, bir kitapta yazılmış olmasın. Şüphesiz bu Allah'a göre kolaydır. Böylece elinizden çikana üzülmeysiniz ve Allah'ın size verdiği nimetlerle şıarmayasınız. Çünkü Allah,*

⁵⁴ Ayhan, *Din Eğitimi ve Öğretimi*, s. 138.

⁵⁵ Ay, *Çocuklara İman Esaslarının Öğretimi, Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Sempozyumu*, s. 264.

⁵⁶ Tirmizi, Kader, 1.

*kendini beğenip böbürlenlen kimseleri sevmez.*⁵⁷ buyrulurak, insanın ne kaybettiklerine üzülmesinin, ne de elde ettiklerinin ettiklerine aşırı derecede sevinerek şımarmasının doğru olduğu vurgulanmakta ve her hususta Allah'ın takdirinin söz konusu olduğuna dikkat çekilmektedir.⁵⁸

Kaza ve kader'e iman konusunda diğer önemli hususlardan biri de tevekkül anlayışının doğru bir şekilde yorumlanmasıdır. Sağlıklı bir tevekkül anlayışına sahip olmak demek, kaza ve kader konusunu anlamada önemli bir mesafe kat etmek demektir. Tevekkül anlayışında asıl olan, kul olarak üzerine düşeni yaptıktan sonra sonucun ümitle beklenmesidir. Ümit ise, kaza ve kader'e imanın insana sağlamış olduğu psikolojik bir rahatlığın sonucudur. İslam'da kaza, kader ve tevekkül anlayışı, aslında bütün işlerde ümidin, başarının, azim ve kararın temelini oluşturmaktadır. Kaza ve kader inancı ahiret inancı gibi, bu dünyada gerçekleşmeyen ümit ve arzuların insanı, baskı altında tutmasını önlemektedir. Bu inançlar, tedavisi bulunmayan bir hastalığa, sakatlığa düşen insanı ve yakınlarını teselli ederek hayata bağlamanın yollarını göstermektedir. Kaza-kader, tevekkül ve ahiret inancı, birbirlerini tamamlayarak, insanın kâinattaki canlı ve cansız bütün varlıklarla ilişkilerini uyumla ve başarıyla sürdürmesine yardımcı olmaktadır. İnsanı yalnız Allah'a kul, ama diğer varlıklar karşısında hür kılarak kişiliğini bulmasını sağlamaktadır.⁵⁹

Çocuklara Allah'a iman öğretimi yapılırken, etrafımızda olup biten tüm olayların, Yüce Allah'ın, bizim bilemediğimiz geniş bilgisi dâhilinde gerçekleştiği, her olayın, önceden Allah tarafından planlandığı ve zamanı gelince de O'nun tarafından hayata geçirildiği çocuklara anlatılabilir. Çocukların, Allah'ın her şeyi bilen, her şeye gücü yeten “Mutlak Hâkim” oluşuna inanmaları, kaza ve kader'e iman öğretiminde kolaylık sağlar. Çocuktaki, kolay inanırlık özelliği, onun kendisine anlatılanlara şüphe ve itiraz etmeden inanması hususunda önemli rol oynar.

İlk çocukluk yıllarında bu kadarla yetinilmesi gerekirken, son çocukluk yıllarında (7-12 yaşları arası), çocuklara kaza ve kader ile ilgili kavramları, onların anlayabileceği bir şekilde örneklerle öğretmekte fayda vardır. Çünkü bu yaşlarda çocuklar, etrafta olan bitenlerin nasıl gerçekleştiği, insanların nelere gücünün yettiği, nelere muktedir olmadığı gibi hususlar hakkında farklı fikirler yürütmeye başlarlar.

⁵⁷ Hadid, 57/22-23.

⁵⁸ Ayhan, *Din Eğitimi ve Öğretimi*, s. 160.

⁵⁹ Ayhan, *Din Eğitimi ve Öğretimi*, s. 165.

Eğer yerli yerinde bir öğretim söz konusu olursa, tevekkül anlayışı ile birlikte bütünleşen kaza ve kader inancı, çocuğa hayata ümitle bakmayı, başarısızlıklar karşısında ise yılgınlığa düşmeden metanetli olmayı öğretir.⁶⁰

Aile ortamında çocuklara öğretilecek kaza ve kader öğretiminde şu örneklerle yer verilebilir: “Duvar takvimlerinde, “Bugün güneş tutulacaktır”, “Bu gece ay tutulması olacaktır”, bir başka zaman: “Ramazan bayramının birinci günü”, Kurban bayramının ikinci günü” yazar. Gerçekten de o günler geldiğinde ay veya güneş tutulur, günlerin veya gecelerin en kısası, en uzunudur yahut bayramlar başlar. Pekiyi, çocuklar söyleyin bakalım: ayın veya güneşin tutulması, takvimi hazırlayanlarca oraya yazıldığı için mi gerçekleşmektedir? Çocukların cevapları dinlenmeli, eğer, “o olaylar, takvimi hazırlayanlar yazdığı için gerçekleşti.” diyenler olursa hemen şöyle bir soru yöneltilmelidir. Diyelim ki öyle, biz de kendimize göre bir takvim hazırlasak ve rastgele günlere: “Ay tutulacak” yahut “Bu gün ramazan bayramının başlangıcı” diye yazsak, gerçekten ay tutulur, bayram yapılır mı? Böyle bir soruya çocuklar “Hayır” cevabını verince hemen arkasından şu şekilde açıklamaya geçilmelidir. “O halde takvimi hazırlayanlar ayın tutulacağını veya bayramların başlayacağını bir yıl önceden nasıl bildiler de oraya yazdılar? Kendilerinde var olan bilgileri sayesinde ay tutulacağını veya bayram yapılacağını tespit ettiler ve ona dayanarak yazdılar değil mi?... İşte çocuklar, Allah Teala Hazretleri de, bizim ne zaman, hangi anne ve babadan olacağımızı, kaç yılında nerede doğacağımızı sınırsız bilgisi ile önceden biliyordu. Bütün bunlar bizim kaderimizde vardı. İşte biz buna kader diyoruz. Kaderimizde olanın bu şekilde gerçekleşmesine ise kaza diyoruz.”⁶¹

Trafik kazaları da böyledir. Kimin ne zaman kaza geçireceğini Allah Teâlâ önceden biliyordu. Bu, kaza geçiren kişinin kaderinde vardır. Arabanın insana çarpması ise, kaderin kaza olarak gerçekleşmesidir.⁶²

Ahirete iman öğretiminde olduğu gibi, kaza ve kadere iman öğretiminde de engelli çocuklar için hassasiyet söz konusudur. Gerek, anne-babalarının, gerek engelli çocukların, içinde buldukları bu durumu kabullenmeleri bazen oldukça zor olmaktadır. İşte, bu durumdaki çocuklara, Allah’ın takdirinin böyle olduğu, böyle olmasında kendilerinin herhangi rolü olmadığı ve bu dünyanın çeşitli sınavlarla dolu

⁶⁰ Ay, *Çocuklara İman Esaslarının Öğretimi, Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Sempozyumu*, s. 264.

⁶¹ Öcal, a.g.e., s. 115-116.

⁶² Öcal, a.g.e., s. 115-116.

olduğu bahsedilerek teselli yönüne gidilmelidir.⁶³ Kısacası, çocuklara kaza ve kadere iman öğretiminde, detaylı bilgilere veya yorumlara girilmeden, onların konuyu anlamasına yardımcı olacak benzetme ve örnekler yanında, Allah'ın hükmünün, takdirinin değişmezliği ve takdir olunanın mutlaka gerçekleşeceği hususunda tarihte yaşanmış çeşitli olaylardan bahsederek yetinebiliriz.

3. Dua Öğretimi

Dua, çocuk eğitiminin doğum öncesi ve sonrasında devam eden en önemli uygulamalarından biridir. İlk Peygamberden itibaren, bir çok Peygamberin salih bir evlat sahibi olma için dua ettiklerine tanık oluyoruz. Özellikle Hz. Âdem'in hanımı hamile kalınca, onunla beraber Allah'a hayırlı ve sağlıklı bir çocuk için dua etmeleri dikkat çekicidir. *'Nihayet gebeliği ağırlaşınca, her ikisi Rableri olan Allah'a şöyle dua etmişlerdir: Eğer bize beden ve manen sağlıklı bir çocuk verirsen, yemin ederiz ki, sana şükredenlerden olacağız.'*⁶⁴

Dünyaya gelen çocuklar için öncelikle dua etmek önemlidir. Hz. Peygamberin dünyaya gelen çocuklarla ilgili uygulamasını eşi Hz. Ayşe şu şekilde ifade etmektedir: *'Hz. Peygamber'e çocuklar getirilirdi; O da onlara bereketle dua ederdi.'*⁶⁵ Çocuklar için yeri geldikçe dua etmek, Peygamber Efendimizin yaptığı önemli davranışlardan olmuştur. O, her fırsatta sevimli torunları Hz. Hasan ve Hüseyin için Hz. İbrahim'in oğulları İsmail ve İshak için yaptığı şu duayı tekrarları: *'Allah'ım tam kelimeleriyle her bir şeytandan, öldürücü zehir taşıyanlardan ve çarpıcı gözden (Allah'a)sığınırım.'*⁶⁶ Hz. Peygamberin bu davranışıyla anne-babaların evlatları için her zaman dua etmeleri gerektiğine dikkat çekmiştir. Çünkü anne-babanın, çocukları için yaptıkları hayırlı dualar onların eğitimi, sağlıklı yetişmesi için büyük önem taşımaktadır.

Anne-babanın evlatları için yapacakları duanın kabul olunacağını Hz. Peygamber şu sözleriyle ifade etmektedir: *'Üç dua var, bunların kabul olacağından şüphe yoktur: mazlumun duası, misafirin duası ve anne-babanın çocuklarına olan duaları.'*⁶⁷ Çocuklar, hangi yaşta olursa olsunlar anne-babalarının, kendileri için duada

⁶³ Ay, *Çocuklara İman Esaslarının Öğretimi, Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Sempozyumu*, s. 268.

⁶⁴ Araf, 9/189.

⁶⁵ Ebu Davud, Edep, 108.

⁶⁶ Ebu Davud, Sünnet, 22.

⁶⁷ Tirmizi, Daavat, 48.

bulduklarını bilirlerse, bu onların hayatlarını sevinç içinde sürdürmelerini sağlayacaktır.⁶⁸ Bu gerçeklerden hareketle ailede ebeveynler tarafından öğretilcek duaların, çocukların ahlaki açıdan iyi yetişmeleri için daha etkili olacağı düşünülmektedir.

Tablo 40. Deneklerin Çocuklara Dua Öğretimi İle İlgili Görüşlerine Göre Dağılımı

Çocuklarınıza dua (sofra duası, yolculuk duası gibi) öğretiyor musunuz?	Sayı	(%)
Evet, öğretiyorum	280	77.8
Hayır, öğretmiyorum	80	22.2
Toplam	360	100.0

Gerçekleştirdiğimiz anket uygulamasında Azerbaycan’da ebeveynlerin dua öğretimi konusunda nasıl bir uygulama gerçekleştirdiklerini öğrenmek için “Çocuklarınıza dua (sofra duası, yolculuk duası gibi) öğretiyor musunuz?” diye bir soru yöneltilmiştir. Soruya ankete katılanların %77.8’i “Evet, öğretiyorum”, %22.2’si “Hayır, öğretmiyorum” cevabını vermiştir (Tablo 40).

Bu oran dua öğretimi konusunda yüksek bir başarının sağlandığını göstermektedir. Bu açıdan Azerbaycan’da duanın yaygın bir şekilde yapıldığını söylememiz mümkündür. İnsanların bir birleriyle karşılaşmalarında, selamlaşma ve görüşmelerinde, düğün ve törenlerde, hasta ziyaretinde, tüm yaşam ortamlarında duanın önemli yer aldığı görülmektedir. Mutlu bir haber alan birisinin “Ya Rabbi sana şükür” demesi, dolunay gördüğünde, zor bir durumla karşılaştığında, uzak yola çıktığında dua okuması, uyumadan önce dua etmesi Azerbaycan’da Müslüman olmanın bir parçası olarak görülmektedir.

Sorunun değişkenlerle ilişkisi ele alacak olursak, chi-kare açısından cinsiyet faktörünün anlamlı farklılaşmaya yol açtığı görülmemektedir. Bu duruma göre çocuklarına dua “Evet, öğretiyorum” diyenlerin kadınlarda %79.3, erkeklerde %75.8 oranında olduğu görülürken, “Hayır, öğretmiyorum” diyenlerin oranının kadınlarda %20.7, erkeklerde %24.2 düzeyinde olduğu tespit edilmiştir (Tablo 41).

⁶⁸ Bilgin, Beyza, *İslam’da Çocuk*, TDV yay., Ankara 1987, s. 97.

Yaş durumu değişkeni önemli bir farklılaşmaya sebep olmadığından chi-kare testi sonuçları anlamsız tespit edilmiştir. Yaş durumlarına göre “Çocuklarınıza dua (sofra duası, yolculuk duası gibi) öğretiyor musunuz?” sorusuna 21-30 yaşlarda olanların %75.5’i, 31-40 yaşlarda olanların %80.5’i, 41-50 yaşlarda olanların %74.5’i, 51-60 yaşlarda olanların %78.8’i, 61 ve yukarı yaşlarda olanların %76.9’u “Evet, öğretiyorum” cevabını vermişlerdir. “Hayır, öğretmiyorum” diyenlerin oranının ise 21-30 yaşlarda %24.5, 31-40 yaşlarda %19.5, 41-50 yaşlarda %25.5, 51-60 yaşlarda %21.2, 61 ve yukarı yaşlarda %23.1 düzeyinde olduğu görülmektedir (Tablo 41).

Medeni durum değişkeni ile dua öğretimi sorusu arasında anlamlı bir farklılaşma olmadığından chi-kare değeri anlamsız çıkmaktadır. Çocuklarına dua “Evet, öğretiyorum” diyenlerin oranının evlilerde %78.7, dul olanlarda %73.9, boşanmış olanlarda %50.0 düzeyinde olduğu görülürken, “Hayır, öğretmiyorum” diyenlerin evlilerde %21.3, dul olanlarda %26.1, yine boşanmış olanlarda %50.0 düzeyinde olduğu tespit edilmiştir (Tablo 41).

Boşanmış olanların diğer uygulamalarda olduğu gibi bu uygulamada da bir üstünlük sağlamadıkları görülmektedir. Bunun nedeninin, yalnız kaldıkları ve aile geçiminden kendileri sorumlu olduklarından, yaşamış oldukları sıkıntı ve problemlerden kaynaklandığı düşünülebilir. Çocuklara dua öğretimi durumunu değerlendirme açısından eğitim durumu faktörünün önemli bir farklılaşmaya sebep olduğu ve chi-kare değerinin oldukça anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Bu duruma göre çocuklarına dua öğrettiklerini “Evet, öğretiyorum” cevabıyla ifade edenlerin oranının ilkökul mezunlarında %33.3, ortaokul mezunlarında %78.3, lise mezunlarında en yüksek %85.2, üniversite mezunlarında %74.4 düzeyinde olduğu görülürken, “Hayır, öğretmiyorum” diyerek bu öğretimi yapmayanların oranının ise ilkökul mezunlarında %66.7, ortaokul mezunlarında %21.7, lise mezunlarında %14.8, üniversite mezunlarında %25.6 düzeyinde olduğu tespit edilmiştir (Tablo 41).

Bu sonuçlarla, eğitim seviyesi yükseldikçe çocuklarına din eğitimi veren ebeveynlerin oranının gittikçe yükseldiği tespit edilmiştir. Aynı şekilde çocuklarına dua öğreten ebeveynlerin eğitim seviyesine bağlı olarak dua öğretmede istekli ve başarı sağladıkları, tam tersi eğitim seviyesi düştükçe çocuklarına dua öğretiminin azaldığı görülmektedir.

Tablo 41. Çocuklara Dua Öğretimi İle İlgili Görüşlerin Değişkenlerle İlişkisi

Değişkenler		Çocuklarınıza dua (sofra duası, yolculuk duası gibi) öğretiyor musunuz?				Chi-Square Değeri
			Evet, öğretiyorum	Hayır, öğretmiyorum	Toplam	
Cinsiyet	Kadın	S %	161 79.3	42 20.7	203 100.0	x ² =0.633 SD=1 P<0.05 P>0.426
	Erkek	S %	119 75.8	38 24.2	157 100.0	
	Toplam	S %	280 77.8	80 22.2	360 100.0	
Yaş	21-30	S %	40 75.5	13 24.5	53 100.0	x ² =1.502 SD=4 P<0.05 P>0.826
	31-40	S %	128 80.5	31 19.5	159 100.0	
	41-50	S %	76 74.5	26 25.5	102 100.0	
	51-60	S %	26 78.8	7 21.2	33 100.0	
	61 ve yukarısı	S %	10 76.9	3 23.1	13 100.0	
	Toplam	S %	280 77.8	80 22.2	360 100.0	
Medeni Durum	Evli	S %	259 78.7	70 21.3	329 100.0	x ² =3.940 SD=2 P<0.05 P>0.139
	Dul	S %	17 73.9	6 26.1	23 100.0	
	Boşanmış	S %	4 50.0	4 50.0	8 100.0	
	Toplam	S %	280 77.8	80 22.2	360 100.0	
Eğitim Durumu	İlkokul mezunu	S %	3 33.3	6 66.7	9 100.0	x ² =13.468 SD=3 P<0.05 P<0.004
	Ortaokul mezunu	S %	141 78.3	39 21.7	180 100.0	
	Lise mezunu	S %	69 85.2	12 14.8	81 100.0	
	Üniversite mezunu	S %	67 74.4	23 25.6	90 100.0	
	Toplam	S %	280 77.8	80 22.2	360 100.0	
Meslek ve İş	Memur	S %	89 82.4	19 17.6	108 100.0	x ² =5.518 SD=4 P<0.05 P>0.238
	İşçi	S %	30 69.8	13 30.2	43 100.0	
	Esnaf	S %	23 88.5	3 11.5	26 100.0	
	Serbest çalışan	S %	58 77.3	17 22.7	75 100.0	
	İşsiz	S %	80 74.1	28 25.9	108 100.0	
	Toplam	S %	280 77.8	80 22.2	360 100.0	

Çocuklara dua öğretimi ile ilgili görüşlerin meslek ve iş faktörü ile ilişkisinde chi-kare değeri açısından anlamlı bir farklılaşma mevcut değildir. Bu açıdan frekans tablosundan da görüldüğü üzere dua öğretimi ile ilgili sorulan soruya ankete katılan memurların %82.4'ü, işçilerin %69.8'i, esnafın %88.5'i, serbest çalışanların

%77.3'ü, işsizlerin %74.1'i "Evet, öğretiyorum" cevabını verirken, memurların %17.6'sı, işçilerin %30.2'si, esnafların %11.5'i, serbest çalışanların %22.7'si, işsizlerin %22.2'si "Hayır, öğretmiyorum" cevabını vermiştir (Tablo 41).

Çocuğa verilecek din eğitiminde, büyükler çocuğa ne zaman ve nasıl dua edilmesi gerektiğini zamanı geldikçe göstermelidir. Aynı zamanda eğitimciler ve anne babalar, çocuğu iyi bir şekilde terbiye etmek için Allaha dua etmelidir. Özellikle anne ve babanın çocuğuna dua etmesi çok önemlidir. Çocukları ibadatlere alıştırılırken onlara dua etmeyi öğretmeleri ihmal edilmemelidir. Çocuklara yeri geldikçe küçük dualar, şükür cümleleri öğretilmelidir. Ezberletilen kalıp duaları yanında, canlı, köklü ve hurafelerden uzak bir dua anlayışı için mümkün olduğu kadar çocuğa kendi kelimeleri ile dua öğretilmelidir. Bu vesilelerle büyükler, çocuklarla birlikte dilleri döndüğünce ve gönüllerinden geçtiği gibi sesli veya sessiz dua edebilirler.⁶⁹ Bu dualar, sofrada, sabah ve akşam duaları, imtihana girerken, yola çıkarken okunacak farklı dualar olabilir. Mesela yemek sırasında yemeğe başlarken "Bismillah", yemek sonunda bu güzel yiyecekleri veren Allah'a hamd ederek "Elhamdülillah" demeyi öğretmek güzel bir davranış olarak hafızalarında kalacaktır. Bir süre sonra çocuklar bu duaları alışkanlık haline getirecektir. Ezberletilen bu dualar onların Allah'a yakınlaşmasını sağlayacaktır. Çocukların neden dua ederiz? sorusuna bu dönemde verilebilecek cevap şöyle olabilir. Dua ederken sahip olduğumuz güzellikleri, iyilikleri hatırlar ve bunların bizi mutlu ettiğini düşünürüz. Dua bu nimetlere karşı bir teşekkürdür.⁷⁰

Hiz. Peygamber çocuklara dua etmesini öğretmiştir. İbn Abbas anlatıyor: "Bir gün Hiz. Peygamberin yanındaydım. Bana kendisini dikkatle dinlememi, öğütlerine kulak vermemi söyledi ve şöyle devam etti: "Allah'ı gözet, Allah da seni gözet sin, Allah'ı gözet ki, O'nu yanında bulasın. İsted iğ in zaman Allah'tan iste. Yardım diled iğ in zaman yine Allah'tan talep et....."⁷¹ Yukarıda zikredilen hadis, çocukların neyi nasıl isteyebileceklerini öğrenmeleri için dikkatli davranmanın gerekli olduğ una işaret etmektedir.

Dua söz konusu olduğ unda sadece "Allah'tan iste sana verir" fikri üzerinde durmak çok yanlış tır. Çünkü çocuk gerçek âlemle hayal âlemini ayıramamaktadır.

⁶⁹ "Allah'im! Beni, annemi, babamı, kardeşlerimi ve bütün Müslümanları Sen koru. Allah'im! Sen beni görüyorsun, Allah'im! Sen benimle berabersin."

⁷⁰ Selçuk, a.g.e., s. 116.

⁷¹ Tirmizi, Sünen, IV, 667.

Çünkü, çocukların dualarının içeriği, kişisel maddi isteklerine yöneliktir. Çocuk dua vasıtasıyla Tanrı'yı isteklerinin sağlanmasına ikna etme eğilimi taşımaktadır.⁷² Çocuklar dualarının karşılığında somut sonuçlar almak isterler, istek ve arzularının kısa bir zamanda ve kesin olarak yerine geleceğini ümit ederler. Çocuklar duayı yalnızca şahsi bir menfaat ve arzuyu elde etme vasıtası olarak gören bir anlayışla yetişirlerse, istekleri olmadığında güvenleri sarsılabilir, bir kararsızlık veya ilgisizliğe itilebilirler.⁷³

Sonuçlardan görüldüğü üzere Azerbaycan ailesinde yapılan din eğitimi uygulamaları arasında gerek öğretimi olsun, gerek anne babaların çocuklarına karşı dua etmesi açısından olsun, dua büyük önem taşımaktadır. Bunun yanı sıra dua gibi yansımaları bulan, Azerbaycan aile eğitiminde yapılan yanlış uygulamalardan biri de çocuklara beddua edilmesidir. Bilhassa çocukların eğitiminde başarısız, sabırsız annelerin ağzından “Allah belanı versin”, “zehir yiyessin”, “arabaların altında kalasın inşaallah”, “gözün kor olsun”, “keşke senin yerine taş doğursaydım” gibi beddualar rasgele dökülmektedir. Peygamber Efendimiz anne babaların beddua konusunda farkındalık içinde olmalarını isteyerek çocuklara kötü dua yapılmasını şu sözleriyle yasaklamıştır: “Çocuklarınıza beddua etmeyin. Allah'ın, bir kabul ve ihsan saati vardır. O saate rastlarsa aleyhte yaptığımız duayı, kabul eder.”⁷⁴ Çocuklarımızın her şeye rağmen bizden almaları gereken duadır. Çocuğa beddua etmek onun olumsuz bir şekilde etkilenmesine sebep olabilecektir.

⁷² Özeri, *a.g.e.*, s. 72.

⁷³ Selçuk, *a.g.e.*, s. 83.

⁷⁴ Ebu Davud, Salat, 360.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bir alan araştırması olan, ‘‘Azerbaycan’da Ailede Din Eğitimi’’ konulu bu çalışmamızda bağımsızlıktan sonra Azerbaycan ailesinde dini durum ve din eğitimi nasıl olduğu sorusuna cevap aranmaktadır.

Sovyet döneminde insanların din eğitimi almaları tamamen yasak edilmiştir. Bu dönemde din eğitimi ve öğretimi konusunda gerçekleştirilen yasaklama ve kısıtlama uygulamaları halkın dinden uzak kalmasına sebep olmuştur. Ancak gizli de olsa insanlar evlerinde anne babalarından din eğitimi almışlardır. Sovyetler döneminde sadece ailede verilen din eğitimi, Azerbaycan’da dinî hayatın devam etmesini imkân sağlamıştır.

Araştırmamızda ‘‘Azerbaycan’da halk kendilerini yeterince dindar olarak görmemektedir.’’ hipotezi doğrulanmamıştır. Ankete katılanların dindarlık durumlarına göre değerlendirildiğini ele alacak olursak, dinle hiç ilgisi olmayanların oranının daha az olduğu (%6.9) tespit edilmiştir. Kendilerini çok dindar olarak görenlerin oranı %8.3, dinle az ilgisi olanlarla (%33.6), orta derece dindar olanların (%51.1) çok büyük bir oran oluşturdukları tespit edilmiştir.

İnanç boyutu ile ilgili bulgular açısından, deneklerin Allah inancı hakkındaki görüşleri ile ilgili değerlendirmelere baktığımızda %86.7 oranında ebeveynin Allah’ı yüce, her şeyi yaratan, insana benzemeyen bir varlık olarak tanımakta, %8.9 oranında ebeveyn Allah’ı yüce, her şeyi yaratan, insan biçiminde bir varlık olarak anlamakta, %4.4 oranında bir ebeveyn ise Allah inancı hakkında hiçbir düşüncesinin olmadığını ifade etmektedirler.

Ahiret inancı ile ilgili bulgular değerlendirildiğinde, en yüksek oranın ahirete inananların oluşturdukları görülmüştür. Ankete katılan kişilerin büyük çoğunluğunun (%92.2) ahirete inandığı, ancak az da olsa inanmayanların bulunduğu (%3.3), yine %4.4 oranında kişinin bu konuda emin olmadığı görülmüştür.

Ankete katılan ebeveynlerde dinî bilgilerini din eğitimi kurumlarında alanların oranının çok aşağı (%16.4) düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Bu oranı genellikle genç yaştaki (21-30) ebeveynler oluşturmaktadır. Bu şahıslar muhtemelen bağımsızlıktan

sonra açılan medrese ve mescitler bünyesinde faaliyete başlayan Kur'an kurslarında din eğitimi almışlardır. Günümüzde bu kurslara çocuklarla birlikte yetişkinler de din eğitimi almak için devam etmektedirler. Ankete katılanların %29.4'ünün dini bilgilerini kendi kendilerine okuyup araştırarak, %24.4'ünün ailesinden, anne babasından, %34.4'ünün din görevlilerinden, %11.7'sinin din eğitimi kurumlarından aldıkları görülmüştür. "Azerbaycan'da halk dinî bilgilerini genel olarak din görevlilerinden almaktadır" hipotezi doğru olmakla birlikte kendi kendine öğrenenlerin ve ailede dini eğitimi alanların oranı azımsanmayacak kadar fazla olduğu görülmüştür.

"Azerbaycan'da ailede din eğitimine yeterince önem verilmemektedir" hipotezi anket sonuçlarımıza göre doğrulanmamıştır. Gerçekleştirdiğimiz anket uygulaması sonuçlarından Azerbaycan ailesinde din eğitimi alanında önemli bir canlanmanın olduğu tespit edilmiştir. Bu gerçeklerden hareketle, Azerbaycan ailesinde verilecek din eğitiminde, %79.2 oranında ebeveynin çocuklarına Kelime-i Tevhit ve Kelime-i Şahadet öğrettikleri, yine %80.8 oranında ebeveynin çocuklarına iman esaslarını öğrettikleri, %60.6 oranında ebeveynin çocuklarına namaz eğitimi verdikleri, yine %77.8 oranında ebeveynin çocuklarına dua öğrettikleri sonucu tespit edilmiştir. Bu sonuçlar ailede din eğitiminin mümkün olduğu kadar verilmeye çalışıldığını göstermektedir. Tüm bu sonuçlardan, ailede din eğitimi verme alanında çok büyük bir artışın olduğunu söylememiz mümkündür.

"Azerbaycan'da ailede din eğitimine yeterince önem atfedilmeme nedenlerinden en önemlisi, ebeveynlerin bu konuda yeterince bilgi sahibi olmamalarıdır" hipotezi doğrulanmıştır. Bu eksikliği hisseden aileler Kur'an Kurslarında ve medreselerde çocuklarının din eğitimi almaları noktasında eksikliği gidermeye çalıştıkları görülmektedir.

İbadet boyutu ile ilgili bulgular değerlendirildiğinde, Azerbaycan'da ebeveynlerin gittikçe namaza, oruca büyük ilgi duydukları görülmektedir. Ankete katılan ebeveynlerin yarısından fazla (%56.9) bir oranla namaz kıldıkları tespit edilmiştir. Ebeveynlerin %51.4'ünün "Her gün beş vakit namazı kıldıkları", %2.8'inin "Günlük namazların bazılarını, Cuma ve bayram namazlarını kıldıkları", yine %2.8'inin "Sadece Cuma ve bayram namazlarını kıldıkları", %43.1'i "Hiç namaz kılmadıkları" sonucu ortaya çıkmıştır.

Oruç tutma ile ilgili tutum ve davranışlarına baktığımızda bu durumda da oruç tutanlarda büyük bir artışın varlığı söz konusudur. Sonuçlarda %25.0 oranında ebeveynin “Ramazan ayının tamamını ve mübarek günlerde oruç tuttuğu”, %27.5 oranında ebeveynin “Yalnız ramazan ayının tamamını oruç tuttuğu”, %22.8 oranında ebeveynin “Ramazan ayında oruç tuttuğu”, %24.7 oranında ebeveynin ise “Hiç oruç tutmadığı” tespit edilmiştir. Elde edilen sonuçlarda %75 üzerinde ebeveynin oruç tuttuğu görülmektedir.

Azerbaycan aile hayatında önemli yeri olan dinî nikah ile ilgili tutum ve davranışlar, deneklerin büyük çoğunluğu arasında önemli görülmektedir. Azerbaycan ailesinin dinî hayatında dinî nikahın ne kadar önemli olup olmadığını öğrenmek için sorulan sorunun sonuçlarında %95.6 oranında ebeveynin görüşü olumlu iken, %4.4 oranında ebeveyn ise bu konudaki görüşünün olumsuz olduğunu belirtmiştir.

Bağımsızlıktan sonra, halkın dini bilgilerini daha çok gerçekleştirilen dini merasim ve törenlerde veya camilerde din görevlileri tarafından yapılan vaaz ve konuşmalardan elde etmektedir.

Çalışmamızda “Anne babalar çocuklarının daha çok dini bilgi almasını istemektedirler”ve “Anne babalar çocuklarının kötü davranışlardan uzak kalmaları için dini vecibeleri yerine getirebilecek bir şekilde eğitim almalarını istemektedirler” hipotezleri doğrulanmıştır. Gerçekleştirdiğimiz anket uygulamasında çocuklarının din eğitimi almasını istemeyen ebeveynin olmadığı görülmektedir. Çünkü tüm ebeveynlerin evlatlarının kötü davranışlardan uzak kalmaları için namaz kılmalarını, oruç tutmalarını, dini vecibeleri yerine getirebilecek bir şekilde dini bilgilere sahip olmalarını istemektedirler.

“Genel olarak anne babalar çocuklarının dini bilgilerini Yaz Kur’an Kurslarından almalarını istemektedirler” hipotezi ile “Bazı anne babalar ailede çocuklarının fanatik, dinci olmamaları ve yanlış gruplaşmaların etkisi altında kalmamaları için aile dışındaki kurumlarda din eğitimi almalarını istememektedirler” hipotezi doğrulanmıştır. Çünkü ebeveynlerin büyük çoğunluğu kendilerinin yeterince dini bilgilere sahip olmadıklarını düşünmekte, bu açıdan çocuklarının dini bilgilerini, okulda, Yaz Kur’an Kurslarında almalarını istemektedirler.

Ebeveynlerin çocuklarının dini bilgilerini nereden almalarını gerektiğini öğrenmek için sorduğumuz soruya %8.1 oranında evde, %35.0 oranında okulda, %56.9

oranında ebeveynin Yaz Kur'an Kurslarında dini eğitimi almalarını istedikleri tespit edilmiştir. Böyle bir sonuç; "evde" cevabını verenlerde, bugün okullarda din eğitimi verilmediği düşüncesinden hareketle, toplumda olan bazı yanlış gruplaşmaları görerek Yaz Kur'an Kurslarında verilecek din eğitiminin de çocukları yanlış gruplaşmalara yönlendireceği korkusunun hâkim olduğu görülmektedir. Bu açıdan bazı ebeveynler ise okuldaki dini eğitimin en güvenilir ve sağlam temellerle öğretileceği düşünmektedirler.

Araştırmamızda "Azerbaycan'da ailede verilen din eğitiminde bazı yanlış uygulamalar yapılmaktadır" hipotezi doğrulanmıştır. Azerbaycan'da ailede verilen din eğitiminde, Allah inancı, ahiret inancı, çocukların namaz kılmaları, oruç tutmaları ile ilgili olarak bazı yanlış düşüncelerin devam ettiği görülmektedir. Sovyet döneminde tanıtılan insan biçiminde bir Tanrı tasavvurunun izlerinin görüldüğünü söylemek mümkündür.

"Çocuklar küçüktür namaz kılamaz, oruç tutmaya gücü yetmez günah olur" gibi ebeveynlerde bazı korkulardan oluşan düşüncelerin hala var olduğu görülmektedir. Bu yanlış uygulamaların gittikçe artan bir şekilde verilen dini eğitimi ve öğretimi sonucu ortadan kaldırılacağı düşünülmektedir.

Azerbaycan aile hayatında dini hayatın ve din eğitiminin daha iyi bir şekilde gelişmesi için şu önerilerde bulunabiliriz:

1. İnsanların en güvendiği kurum devlettir. Dolayısıyla devletin bu işi akademik kariyere sahibi bilim adamlarıyla ele alması ve bu çerçevede Din Eğitimi programları düzenlemesi gerekir.

2. Din eğitimi ve öğretimi konusunda ailelerin bilgi ve yöntem eksikliği görüldüğünden, çocukları yetiştirmenin yanında ailelerin eğitilmesi önemli görülmektedir.

3. Ailelerin dini yönden eğitimi için de yetişmiş akademik kadro tarafından seminerlerin ve konferansların düzenlenmesi önerilmektedir.

4. Çocuklar için okullarda veya Kur'an kurslarında Azerbaycan değerlerine uygun derslere yer verilmesi uygun olacaktır.

5. Devlet din eğitimi verirken farklı mezhep ve düşüncelerden değil, mezhepler üstü bir modeli benimsemesi uygun olacaktır. Böylece devlet bütün farklı düşüncelere eşit mesafede olduğundan dolayı din eğitimi konusunda her hangi bir problem yaşamayacaktır.

6. Azerbaycan'da verilen din eğitiminde bazı yanlış uygulamalar vardır. Bu tür uygulamalarda molla adı verilen din görevlilerinin etkisi azımsanmayacak kadar fazladır. Mollalar genellikle ya bir din eğitimi kurumunda eğitim görmemiş, ya da klasik medrese anlayışı çerçevesinde eğitim görmüş kişilerdir. Bu açıdan günümüzün ve insanların ihtiyaçları çerçevesinde halka din hizmetleri götürme anlayışı konusunda eksikliklerinin olduğu söylenebilir. Bunun için mollaların da günümüz çağın ihtiyaçlarına cevap verebilecek bir donanımla yetiştirilmesine ihtiyaç duyulmaktadır.

7. Azerbaycan'da bayanlar için din eğitimi alacak ortam azdır. Kadınların aile dışında din eğitimi almalarına imkân sağlayacak fırsatlar son derece sınırlıdır. Çocuğun ilk eğitimcisi sayılan annenin iyi yetiştirilmesi çocuğun da iyi bir şekilde yetişmesine imkân sağlayacaktır. Bu açıdan bayanlar için din eğitimi verecek kurslar ve bayanların bu kurslarda bayan hocalar tarafından yetiştirilmesi gerekmektedir.

8. Bu kurslarda haftalık ve aylık derslerin verilmesine büyük ihtiyaç vardır.

9. Çocuklara karşı hoşgörülü ve müsamahakâr davranmak aile içi eğitimde başarı prensiplerindedir. Hoşgörülü bir tavırla eğitim alan çocuk evine yönelik, ailesine, anne babasına bağlı bir birey olarak yetişir. Özellikle dini eğitim verilirken eğitim verecek kişilerin korkutmadan çok sevgiye önem vermeleri gerekmektedir. Çünkü din eğitimi sevgiyle verilen bir eğitimle kalıcı olur. Azerbaycan'da ailede çocuklara verilen eğitimde uygulanacak fiziki cezalar gözden kaçmamaktadır. Bu nedenle ailede verilecek eğitimde dayanın kaldırılması lazımdır. Şiddete hayır, sevgiye evet diyecek anne ve babaların yetiştirilmeleri lazımdır.

10. Yukarıda zikrettiğimiz gerçekler dikkate alındığında ailede sağlam temellere dayalı bir dini eğitimin verileceği düşünülmektedir.

BİBLİYOGRAFYA

- Abbasov, Akif, *Milli Ahlak ve Aile Etikası*, Mütercim Neşriyatı, Bakü 2008.
- Ahadov, Abdulla, *Azerbaycan'da Din ve Dini Tesisatlar*, Bakü 1991.
- Alizade, Abdul-Abbasov, Akif, *Aile Hayatının Etika ve Psikolojisi*, Maarif Neşriyatı, Bakü 1988.
- Arslantürk, Zeki, *Sosyal Bilimciler İçin Araştırma Metod ve Teknikleri*, Çamlıca Yay., İstanbul 2008.
- Asgeroğlu, Adalet, *Göçaydan Başlayan Ömür Yolu*, Azer Neşir, Bakü 2000.
- Ay, Mehmet Emin, *Çocuklara İman Esaslarının Öğretimi, Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Sempozyumu*, (ed: Halis Ayhan), Ensar Neşriyatı, İstanbul 1998.
- Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım*, Timaş Yay., İstanbul 1998
- Ailede ve Okulda İdeal Din Eğitimi*, Düşünce Yay., İstanbul 2006
- Ayhan, Halis, *Din Eğitimi ve Öğretimi*, MÜİFVY, İstanbul 1997.
- Eğitime Giriş ve İslamiyet'in Eğitime Getirdiği Değerler*, Damla yay., İstanbul 1982.
- Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası, Madde 34.
- Azerbaycan Cumhuriyeti Aile Mecellesi, Madde 10. Nikah yaşı.
- Bayraklı, Bayraktar, *İslam'da Aile ve Çocuk Terbiyesi Sempozyumu I*, (ed: İbrahim Canan), İSAV Yay., İstanbul 1994.
- Bilgin, Beyza, *İslam'da Çocuk*, TDV yay., Ankara 1987.
- Bulut, Aytekin, *Din Eğitiminde Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık*, DİB yay., Ankara 2002.
- Bünyadov, Z. M ve Yusufov, Y. B, *Azerbaycan Tarihi*, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü 1994.
- Bünyadov, Ziya, *Azerbaycan VII-IX Asırlarda*, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü 1989.
- İslam; Tarih, Felsefe ve İbadetler*, İrşad yay., Bakü 1998.
- Kırmızı Terör*, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü 1993.

Büniyatov, Ziya, “Azerbeycan”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, DİB yay., İstanbul 1991 c. I-XXXVII.

Cebrayilov, Neriman, *Göyçay; Tarih, İktisadiyat, Medeniyet*, Zirve neşriyatı, Bakü 2005.

Çağlar, Doğan, *Uyumsuz Çocuklar ve Eğitimi*, AÜEF yay., Ankara 1981.

Dodurgalı, Abdurrahman, *Ailede Çocuğun Din Eğitimi*, MÜİFV yay., İstanbul 1998.

Efendiyev, Mecit, *Sosyoloji*, Bakü Üniversitesi Neşriyatı, Bakü 2009.

Elmacioğlu, Tuncer, *Başarıda Aile Faktörü*, Hayat Yay., İstanbul 1998.

Gasımova, Mihriban, *Azerbaycan’da Dini Hayat (Bakü Örneği)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans), Ankara 1999.

Gasımova, Mihriban, *Azerbaycan’da Milli Kimliğin Oluşumunda Dinin Rolü*, MÜSBE, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2006.

Göyüşov, Altay, “Azerbaycan’da Sovyet Hakimiyetinin İslam’a Münasebette Yürüttüğü Devlet Siyaseti”, *Gütb Dergisi*, haziran 2004.

Guliyeva, Nergiz, *Azerbaycan’da Muasır Kent Ailesi Ve Aile Maişeti*, İlim Neşriyatı, Bakü 2005.

Müstegillik İlleri Azerbaycan Ailesi, İlim Neşriyatı, Bakü 2006.

Gündüz Turgay, *İslam, Gençlik ve Din Eğitimi*, Düşünce yayınevi, İstanbul 2003.

Hasanov, Behram, *Sovyet Kuşağından Sovyet Kuşağı Sonrasına Azerbaycan’da Din*, MÜSBE (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2007.

Hökelekli, Hayati, “Çocuk”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, TDV yay., İstanbul 1993, c. VIII.

Ergenlik Çağı Gençlerinin Dini Gelişimi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Bursa 1983.

İbn Kesir, *El-Bidaye Ven-Nihaye, Büyük İslam Tarihi*, (çev: Mehmet Keskin), Çağrı yay, İstanbul 1994, c. VII.

İbn Ebi Şeybe, Ebu Bekir Abdullah İbn Muhammed, *Musannafu İbn Ebî Şeybe*, Haydarabat 1966, c. I.

İsmail, Mahmut, *Azerbaycan Tarihi*, Azerbaycan Ansiklopedisi Neşriyatı, Bakü 1997.

Kılavuz, Mehmet Akif, *Ergenlerde Özdeşleşme ve Din Eğitimi (İHL ve GL Öğrencileri Arasında Karşılaştırmalı Bir Araştırma)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), UÜSBE 1993.

- “Anne Baba Örnek Davranışlarının Çocukların ve Ergenlerin Dini Kişiliğinin Oluşumuna Etkileri”, UÜİF Der, Yıl 2005, c. 14, s. 2.
- Memmedov, İsmail, *Azerbaycan Tarihi*, Adiloğlu Neşriyatı, Bakü 2005.
- Öcal, Mustafa, *Temel Eğitim ve Orta Öğretimde Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar*, 2. bs., TDV yay. Ankara 1990.
- Özeri, Zeynep Nezahat, *Okul Öncesi Din ve Ahlak Eğitimi*, Dem Yay., İstanbul 2004.
- Özyılmaz, Ömer, *Çocukluk ve Gençlik Çağında İslami Eğitim ve Psikolojik Temelleri*, Pınar yay., İstanbul 2003.
- Paşazade, Allahşükür, *Kafkasda İslam*, Azerneşir, Bakü 1991.
- Rahman Seferov-Akif Akkuş, *Azerbaycan Nüfusunun Eğitim Açısından Analizi*, SÜSBE Der, Yıl 2005, Sayı 13.
- Resulzade, Memmed Emin, *Azerbaycan Cumhuriyeti*, İstanbul 1990.
- Azerbaycan Cumhuriyetinin Keyfiyeti Teşekkülü*, İstanbul 1341 (1922-1923).
- Sağlam, İsmail, *İslam ve Batı Eğitiminde Okulöncesi Eğitimi (Hedefler, Etkinlikler)*, Rehber Reklam Ajansı, Bursa 2001.
- Çocuk ve İbadet (7-14 Yaş Üzerine Bir Araştırma)*, Düşünce Yay., İstanbul 2003.
- Samadov, Elsavar, *Azerbaycan'da Din-Devlet Münasebetleri ve Dinî Tahsilin Formalaşması*, Bakü 2009.
- Sanani, Abdurrezzak b. Muhammed, *Musannef*, Beyrut 1970, c. IV.
- Suleymanov, Ebulfez, *Sosyo-Kültürel Değişim Sürecinde Azerbaycan Ailesinin Özellikleri*, Uluslararası Aile Sempozyumu, Ensar Neşriyatı, İstanbul 2007.
- Selçuk, Mualla, *Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler*, TDV Yay., Ankara 1991.
- Şanver, Mehmet, *Kur'an'da Tebliğ ve Eğitim Psikolojisi*, Pınar yay., İstanbul 2001.
- Taberi, Ebu Ca'fer Muhammed Bin Cerir'üt-Taberi, *Tarih-i Taberi*, Beyrut 1970.
- Ünal, İbrahim, *Çocuk ve Biz*, Nesil yay., İstanbul 2007.
- Yağcı, Cengiz, “Çocuk”, *Şamil İslam Ansiklopedisi*, Şamil Yayınevi, c. I-IV.
- Yavuz, Kerim, *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi (7-12 Yaş)*, DİB Yay., Ankara 1987.
- Yavuzer, Haluk, *Çocuğunuzun İlk Altı Yılı*, Remzi yay., İstanbul 1999.
- Ana-Baba ve Çocuk*, Remzi Kitapevi, İstanbul 1986.

Çocuk Psikolojisi, Remzi Kitapevi, İstanbul 1990.

Yıldız, Hakkı Dursun, “Babek” *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, DİB yay., İstanbul 1991, c. I-XXXVII.

Yunusov, Arif, *Azerbaycan'da İslam*, Zaman Neşriyatı, Bakü 2004.

http://www.load.az/xeberler/9588-ana_betnindeki_korpenin_cinsini_oyrenmek_qadagan_ed.html. 24 Kasım 2009.

Değerli Ebeveynler

Elinizdeki anket, ‘‘Azerbaycan’da Ailede Din Eğitimi Üzerine bir Araştırma’’ konulu çalışmamız ile ilgilidir. Amacımız Azerbaycan’da Ailede Dini durumun nasıl olduğunu tespit etmektir. Bu sebeple bir ebeveyn olarak sizin bu konuda yardımlarınızı bekliyor, araştırmamızın doğru sonuç vermesi açısından samimi olarak soruları doğru cevaplamanızı önemle bekliyoruz. Anket sorularımızın anne veya baba tarafından doldurulması uygun olacaktır. Anket tamamen araştırma amaçlı olup, cevaplar araştırma dışında başka bir amaçla kesinlikle kullanılmayacaktır. Vereceğiniz cevaplar genel olarak değerlendirileceğinden dolayı isim belirtmenize gerek yoktur.

Cevap verirken size en uygun olan seçeneği (X) ile işaretlemenizi, soruları dikkatle okumanızı ve cevapsız soru bırakmamanızı önemle rica ediyoruz.

Değerli zamanınızı ayırıp anket sorularımızı cevaplayarak bu konuda yardım ettiğiniz için teşekkür ederiz.

Anketi Uygulayan
İslam Musayev
Uludağ Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yüksek Lisans Öğrencisi

Danışman
Doç. Dr. M. Akif KILAVUZ
Uludağ Üniversitesi
Öğretim Üyesi

1. Cinsiyetiniz?

- a. Kadın b. Erkek

2. Yaşınız?

- a. 21-30 b. 31-40 c. 41-50 d. 51-60 e. 61 ve yukarı

3. Medeni durumunuz?

- a. Evli b. Dul c. Boşanmış

4. Eğitim durumunuz?

- a. İlk okul mezunu b. Orta okul mezunu
c. Lise mezunu d. Üniversite mezunu

5. Mesleğiniz ve işiniz?

- a. Memur b. İşçi e. İşsiz
c. Esnaf d. Serbest çalışan

6. Dindarlık bakımından kendinizi aşağıdaki gruplardan hangisine ait olarak görürsünüz?

- a. Çok dindar
b. Orta derece dindar
c. Dinle az ilgim var
d. Dinle hiç ilgim yok

7. Allah inancı hakkında görüşleriniz aşağıdakilerden hangisine uygundur?

- a. Allah’ı yüce, her şeyi yaratan, insana benzemeyen bir varlık olarak anlıyorum.
b. Allah’ı yüce, her şeyi yaratan, insan biçiminde bir varlık olarak anlıyorum.

c. () Bu konuda hiçbir düşüncem yoktur.

8. Ahiret gününe, öldükten sonra dirilmeğe, bazı insanların Allah tarafından mükafatlandırılacağına, bazılarının cezalandırılacağına, cennet ve cehennem olduğuna inanıyor musunuz?

- a. () Evet, inanıyorum.
- b. () Bu konuda emin değilim
- c. () Hayır inanmıyorum

9. Namaz kılma ile ilgili görüşleriniz aşağıdakilerden hangisine uymaktadır?

- a. () Her gün beş vakit namazı kılıyorum
- b. () Günlük namazların bazılarını, Cuma ve bayram namazlarını kılıyorum
- c. () Sadece Cuma ve bayram namazlarını kılıyorum
- d. () Hiç namaz kılmıyorum

10. Oruç ile ilgili tutum ve davranışlarınız aşağıdakilerden hangisine uymaktadır?

- a. () Ramazan ayının tamamını ve mübarek günlerde oruç tutarım
- b. () Yalnız ramazan ayının tamamını tutarım
- c. () Ramazan ayında oruç tutarım
- d. () Hiç oruç tutmam

11. Her hangi bir kurum veya her hangi bir yerde din eğitimi aldınız mı?

- a. () Evet
- b. () Hayır

12. Dini bilgileriniz varsa nereden öğrendiniz?

- a. () Kendi kendime okuyup araştırarak öğrendim
- b. () Ailemden, anne babamdan
- c. () Din görevlilerinden
- d. () Din eğitimi kurslarından

13. Ailenizde anne babanız dini konularda size bilgiler verdi mi?

- a. () Evet
- b. () Hayır

14. Size göre dini nikaha önemli midir?

- a. () Evet
- b. () Hayır

15. Çocuklarınızın dini bilgiler almasını ister misiniz?

- a. () Evet, isterim
- b. () Hayır, istemem.

Niçin?

.....
.....
.....

16. Çocuklarınızın dini bilgileri nerede almasını isterdiniz?

- a. () Evde
- b. () Okulda
- c. () Yaz Kuran kurslarında

17. Ailede dini bilgilerin çocuklara kazandırılmasını olumlu görüyor musunuz?

- a. () Evet, görüyorum b. () Hayır, görmüyorum

18. Çocuklarınızın namaz kılması hakkındaki görüşleriniz nelerdir?

- a. () Evet, namaz kılmasını isterim
b. () Hayır, istemem

Niçin?

.....
.....
.....

19. Çocuklarınıza namaz eğitimi veriyor musunuz?

- a. () Evet, veriyorum b. () Hayır, vermiyorum

20. Çocuklarınızın oruç tutmaya gücü yetmesi durumunda oruç tutmasını ister misiniz?

- a. () Evet, oruç tutmasını isterim b. () Hayır, istemem

21. Çocuklarınıza kelimeyi-tevhidi ve kelimeyi-i şahadeti ezberlettiniz mi?

- a. () Evet b. () Hayır

22. Çocuklarınıza Allah, peygamber, kitaplar, cennet, cehennem, melekler hakkında bilgiler veriyor musunuz?

- a. () Evet b. () Hayır c. () Bu konuda kendi bilgim yoktur

23. Çocuklarınıza dua (sofra duası, yolculuk duası gibi) öğretiyor musunuz?

- a. () Evet, öğretiyorum b. () Hayır, öğretmiyorum